

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

107389

RİZE İLİNDE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNİN
İSTİHDAM YAPISI, ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ve SORUNLARI

107389

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KARASU

EYLÜL-2001

TRABZON

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

RİZE İLİNDE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNİN
İSTİHDAM YAPISI, ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ve SORUNLARI

Mehmet KARASU

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce
Bilim Uzmanı (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 17.09.2001

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 02.10.2001

Tezin Danışmanı : Prof. Dr. Hasan ÖZYURT

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Orhan ÇİFTÇİ

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Harun TERZİ

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

EYLÜL - 2001

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Çocuğun çalışması, hemen bütün ülkelerde yaşanmakta olan evrensel bir olgu olup, önemli bir sosyal problem olmaya devam etmektedir. Üretimin robotlar ve bilgisayarla gerçekleştirildiği 21. yüzyılın başında, ulusal yasaların ve uluslararası standartların varlığına rağmen, dünyanın her köşesinde milyonlarca çocuğun sağlıklarını, geleceklerini tehlikeye atarak, çocukluklarını yaşayamayan, çoğunlukla sağlıklı gelişim şartlarına aykırı şekilde çalıştırıldığı izlenmektedir.

Gelişmekte olan her ülke için olduğu gibi Türkiye içinde önem taşıyan bir konu olan çocuk istihdamı; nüfus, eğitim, ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma kavramaları ile yakından ilgilidir. Türkiye’de, çalışan çocukların durumu ile ilgili araştırmalar, konunun boyutun çok geniş ve mevcut yasaların uygulamalarından kaynaklanan aksaklıkların olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, uzun vadede çocuk işçiliğine son vermek, kısa ve orta vadede ise çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlamaya yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada, çalışan çocuklar konusu genel boyutlarıyla incelenerek, Rize ili küçük ölçekli sanayi işletmelerinin istihdam yapısı, çalışan çocuklar ve sorunlarının ele alındığı alan araştırmasının sonuçlarına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, yoğun mesaisi arasında kıymetli zamanını ayırarak çalışmaya değerli katkılarını sağlayan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Hasan ÖZYURT’a minnet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca, çalışmayı okuyarak yararlı eleştiri ve yorumlarda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Harun TERZİ’ye, çalışmanın jüri üyeliğinde bulunarak bana destek olan, bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. Orhan ÇİFTÇİ’ye ve çalışmanın ampirik kısmının oluşmasına katkıda bulunan Araştırma Görevlisi Sayın Uğur SIVRİ’ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Trabzon, Eylül 2001

Mehmet KARASU

01.İçindekiler

	<u>Sayfa Nr.</u>
0.SUNUŞ.....	III
00.Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VII
03. Summary.....	VIII
04. Tablolar Listesi.....	IX
05. Şekiller Listesi.....	X
06. Grafikler Listesi.....	XI
07. Kısaltmalar Listesi.....	XIII
GİRİŞ.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ve SORUNLARI.....	8-42
10. Çalışan Çocuk ve Genç İşçi Kavramları.....	8
11. Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Gelişimi.....	11
12. Çocukları Çalışmaya İten Nedenler.....	15
13. Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Çocukların Durumu.....	22
130. Dünyada Çalışan Çocukların Durumu.....	22
131. Türkiye’de Çalışan Çocukların Durumu.....	24
1310. Hukuki Mevzuatta Çocuk İşgücü.....	24
13100. En Az Çalışma Yaşına İlişkin Düzenlemeler.....	25
13101. Çalışma Koşullarına İlişkin Düzenlemeler.....	26
1311. Çalışma Hayatında Çocuk İşgücü.....	28
13110. 6-14 Yaş Grubu Çalışan Çocuklar.....	30
13111. 6-17 Yaş Grubu Çalışan Çocuklar.....	33
13112. Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kapsamında Çalışan Çocuklar.....	37
14. Çalışmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Ortaya Çıkan Sorunlar.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. RİZE İLİNDE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNİN

İSTİHDAM YAPISI.....	43-57
20. Küçük Ölçekli İşletme Kavramı.....	43
21. Rize İlinde Küçük Ölçekli Sanayiinin Genel Durumu.....	48
22. Rize İlinde Küçük Ölçekli Sanayi İşletmelerinin İstihdam Yapısı.....	51
220. Küçük Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Özellikleri.....	52
221. Küçük Ölçekli Sanayi İşletme Sahiplerinin Özellikleri.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RİZE İLİNDE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNDE

ÇALIŞAN ÇOCUKLAR VE SORUNLARI.....	62-89
30. Alan Araştırmasının Amacı.....	62
31. Alan Araştırmasının Yöntemi.....	64
32. Alan Araştırmasının İstatistiksel Yöntemi.....	65
33. Alan Araştırmasının Bulgularının Analizi ve Yorumlanması.....	66
330. Çalışan Çocukların Cinsiyet ve Yaşa Göre Dağılımı.....	66
331. Çalışan Çocukların Eğitim Durumu.....	68
3310. Örgün Eğitim Düzeyi.....	68
3311. Mesleki Eğitim (Çıraklık Eğitimi) Düzeyi.....	69
332. Çalışan Çocukların Aile Yapılarına İlişkin Özellikler.....	70
3320. Aile Bireyleri.....	70
3321. Aile Bireylerinin Eğitim Seviyesi.....	71
3322. Aile Bireylerinin Mesleği.....	71
333. Çalışma Hayatına İlişkin Özellikler.....	73
3330. Çalışmaya Başlama Yaşı.....	73
3331. Çalışma Nedenleri.....	74
3332. İş ve İşyeri Değişirme Süreleri, İş Bulma Yöntemi.....	76
3333. Çocukların İş Yerinde Yaptıkları İşler.....	78

334. Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları.....	79
3340. Çalışma Süreleri.....	79
3341. Yıllık Ücretli İzin.....	80
3342. Ücretler.....	81
3343. Çalışma Ortamı.....	82
3344 Sosyal Güvenlik.....	85
3345. Gelirin Değerlendirilmesi.....	85
335. Çalışan Çocukların Sosyal Yaşama İlişkin Özellikleri.....	86
336 Çalışan Çocukların Gelecek Beklentileri.....	87
34. Araştırma Bulgularının İstatistiksel Açıdan Yorumlanması.....	87
4 GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	90-100
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	100-107
EKLER.....	108-120
EK-1 İŞLETMELER İÇİN ANKET FORMU.....	109
EK-2 İŞLETME SAHİPLERİ ANKET FORMU.....	112
EK-3 ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ANKET FORMU.....	115
EK-4 VERİ SETİ.....	120
ÖZGEÇMİŞ.....	122

02. Özet

Çocuk işçiliği sorunu gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi, ülkemiz için de önem taşıyan bir konudur. Türkiye, kırsal yerleşimden kentsel yerleşime ve tarım ekonomisinde sanayi ekonomisine geçiş sürecini yaşamaktadır. Bu süreç, çocuk istihdamı sorununu daha fazla gündeme getirmekte, çocukların, eğitimlerini tamamlamadan aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla, erken yaşlarda, her türlü yasal denetimden uzak olan, tarım alanlarında, küçük işletmelerde, sokaklarda ve marjinal sektörlerde çalışmaya başlamaktadırlar. Çalışma hayatı içinde kalan bu çocuklar, zihinsel ve fiziksel gelişimlerini tamamlayamamakta ve kendilerini geliştirme olanaklarından yoksun kalarak geleceklerini tehlikeye atmaktadırlar.

Bu çalışmada; Rize ilindeki küçük ölçekli sanayi işletmelerinin istihdam yapısı, bu işletmelerde çalışan çocuklar ve sorunlarının ele alındığı alan araştırması ve sonuçları yer almaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre; çalışan çocuk sayısı ve çocuk işgücünün varlık nedenleri yönünden Türkiye'deki durum, gelişmekte olan ülkelerdeki durumla benzerlik göstermektedir. Alan araştırması kapsamındaki işletmelerdeki istihdam içinde; 12-19 yaş arası çok sayıda çocuk ve genç (istihdamın %40,05'i), örgün ve meslek eğitimini tamamlamadan, üretime doğrudan katılarak, ağır çalışma koşulları ve her türlü güvenlikten yoksun olarak çalıştırılmaktadır. Ayrıca, ailelerinin eğitim ve gelir düzeyi düşük, okumaktan beklentisi olmayan bu çocukların, erken yaşlarda okulu bırakarak aile bütçelerine katkıda bulunmak ve bir an önce meslek sahibi olup, ileride kendi işletmesini açmak düşüncesiyle, geleneksel çıraklık sürecinin yaşandığı küçük sanayi işletmelerinde çalıştıkları da elde edilen bulgular arasındadır.

03. Summary

The problem of “child labour” is an important one in our country, as in most developing countries. Turkey is experiencing the transition process from rural to urban and from agricultural economy to industrial economy. This process puts the problem of child labour on the agenda more apparently. A lot of children without having their basic education and legal supervision start working in fields, streets and in some small-scale enterprises as well as in some marginal sectors to contribute to their families' budget. These children are unable to grow physically and psychologically and deprived of any opportunity to improve themselves and thus endanger their future.

This study investigates the structure of employment of small-scale industry enterprises in the city of Rize, the children employed in these enterprises and their problems.

According to the findings of this study, the situation related to the number of “working children” and the substructure of “child labour” in Turkey is similar to that of most developing countries. In most enterprises within the scope of this case-study, a lot of 12-19 age group children (40,05 % of full employment in these enterprises), lack of any kind of social and professional security and without getting basic education and professional training, are employed in heavy working conditions. In addition, it is found that these children, who come from economically and educationally lower-class families, prefer to study in such enterprises because have they no expectation of future through education and they also want to have a job urgently to contribute to their families' budget and they accept that apprenticeship is the easy way to enter working life and building their own business in the future.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
13.1	Türkiye’de 12-19 Yaş Grubu Çocuk İşgücü Durumu	29
20.1	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Sınıflandırılması.....	45
20.2	Türkiye’de Çeşitli Kurumların KOBİ Tanımları.....	46
21.1	Rize İlinde Ölçek Bazında İşletme ve İstihdam Sayıları.....	49
21.2	Rize İlinde Sektör Bazında İşletme İstihdam Sayıları.....	50
22.1	Sektörlere Göre İşletme ve İstihdam Oranları	52
22.2	Ölçek Bazında İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı.....	53
22.3	Ölçek Bazında Çalışanların Statülerine Göre Dağılımı.....	54
33.1	Çalışan Çocukların Daha Önceki İşlerinden Ayrılma Sebepleri.....	77
34.1	Korelasyon Katsayıları Matrisi.....	88

05. Şekiller Listesi

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
12.1	Çocuk İşgücü: Yaptırım Şeması	21

06. Grafikler Listesi

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
13.1	6-14 Yaş Grubu Çalışan Çocukların Çalışma Durumu, Türkiye.....	31
13.2	6-14 Yaş Grubu, Okula devam Eden ve Etmeyen Çocukların Çalışma Durumu, Türkiye	32
13.3	6-17 Yaş Grubu, Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Sektörlere Göre Dağılımı, Türkiye.....	34
13.4	6-17 Yaş Grubu, Sektörler Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar, Kent-Kır.....	35
13.5	6-17 Yaş Grubu, Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların İşteki Durumu.....	36
21.1	Rize İlinde Ölçek Bazında İşletme ve İstihdam Oranları.....	49
21.2	Rize İlinde Sektör Bazında İşletme ve İstihdam Oranları.....	51
22.1	İşletmelerde Çalışanların Statülerine Göre Dağılımı.....	54
22.2	İşletmelerin Hukuki Durumu.....	55
22.3	İşletme Sahiplerinin Örgün Eğitim Düzeyi.....	58
22.4	İşletme Sahiplerinin İş Kurma Yolları.....	59
22.5	İşletme Sahiplerinin Çalışma Şekillerinin Sürelere Göre Dağılımı.....	60
22.6	İşletme Sahiplerinin Teşvik ya da Kredi Kullanma Oranları.....	61
33.1	Çalışan Çocukların Yaş Dağılımı.....	67
33.2	Çalışan Çocukların Örgün Eğitim Düzeyi.....	68
33.3	Çalışan Çocukların Mesleki Eğitim Durumu.....	69
33.4	Çalışan Çocukların Kardeş Sayısı.....	70
33.5	Çalışan Çocukların Anne-Babasının Eğitim Düzeyi.....	71
33.6	Çalışan Çocukların Baba Mesleği.....	72
33.7	Çalışan Çocukların Kardeşlerinin Yaptığı İşler.....	73
33.8	Çocukların Çalışmaya Başlama Yaşı.....	74
33.9	Çalışan Çocukların Okulu Bırakma Sebepleri.....	75
33.10	Çalışan Çocukların Yakınlarının Aynı İşte Çalışma Durumu.....	76

33.11	Çalışan Çocukların İş Bulma Yöntemleri.....	78
33.12	Çalışan Çocukların Günlük Çalışma Süreleri (Saat).....	79
33.13	Çalışan Çocukların Yıllık İzin kullanma Oranları.....	80
33.14	Çalışan Çocuklara Ödenen Haftalık Ücret (TL).....	81
33.15	Çalışan Çocukların İz Kazası Geçirme Oranı	82
33.16	Çalışan Çocukların Yaptıkları İşleri Yorucu Bulma Oranları.....	83
33.17	Çalışan Çocukların Çalışma Pozisyonu.....	84
33.18	Çalışan Çocukların Sigortalılık Durumu.....	85
33.19	Çalışan Çocukların Gelirlerini Değerlendirdikleri Yerler.....	86
33.20	Çalışan Çocukların İleride Yapmak İstedikleri İşler.....	87

07. Kısaltmalar Listesi

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BK	: Borçlar Kanunu
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇEM	: Çıraklık Eğitim Merkezi
ÇMEK	: Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FÇT	: Fazla Çalışma Tüzüğü
HİA	: Hanehalkı İşgücü Anketi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IPEC	: Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı
İK	: İş Kanunu
İÖTK	: İlköğretim Temel Kanunu
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy (Ölçekli) İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
UHK	: Umumi Hıfzısıhha Kanunu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli bir sorunu olarak görülen çocuk istihdamı, hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki hukuki düzenlemelere rağmen, tüm dünyada acilen çözüm bekleyen konulardan biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sorunun, sanayileşmiş ülkelere doğru artan bir oranda gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bir çalışmasında, çocuk istihdamının, az gelişmişliğin bir parçası olduğu ve bunun bir ülkenin ekonomik gelişmişlik derecesi ile ters yönde bir ilişki içinde devam ettiği, yoksulluk ve eşitsizliğin çocuk istihdamına neden olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası rekabet piyasasında avantaj sağlamak için, ucuz işgücü olarak, daha çok çocukları çalıştırdıkları görülmektedir.

Çocuklar dünyanın her yerinde, çok çeşitli alanlarda ve çok çeşitli nedenlerle çalışma yaşamında yer almaktadır. Bölgelerin gelişmişliğine bağlı olarak dünya genelinde ortalama beş ile üç çocuktan biri ekonomik olarak faaldir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) araştırmalarına göre ise, dünyada 5-14 yaş grubundaki yaklaşık 250 milyon çocuğun çalıştığı tahmin edilmektedir. Bu çocukların büyük kısmı, gelişmekte olan ülkelerde yaşamakta ve akla gelebilecek her türlü işi yapmaktadırlar. Ancak, bu işlerin yedi ana grupta toplanmak mümkündür. Bunlar; başkalarına hizmetçilik, zorla ve köle statüsünde çalışma, ticari amaçlı cinsel sömürü, sanayi ve tarım işleri, sokaklarda çalışma, aile içinde çalışma ve kızların çalışması, şeklinde sıralanabilir.

Çocukların, çok çeşitli nedenlere bağlı olsa da, temelde iki nedenle çalıştırıldıkları söylenebilir: Bunlardan birincisi, dengesiz gelir dağılımı sonucunda oluşan ve çocuğun çalışmak zorunda bırakıldığı sürekli yoksulluktur. Yoksulluk ve çocuk işçiliği genelde birlikte var olmaktadır. İkincisi ise, mevcut eğitim sistemine olan güvensizliktir. Ailelerin çoğu, iş ve sonucunda bir iş garantisi olmayan eğitim arasında kesin bir seçim yapma durumunda kalmaktadırlar. ILO'nun yaptığı araştırmalara göre

çocuk, içinde yaşadığı fakirlik çemberini koparmak, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve aile üzerinde kendisinin yarattığı yükü azaltmak, ailenin geçimini sağlamak, hiç değilse paylaşmak gibi ekonomik nedenlerle sağlıklarını, geleceklerini tehlikeye atarak, çocukluklarını yaşayamadan, çoğunlukla sağlıklı gelişim şartlarına aykırı şekilde çalışmaktadır.

Çocuk işçiliği sorunu gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi, ülkemiz içinde önem taşıyan bir konudur. Türkiye kırsal yerleşimden kentsel yerleşime ve tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş sürecini yaşamaktadır. Bu süreç, çocuk işçiliği sorununu daha fazla gündeme getirmektedir.

Çocuk işçiliği konusunda, başta ILO olmak üzere bir çok uluslararası kurum ve kuruluş tarafından gerekli uluslararası düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Bunların bir çoğu Türkiye tarafından da onaylanmıştır. Tüm bu yasal önlemlere rağmen, çocuk işçiliği devam etmektedir. Bu nedenle, ILO 1990'lı yıllardan itibaren çocuk işçiliği konusunda projeler bazında ülkelerin yapısına uygun olarak çalışmalar başlatmıştır. Bu kapsamda ülkemizde de çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak amacıyla bugüne kadar yapılan çalışmaların çoğunluğu, 1992 yılından beri Türkiye'nin de yaralandığı ILO'nun Çocuk İşçiliğini Önleme Uluslararası Programı (IPEC) kanalıyla sürdürülmektedir. IPEC, Türkiye'de, başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere, çeşitli kurum ve kuruluşları harekete geçirerek, çok sayıda eğitim ve araştırma faaliyetlerinin yapılması yönünde önemli bir görev üstlenmiştir.

Bu program kapsamında, DİE'nin Ekim 1999'da uyguladığı ikinci Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; ülkemizde, kurumsal olmayan sivil nüfusun %25,4'ünü 6-17 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır. Bu yaş grubundaki çocukların ise %10,2'si (1 milyon 635 bin kişi) ekonomik bir faaliyette bulunmaktadır. 6-17 yaş grubundaki çocukların %29,7'si ev işlerinde çalışmaktadır. %60,1'i ise herhangi bir işte çalışmamaktadır. Buradan, ülkemizdeki çocukların yaklaşık %40'ının çalıştığı anlaşılmaktadır. Aynı anket sonuçlarına göre, 6-17 yaş grubunda ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların %57,6'sı tarım, % 21,8'i sanayi, %10,2'si ticaret ve % 10,4'ü hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Bir öğrenim kurumuna devam eden çocukların %2,3'ü

ekonomik bir faaliyette, %28,9'u ev işlerinde çalışmakta, %68,8'i herhangi bir işte çalışmamaktadır. Bir öğrenim kurumuna devam etmeyen çocukların ise %39,4'ü ekonomik bir faaliyette, %32,9'u ev işlerinde çalışmakta, %27,7'si ise herhangi bir işte çalışmamaktadır. Fakat, DİE'nin gerçekleştirdiği anketler hanehalklarında yaşayan fertlere ilişkin bilgileri içermekte; giderek toplumsal bir sorun haline gelen ve sayıları sürekli artan; bir ailesi olmayan, evini terk etmiş ve sokaklarda yaşayan çocuklar bu anketlerin sonuçlarına dahil değildir.

Türk toplumunda, 12. yüzyılda düzene kavuşan “ahilik” sistemiyle başlayan çıraklık eğitimi, Osmanlı Devleti'nin becerili işgücü yetiştirmede temel yaklaşımı iken; 17. yüzyıldan sonra “lonca” ve “gedik” sisteminde varlığını sürdürmüştür; Cumhuriyet Döneminde de ara işgücünün yetiştirilmesinde bir kaynak olma özelliğini korumuştur. Günümüzde ise çıraklık eğitim sistemi ülkemiz kalkınmasında temel yapı taşı oluşturan orta ve küçük ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için gerekli insan gücü ve ara teknik eleman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ülkemizde küçük sanayi sitelerinde çıraklık okulları açılmış (ÇEM), çocukların, haftanın belirli günleri eğitiminin yanı sıra sosyal güvencede devlet tarafından sağlanmıştır. Maalesef, kayıt dışı ekonomi burada da kendini göstermekte ve bütün çocuklar bu imkanlardan faydalanmamaktadır.

Anayasamızın 50. maddesinde; “kimse yaşına, gücüne, ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar” hükmü yer almaktadır. Türk hukuk sistemi çocukların çalışma yaşamını ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Ancak, çalışan çocukların korunması amacıyla konulan hükümler tek bir yasada yer almamakta, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, İş Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu olmak üzere belli başlı üç yasaya dağılmış bulunmaktadır. Bu yasalar, çocukların belli bir yaştan önce çalışma yaşamına girmelerini engellemektedir. Ayrıca, çocukların çalışma koşulları ve günlük çalışma süreleri de bu yasalarla düzenlenmiş, çocukların herhangi bir işe alınmadan önce sağlık muayenesinden geçmeleri zorunlu kılınmıştır.

Çıracılık ve Meslek Eğitimi Yasası kapsamındaki il ve meslek alanlarında, çalışan çocuk ve gençleri örgütlü bir sistem içinde çalışırken belli bir programa göre eğitmeyi hedefleyen, öğrenci olarak kabul edilmesi ile de onların işyerindeki varlık nedenlerinin üretim değil, eğitim olduğu kabul edilmekte, ayrıca bu çıraklar örgün eğitim sistemindeki öğrencilere tanınan bir takım haklardan da yararlanmaktadırlar. Kanun, bu çocukların fiziksel ve ruhsal bakımdan korunmalarını da amaçlamıştır. Ancak, tüm yasalar, toplumun ve bireylerin yararını gözetmek, korumak amacıyla çıkarılmakta ise de uygulamadaki aksaklıklar ve yetersiz denetim, yasaların çıkarılış amaçlarının tam olarak gerçekleştirilmesine engel olmaktadır.

Ülkemizde, küçük ölçekli işletmelerin önemli bir bölümü kayıtsızdır, yada 1475 sayılı iş kanunda tanımlanan “istisnalar” nedeniyle, bu kanun ve iş denetiminin dışında tutulmaktadır. Ayrıca, çalışan çocuğun çalışma koşulları ve işyerindeki eğitimini denetleme, Çalışma Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı müfettişlerine görev olarak verilmekle birlikte Türkiye’de müfettiş sayısının işyeri sayısına oranla azlığı nedeniyle, denetimde etkinlik ve süreklilik sağlanamamaktadır.

Sosyal ve ekonomik şartlar çocuğu çalışmak zorunda bırakıyorsa da, yaptıkları işlerden deneyim kazanmaları, mesleklerinin gerektirdiği bilgi ve beceriyi yeterince öğrenmeleri ve bu süreç içerisinde bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimleri olumsuz yönde etkilenmemelidir. Eğer olumsuz bir etkilenme varsa, çocuğun istismarından söz edilebilir. Mirleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)’in 1997 yılı raporunda çocukların istismarını belirlemede kullanılabilecek bazı ölçütler şöyle sıralamıştır:

1. Çok erken yaşlarda tam gün çalışmaya başlanması,
2. Çok fazla zamanın işte geçirilmesi,
3. Çalışma nedeniyle ve/veya çalıştığı sırada yeterli bir eğitim alınamaması,
4. Fiziksel ve ruhsal sağlığa, duygusal ve ahlaki gelişime uygun olmayan işlerde ve koşullarda çalışılması,
5. Yapılan işin maddi karşılığının alınamaması,
6. Çocuktan çok fazla bir sorumluluk istenmesi,
7. İşin niteliğinin çocuğu yetişkinliğe hazırlamada yardımcı olmaması,

8. Çalışma süresinin uzunluğu nedeniyle çocuğun uyku, dinlenme, eğlenme, sosyal ilişkiler kurma gibi temel gereksinimlerinin yeterince karşılanmaması,
9. Çocuğun öz güven ve öz saygı gelişiminin engellenmesi,
10. Çalışma ortamında fiziksel, duygusal ya da cinsel istismar biçimleriyle karşılaşılması.

Ülkemizde yapılan araştırmalarda çocukların çalıştırılması, geniş ölçüde, aile gelir düzeylerinin yetersizliğine, özellikle tarımda, geleneksel, alışılmış yaşam biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuğu çalıştıran için çocuk, ucuz emek anlamına gelmektedir. Çalışan çocuk ise çalışmayı, para kazanma, büyüme, yetişkin olma ve meslek öğrenme şeklinde algılanmaktadır. Bu çerçevede üç temel çocuk çalışma biçimi görülmektedir.

- 1- Tarımda çalışan çocuklar.
- 2- Küçük ölçekli sanayide çalışan çocuklar.
- 3- Sokakta çalışan çocuklar.

Rize ili küçük ölçekli sanayi işletmelerindeki çalışan çocuklar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Türkiye’de, çalışan çocukların durumu ile ilgili araştırmalar, konunun boyutunun çok geniş ve yasaların uygulamalarından kaynaklanan bir çok aksaklıkların olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın amacı; uygulamadaki aksaklıkların ortaya çıkarılması için, Rize ili Küçük Sanayi Sitesi’ndeki işletmeler ve işletme sahiplerinin özelliklerinin tespit edilmesi; çocuk çalıştırılmasını etkileyen demografik ve çevresel faktörlerin belirlenmesi; çalışan çocukların, hangi çalışma koşullarında çalıştıklarını; sosyal, ekonomik ve demografik özelliklerini, şu andaki ve gelecekteki beklentilerini ortaya koyarak, çocuk işçiliğini önlemek için yoğunlaşan çabalara katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın yapıldığı Rize ili, son yıllarda Türkiye’nin en çok göç veren bölgesi olan, Karadeniz Bölgesi’nin doğusunda, 3. derece gelişmiş, nüfusunun büyük çoğunluğunun tarımsal üretimle uğraştığı, sanayi ve hizmet sektörünün ise henüz gelişmediği iller arasındadır. Rize ili Türkiye’de organize sanayiinin bölgesinin

olmadığı iki ilden birisidir. İl'de bulunan Küçük Sanayi Sitesi ihtiyacı karşılayamamaktadır. Mevcut küçük sanayi işletmeleri ise, yer temin edilemediği için şehrin muhtelif yerlerinde faaliyet göstermektedirler. Bu durum ildeki, sanayi işletmelerin küçük ölçekte kalmalarına ve geleneksel yapıdan kurtulamamaları sonucunu doğurmaktadır. İl'de Çıraklık Eğitim Merkezi olmasına rağmen, bu işletmelerde, çıraklık eğitimi kapsamında olan veya olmayan çok sayıda çocuk, denetim dışı olarak işgücünde kullanılmaktadır. Ayrıca, bu işletmelerde, mesleki eğitimin çok az olmasının yanında düşük ücretlerle, ağır koşullar altında çalışma, çocukların bedeni ve ruhi gelişimlerini etkileyen, geleneksel çıraklık sürecide yaşanmaktadır.

Ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşulların yanında, Rize ilinin de, ekonomik açıdan henüz gelişmesini tamamlayamaması, bu ilin çalışan çocuklara konusunda, yapılacak olan araştırmalar için uygun bir zemin teşkil etmektedir. Bu amaçla planlanan alan araştırması, Temmuz 1997'de, tarafımdan Rize il merkezinde bulunan Küçük Sanayi Sitesi çalışanlarına, yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Araştırmada yer alan anket çalışması, Küçük Sanayi Sitesi'ndeki işletmelerin ve işletme sahiplerinin özellikleri ile ilgili ve bu işletmelerde, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu kapsamındaki meslek alanlarında çalışan, Çıraklık Eğitim Merkezi'nde öğrenci olan ve ya olamayan çıraklara yönelik anket sorularından oluşmaktadır. Bu amaçla, ön hazırlıkları yapılan alan araştırması, tesadüfî örnekleme yöntemi ile bilgi vermeyi kabul eden, 110 işletme ve bu işletmeler de çalışan 117 çocuğa (12-19 yaş arası) uygulanmıştır.

Bu çalışmada, çalışan çocuklar konusu genel olarak incelenerek, Rize ili küçük ölçekli sanayi işletmelerin istihdam yapısı ve çalışan çocuklara yönelik alan araştırmasına yer verilmiştir. Uygulanan alan araştırması esnasında elde edilen bulgular gruplandırılarak değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Sonuçlar tablolar ve grafikler yardımı ile açıklanmış ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda ayrıca, çalışan çocukların çalışmasını ve ücret miktarının etkileyebilecek sayısal bulgular kullanılarak, bu değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkiyi ölçmek için basit korelasyon yöntemi uygulanmıştır.

Çalışma üç bölümde incelenmiş olup, birinci bölüm, çalışan çocuklar ve sorunları başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, çalışan çocuk ve genç işçi kavramları, çocuk işçiliğinin tarihsel gelişi ile çalışan çocukları çalışmaya iten nedenler üzerinde durulmuştur. Ayrıca, dünyada çalışan çocukların durumu ile Türkiye’de çalışan çocukların durumu, hukuki mevzuat ve çalışma hayatı açısından incelenmiştir. Bu bölümün sonunda, çalışmanın çocuk üzerindeki etkileri ve ortaya çıkan sorunlar, bu konuda yapılan diğer araştırmaların sonuçlarına da yer verilerek anlatılmıştır.

İkinci bölümde, genel bir anlam ifade etmesi için, küçük ölçekli işletme kavramı üzerinde durulmuş, küçük ölçekli işletmelerin tanımı, dünya ve Türkiye ekonomisi açısından önemi kısaca vurgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca, Rize ilinin küçük ölçekli sanayi işletmelerinin genel durumuna değinilerek, Rize ili küçük ölçekli sanayi işletmelerinin istihdam yapısı başlığı altında, uygulanan alan araştırması sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre, işletmelerin ve işletme sahiplerinin özellikleri anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, küçük ölçekli sanayi işletmelerinde çalışan çocuklar üzerinde, Rize ilinde yapılan alan araştırmasına yer verilmiştir. Bu bölüm, Alan Araştırmasının Amacı ve Sınırları, Alan Araştırmasının Yöntemi, İstatistiksel Yöntem, Alan Araştırmasının Bulgularının Analizi ve Yorumlanması, başlıkları altında anlatılmıştır. Bölüm sonunda ise, ampirik çalışma neticesinde elde edilen bulguların yorumları sunulmuştur.

“Genel Değerlendirme ve Sonuç” bölümünde ise, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışan çocukların çalışma şartlarının iyileştirilmesi için genel anlamda Türkiye’de, özel anlamda Rize’de neler yapılması gerektiği hususları sıralanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ve SORUNLARI

10. Çalışan Çocuk ve Genç İşçi Kavramları

Çocuk tanımında bir ülkeden diğerine, gelişmiş bir ülkeden az gelişmiş bir ülkeye, ülke içinde kırdan kente farklılıklar görülmektedir. Yapılan antropolojik (insan bilimi) çalışmalar, çocukluk olgusunun kültürel çeşitliliğini ve göreceliliğini ortaya koymaktadır. Böyle olmakla birlikte, çocukluk döneminin gençlik ve yetişkinlik döneminden ayrı tutularak, yaş faktörüne göre tanımlanmaya çalıştığı söylenebilmektedir. Öte yandan ülkemizde de görüleceği gibi, çocukluk olgusuna siyasal, hukuksal, sendikal ve diğer alanlardaki yaklaşımlarda farklı yaş kriterlerinin dikkate alınması, çocuklukla gençlik veya çocuklukla yetişkinlik gurubu arasındaki ayrım çizgisi bakımında çelişkiler yaratmaktadır (TÜRK-İŞ, 1994, s. 15).

Yasalarda yer alan yaş sınırlamaları, çocukların kapasitelerinin ve sorumluluk bilincinin oluşmasıyla ilgili genel toplumsal yargının bir tür yansımasıdır. Bu yaş sınırları, etkinlikten etkinliğe ve ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. ILO Asgari Yaş Anlaşması, 12 ve 13 yaşlarındaki çocukların hafif işler yapmalarına izin verirken, ağır işlerin 18 yaşından önce yapılmamasını öngörmektedir. Ancak ILO, gene de genel bir asgari yaş sınırı olarak 15'i belirlemiştir. Burada gözetilen husus, 15 yaşın, zorunlu eğitim süresinden az almamasıdır. Bu gün dünyada fiilen kaç çocuğun çalıştığını belirlerken genel de baş vurulan ölçütte budur (ILO, 1997, s. 25).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesinde "çocuk" terimi, Medeni Kanunda hukuksal ve teknik bir terim olan "küçük" terimine karşılık gelmektedir. Küçük terimi, hukuk sistemimizde 18 yaşını doldurmamış kişiyi anlatır. Türk İş Hukukunda küçükleri koruyucu hükümler, bunların yaş durumuna göre getirilmiştir. İş Hukukunda da yaşa bağlı koruyucu hükümler 18 yaş temel almaktadır.

Çünkü, Türk Medeni Kanunu'na göre yaş rüştü 18'dir. Bu durumda çalışanlardan 18 yaşından küçüklere küçük işçi, büyüklere de yetişkin işçi denilmektedir (AKYÜZ, 2000, s. 531).

Küçük işçiler, Türk-İş Hukuku öğretisinde genç ve çocuk işçiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türk-İş Mevzuatında en az çalışma yaşına ilişkin düzenlemelerde çocuklardan söz edilmesi nedeniyle 15 yaşını doldurmamış olanlara çocuk işçi, 15 yaşını doldurup henüz 18 yaşını doldurmamış olanlara da genç işçi adı verilmektedir. Ancak, Umumi Hıfzısıhha Kanunu'na tabi olanlar açısından, 12 yaşını doldurmamış çalışan küçükler çocuk işçi sayılmaktadır. Bununla birlikte, İş Kanunu'nun iş yasaları içinde genel nitelikte temel yasa olması nedeniyle, Türk hukuk sistemi açısından 15 yaşından küçükleri çocuk işçi olarak adlandırmak mümkündür. Esasen 138 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmesi onaylandığı için, tüm Türk-İş Mevzuatında en az çalışma yaşı, İş Kanunu'nun kapsamı dışındaki alanlarda da 15 olacaktır (a.g.e. s. 531).

“Çalışan Çocuk” kavramı, sosyo-ekonomik konumları gereği esnaf ve sanatkarlar yanında, sanayi iş kolunda, tarım sektöründe, marjinal çalışma alanlarında maddi kazanç elde etmek yada meslek edinmek amacıyla üretime katılan ve 18 yaş (19 yaşından gün almamış) ve daha küçük yaştaki kimseler, olarak tanımlanmaktadır (TİSK, 1996, s. 5).

Çalışan çocuklarla ilgili tanımlara bakıldığında, daha çok 12-18 arası olmak üzere alt ve üst yaş sınırının ve çalışmanın ücret karşılığı olmasının vurgulandığı görülmektedir. Oysa ülkemizde özellikle kırsal bölgelerde çalışan çocukların büyük bir kısmının ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edildiği ve burada 12 yaş ve altında çocuklarında olduğu dikkate alınacak olursa “çalışan çocuk, toplumda herhangi bir artı değer üreten, yaşı 18'den yukarı olmayan kişidir” denilebilir (TİSK, 1996, s. 5).

Sosyal güvenlik hakları açısından baktığımızda kapsam yönünden çocuklar, bir hizmet akdine bağlı olarak çalışan çocuklar, kaçak olarak çalıştırılan çocuklar, yasak işlerde çalıştırılan çocuklar, çıraklar, işverenin yanında çalışan çocuklar, öğrenciler ve kursiyerler başlıkları altında ayrı ayrı incelenmektedir (İTO, 1995, s. 86). Ayrıca “Türk

sosyal güvenlik sistemi içinde özellikle çocuklar, çocuk çalışanlar için çıkarılmış bir mevzuat ve oluşturulmuş bir sosyal güvenlik programı yoktur (ALPER, 1994, s. 61-62).

Yukarıdaki açıklamaların yanında “çalışan çocuklar” kavramı çeşitli açılardan şöyle sınıflandırılabilirler (a.g.e. s. 5).

- a) Çalışma sürelerine göre:
  - Tam zamanlı,
  - Yarı zamanlı çalışan çocuklar.
- b) Çalıştıkları sektörlere göre:
  - Esnaf- sanatkarlar yanında, sanayi işkollarında çırak olarak,
  - Tarım kesiminde ailesi ile birlikte,
  - Marjinal işkollarında çalışan çocuklar,
- c) Sosyal ve hukuki statüleri açısından:
  - Çocuk işçi statüsünde,
  - Çırak statüsünde,
  - Meslek okulu öğrencileri (staj amacıyla),
  - Sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar

şeklinde sınıflandırılabilir.

Küçük sanayide çalışan çocuklar meslek edinmek, ailelerinin bütçelerine katkıda bulunabilmek için küçük yaşlarda iş yaşamına atılmaktadırlar. Genellikle yeni göç etmiş ailelerin üyeleri olan, gecekondu bölgelerinde yaşayan bu çocuklar, özellikle küçük çaplı işverenler için ucuz işgücü oluşturmaktadırlar.

Sokaklarda, okul ihtiyaçlarını karşılamak için ve ailesine ekonomik katkı sağlamak amacı ile simitçilik, boyacılık, pazarcılık, poşetçilik vb. işleri yapan çok sayıda çalışan çocuk bulunmaktadır. Bunlardan, aile ile bağları kopmamış, ailelerin gelirlerine katkıda bulunmak, kendi kişisel harcamalarını karşılamak için çalışmak durumunda kalan çocukları, sokakta çalışan çocuklar; aile bağları çok zayıflamış, sokaktaki çocuk gruplarını ailesi yerine koyan, sokakta yaşamayı benimsemiş olanlar da, sokak çocukları olarak ifade edilebilir. Sokak satıcılığı yaparak kendi hesabına çalışan çocuklar, sokağın

bütün tehlikelerine ve sağlıksız koşullarına maruz kalarak para kazanmaya ve hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Ayrıca, ekonomik faaliyet içinde görülmedikleri için genelde göz ardı edilen çocukların önemli bir kısmı da ev işlerinde çalıştırılmaktadır. Ev işlerini yapmak, kardeşlerine bakmak, tarlada ya da işyerinde çalışan aile bireylerinin bakımıyla uğraşmak gibi, hiçbir zaman sınırı, sosyal güvence ve ücreti olmayan bu işler genellikle kız çocuklar tarafından yapılmaktadır.

11. Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Gelişimi

Çocukların ve gençlerin çalıştırılmasına tarihin her döneminde rastlanılmıştır. Eski çağlarda, çalışan çocukların iş güvenliği bakımından korunmalarına ilişkin hukuki kuralları mevcut değildir. Ortaçağda çocuklar, daha çok esnaf ve küçük sanatkarların yanında çırak olarak çalıştırılmışlardır. Loncalar, çırak, kalfa ve usta şeklinde üç dereceli bir hiyerarşiye sahiptirler. Lonca tüzüklerinde her ne kadar çırakların öğrenimi ve ustanın uslandırma yetkisini içeren hükümler bulunmakta ise de, iş süresinin belirlenmesi gibi asıl iş güvenliğine ilişkin hükümler bulunmamaktaydı (AKYÜZ, 2000, s. 523).

Sanayi toplumuna geçiş sürecinde ve bilhassa 1900'lerin başlarında daha fazla kar elde etmek için çocuk işçiler düşük ücretle çok zor şartlarda çalıştırılmışlardır. Hızla sanayileşen Avrupa ve Amerika, çocukların iş hayatında istihdamında o kadar ileri gitmişti ki, sonunda 1919 yılında Versailles Barış Antlaşmasının icabı olarak ILO kuruldu ve asgari çalışma yaşı (sanayide) ile ilgili olarak ilk uluslararası sözleşmesi kabul edildi. Bu anlaşmayı, diğer ekonomik sektörlerde de uygulanabilecek bir dizi ILO belgesi izlemiştir. Geçen süre içinde çocuk işçi çalıştırmasına yönelik yaklaşımlar, gelişerek devam etmiş, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü'nün kurulması, çocukların da özel insani gereksinimleri olduğuna ilişkin görüşleri artırmış, 1946 yılında, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) kurulmuştur. Bunu, 20 Kasım 1959 tarihinde BM "Çocuk Hakları Bildirgesi'nin kabul edilmesi izlemiştir. Bu bildirme üzerinden geçen sürede gelişmeler devam etmiş, bazı anlayışlar değişikliğe uğrayarak çocuk hakları kapsam olarak genişlemiştir. Çocukların,

yetişkinlerle aynı kapsamda haklara sahip olmaları gerektiği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Buna göre, çocuklar medeni ve siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik alanlarda, yetişkinler gibi haklara sahip olmalıdırlar.

Bu inancın ifadesi olan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, BM genel kurulunda benimsendikten 9 ay sonra, 2 Eylül 1990 tarihinde uluslararası bir yasa statüsüne kavuşmuştur. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin imzalanması ile bugün dünyadaki hemen hemen bütün ülkeler tarafında onaylanmak üzere olan Sözleşme, yasalarda, politikalarda, kurumlarda ve uygulamalarda, köklü değişimleri harekete geçirmektedir.

Sözü edilen haklar oldukça kapsamlıdır. Çocuk Hakları Sözleşmesi, 18 yaşına kadar her insanı çocuk saymaktadır (madde 1). Çocuğun "yüksek yararı" her durumda mutlaka gözetilmelidir (madde 3). Yine aynı sözleşme, çocuğun hayatta kalma ve tüm potansiyeli ile gelişme hakkını korumakta (madde 6); içerdiği hükümlerde, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşmasını (madde 24) ve bilgi edinebilmesini (madde 13) öngörmektedir. Çocuk, doğumdan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilecek, bir isme ve vatandaşlığa (madde 7), oyun oynama (madde 31) ve her türlü cinsel sömürü ve istismardan korunma hakkına (madde 34) sahip olacaktır (UNICEF, 1997, s.11). Aşağıda sıralanan yasalar, çocukların haklarının korunmasında dönüm noktalarını oluşturan uluslararası belgelerdir (UNICEF 1997, s. 19).

- 5 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi (1919). Anlaşma, çocukların sanayide çalıştırılabilecekleri asgari yaşı 14 olarak belirlenmiştir. Bu, çocukların iş yaşamına katılımlarını düzenlemeyi hedefleyen ilk girişimdir.
- 29 sayılı ILO Zorunlu İşçilik Sözleşmesi (1930). Bu anlaşma, zorlanmış ya da zorunlu çalışmanın her biçimine karşı harekete geçilmesini öngörmektedir.
- Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (1966).
- Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966).
- ILO 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi (1973). Bu sözleşme, üye devletlere, çocuk işçiliğinin gerçek anlamda ortadan kaldırılmasını sağlayacak ulusal politikalar izleme yükümlülüğü getirmektedir. Buna göre, zorunlu ilköğretimini tamamlamış olacağı yaşın altında hiçbir çocuk herhangi bir

ekonomik sektörde çalıştırılmayacaktır. Bu sınır da 15 yaşın altında olmamalıdır. Sağlık, güvenlik ve ahlak açısından risk içeren işlere girebilmedeki asgari yaş ise 18'dir.

- 146 Sayılı Yaş Sınırı Tavsiyesi. Bu tavsiye, devletlere, asgari yaş sınırını 16'ya çıkarma çağrısında bulunmaktadır.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989). Bu sözleşme, bütün çocukların yaşatılmaları, geliştirilmeleri, korunmaları ve toplumsal yaşama katılmaları açısından yaşamsal nitelikteki bütün medeni, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları birbirine bağımlı ve bölünmez bir bütün olarak görmektedir. Eylül 1996 itibarıyla 187 ülke tarafından onaylanmıştır.
- En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eyleme İlişkin Sözleşme (1999).

Türk meslek eğitim sistemine bakıldığında ise, işyerinde çalışarak öğrenilen, çıraklık eğitimi modeli olarak adlandırabileceğimiz geleneksel bir meslek eğitimi sistemi ve bununla bütünleşmiş bir meslek ahlakının mevcut olduğunu görülmektedir.. Bu modelin ortaya çıkışı 13. yüzyılda, Anadolu'da esnaf ve sanatkar birliklerini oluşturan Ahilik sistemi ile olmuştur. 20. yüzyılın başlarına kadar, esnaf ve sanatkar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve denetimlerini düzenleyen ahilik kurumu, çocukları önemli ölçüde etkilemiştir. Ahi birliklerinde, yamak-çırak-kalfa-usta hiyerarşi kurmak ve bu kademelerdekileri, baba evlat ilişkisi gibi candan bağlarla bağlamak suretiyle, sanatı, sağlam ahlaki ve mesleki temellere oturtmuştur (ULUKAN, 1998, s. 2).

Ülkemizde, zirai üretimde aile işgücüne katkıda bulunmak maksadıyla istihdam edilen çocuklar haricinde, şehirlerde rahatsız edici boyutlarda çocuk işgücü istismarı görülmemiştir. Osmanlı devrinden beri çocuklar daha çok meslek öğrenmeleri için bir ustanın yanına verilir ve hem çalışıp, hem de bir meslek sahibi olarak ustalığını alırdı. Ahilik geleneği içersinde çıraklar mesleğin içinde, ustaların gözetimi ve himayesi altında yetişiyorlardı. Bu noktada söz konusu çocuklara sadece bir mesleğin öğretilmesi değil, usta-çırak münasebetleri çerçevesinde, müşteri ilişkileri, usul erkan eğitimini ve iyi bir ahlak anlayışı kazandırılarak, böylece onların kişilik gelişmelerine de katkıda bulunulmaktaydı.

Meslek ahlakının korunması ve meslek anlayışının çırak yetiştirme yoluyla yeni nesillere aktarılması, üretilen mal ve hizmetlerde kalitenin gözetilmesi, yamak-çırak-kalfa-usta zincirinde unvanların takdir edilmesi ve ancak usta olanlara işyeri açma izninin verilmesi ahilik teşkilatı içerisinde korunan değerler ve izlenen görevler arasında yer almıştır (ULUKAN, 1998, s.2). Fakat daha sonra bu hususta görülen en büyük ihmal çocukların temel eğitimlerini tamamlamadan sanata verilmeleri olmuştur. Osmanlı hükümeti, bilhassa fakir ailelerin daha okuma yazmayı öğrenmemiş 6-7 yaşındaki çocuklarını sanata vermelerini önlemek için tedbir almıştır¹. Temel eğitimin önemi ailece kavranamadığından, meslek öğrenmeleri ve bir yandan da para kazanmaları için çocuklar erken yaşta bir ustanın yanına veriliyordu (HAK-İŞ; 2000, s. 62).

Ancak, batıdaki sanayi alanındaki gelişmeleri yakalayamayan ve kapitülasyonlar yoluyla gelişmiş devletler için açık pazar haline gelen Osmanlı devletinde, Ahilik ve onun arkasından gelen Lonca sistemi işlevselliğini zaman içerisinde yitirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir takım siyasi ve iktisadi nedenlerle Avrupa ülkelerine verdiği imtiyazlar, yerli malların, Avrupa'da makinelerle üretilen ucuz sanayi malları karşısında fiyat ve kalite yönünden rekabetini olanaksız kılmıştır. Karşılaşılan bu durum güçlü sermayesi olmayan ve el sanatlarına dayalı olan yerli sanayiinin çökmesine neden olmuştur. Bütün bunlar aynı zamanda sanayide çıraklık eğitiminin yapısının bozulmasına yol açmıştır (ULUKAN, 1998, s. 2).

Cumhuriyetin kurulması ile başlatılan kamu sanayi işletmelerinde nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacı karşılamak için devlet meslek okulları kurulmuştur. Cumhuriyet dönemi ile birlikte geleneksel çıraklık eğitimi kendi haline bırakılırken, ara insan gücü yetiştirilmesine ağırlık, tam günlük meslek okullarına verilmiştir. Doğrudan sanayileşme sürecinde yer almayan esnaf sanatkar kesimi, geleneksel yöntemle çırak yetiştirmeye devam etmiş ve küçük işletmelerce fiili olarak sürdürülen çıraklık eğitimi 1977 yılında çıkarılan 2089 Sayılı "Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu"na kadar kendi geleneksel normları içerisinde yürümüştür. Bu konudaki eksiklikleri gidermek için 1986'da çıkarılan 3308 sayılı "Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu" ile mesleki eğitim

¹1825 tarihinde Sultan II. Mahmut'un fermanında çocukların temel eğitimlerini tamamlamadan sanata verilmelerini, *"okuyub henüz ilm-i halini öğrenmemiş ve kendi defterini ukuyub yazmaya muktedir olacak veçhile kesb-i kabiliyet etmemiş olan sübyanın peder ve akrabaları çocuklarını sanata vereceğim deyu mektebden almak isterler ise ihraçlarına ruhsat verilmemek..."* ifadeleriyle yasaklamıştır.

bütününün parçaları olan örgün meslek eğitimi ve çıraklık eğitimi ilk defa bu Kanun'da birlikte yer almıştır. 18 Ağustos 1997'de zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkartılmasıyla ilgili kanunlarda ve 3308 Sayılı Kanun'da da yapılan önemli değişiklikler sonucu, Türkiye'de meslek eğitiminde yeni bir dönem açılmıştır (a.g.e. s. 5).

Bugün ülkemizde iki ana meslek eğitimi modeli uygulanmaktadır. Bunlardan ilki örgün (tam gün okul ağırlıklı) meslek eğitimi modeli diğeri de ikili (çıraklık modeli; eğitimin teorik kısmının okulda pratik kısmının işyerinde verildiği) meslek eğitim modelidir. Ayrıca, istihdam için gerekli yeterliliklere sahip olmayanlara yönelik, çeşitli mesleklerde, iş hayatında istihdam imkanı olan görevlere hazırlamak amacıyla, meslek kursları düzenlenmektedir.

ILO'nun raporlarında, çocuk işçilerden kastedilen 6-14 yaş arasındaki çocuklar olması Türkiye'de durumun nispeten iyiliğini göstermektedir. Çünkü ülkemizde çocuklar çoğunlukla ilkokulu bitirdikten sonra 12 yaşlarında bir sanata verilmektedir. Mecburi ilköğretimin 8 yıla çıkarılmasıyla çalışan çocukların yaşları asgari 14'e çekilmiş olacaktır. Şu anda gelişmiş batı ülkelerinin yanı sıra Nikaragua, Kenya, Ruanda, Togo ve Zambiya'da bile asgari çalışma yaşı 14-15'dir. 11-12 yaşındaki çocukların istihdamı Türkiye için kabul edilmez bir durumdur (HAK-İŞ, 2000, s. 63).

12. Çocukları Çalışmaya İten Nedenler

Çocuğun çalıştırılması, yalnızca az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun değildir. Çalışan çocuk sayısı, çalışmaya başlama yaşı ve çalışma koşulları açısından daha iyi durumda olmalarına rağmen, çocukların çalışması olgusu gelişmiş ülkelerde de var olan bir sorundur. Ancak, sorunun boyutları ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyleri ile bağlantılı olarak değişiklikler göstermektedir. Örneğin, 1985 verilerine göre, 10-14 yaş grubunda yer alan çocukların, çalışma oranı Afrika'da %25 iken, gelişmiş ülkelerde %0,2'dir (HAK-İŞ, 2000, s. 9).

Güntümüzün gelişmiş ülkelerinde geçmişte yoğun bir çocuk çalıştırılması yaşanmıştır. Bu gün bu ülkelerde bu olay tümüyle ortadan kalkmamışsa da önem ve

ciddiyetini geniş ölçüde yitirmiştir. Bu gelişmenin temel nedenleri; yetişkinlerin ücretlerinin artması, çalışma yaşamına düzen ve reformun, çocuklara zorunlu öğrenimin getirilmesidir (BULUTAY, 1995, s. 4).

Teknoloji çocuk çalışmasını etkileyen temel neden niteliğindedir. Günümüzde sermeye, teknoloji yoğun alanlarda (ki bunlar daha çok sanayi kesiminde bulunmaktadır) çocuk istihdamı azdır. Çocuklar daha çok az teknoloji kullanan küçük işyerlerinde çalışmaktadır (a.g.e. s. 4).

Çocukların çalışma hayatına küçük yaşlarda atılmaları, hızlı nüfus artışının bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda nedenini de oluşturmaktadır (BAŞTAYMAZ; 1990, s.5). Hızlı nüfus artışı ve kırdan kente göç olgusu ile, yetersiz gelir ve yoksullukla birlikte gelen büyük nüfus hacmi özellikle kırsal yörelerde, kentlerin gecekondu bölgelerinde, çocukların çalışması zorunluluğunu yaratmaktadır. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak, çocuk ve genç nüfusun oransal payının artması, hizmet yatırımlarına daha çok pay ayrılması sonucu gelişmemiş ekonomilerin bunu karşılayamaması, çocukların erken yaşta çalışma yaşamına girmelerine neden olmaktadır.

Kırsal, geleneksel toplumlardan kaynaklanan ve çocuklara ekonomik değer atfeden toplumsal tutumlar da çocukların erken yaşta çalışmalarına neden olmaktadır. Toplumumuzun özelliği ve değerleri gereği “çocuğun küçükken pişmesi” veya uzun süre eğitim yerine kısa yoldan “ekmek kazanmayı”, “zor yaşam şartlarını” öğrenmesi anlayışı onları çalışmaya itmektir

Türkiye’de ve dünyada çocukları erken yaşta çalışma yaşamına iten önemli nedenlerden biri de ailelerin gelir düzeylerinin yetersizliği, yani yoksulluktur. Yoksul ailelerin sahip oldukları çocuk sayısı ülke ortalamasının çok üstündedir. Bu kalabalık aileler ucuz, esnek ve hareketli işgücünü oluşturan çocuk emeği, ailenin yaşamını sürdürme bilebilmesi için gerekli olmaktadır (KAĞITÇIBAŞI, 1981). Ailede gelir düzeyi düştükçe çocuğun faydası daha çok ekonomik açıdan değerlendirilmektedir. Ailede gelir düzeyi arttıkça da çocuk aile için ekonomik bir fayda aracı olmaktan çok psikolojik doyum aracı

olmaktadır. Ülkemizde, ekonomik işlerde çalışıp gelir getiren çocukların kazancı hane gelirine yaklaşık %17'lik bir artış sağlamaktadır (DİE, 2001, s. 64).

Çocukların öğrenimi toplumların geleceğinin en önemli güvencesidir. Yetişkinleri olduğu gibi çocukları da erken yaşta çalışma yaşamına iten diğer önemli bir neden de, eğitim sistemindeki bozukluk ve aksaklıklardır. Ülkenin eğitime ilişkin alt yapısının yeterince yaygınlaşmamış olması ve çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanmasını engelleyen bir takım etkenler sonucu, eğitim alamayan veya herhangi bir kademesinden ayrılan çocuklar ya çalışma yaşamına girmektedirler yada işsiz kalmaktadırlar. Türkiye'de 1997 Ağustos'una kadar zorunlu eğitim 5 yıl ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca, eğitim müfredatı pratik bilgi ve beceriler kazandıramaması, istihdam vaat edici olmaması, okul araç ve gereçleri ile ulaşım masraflarının yüksekliği gibi nedenler, yoksul ailelerin hayata bir an önce atılmak durumunda olan çocuklarını çalışmak zorunda bırakmaktadır (AKYÜZ, 2000, s. 514).

Eğitim sisteminin yetersizliği ve eğitilmiş insana dayalı iş sahalarının sınırlılığı, insanların eğitime olan güvenlerini de sarsmaktadır. DİE verileri göstermektedir ki, eğitilmiş insanlar arasındaki işsizlik oranı (1999'da %27), eğitimsizlere göre (%7,3) daha yüksektir. Bu durumda, okumuş işsiz olmaksızın, vasıfsız işçi olmak ve bir an önce ekmek parası kazanmak, aileler ve bireyler için daha önemli hale gelmektedir (DPT, 2001, s. 81).

Nitekim, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından Ekim 1999'da gerçekleştirilen, Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Ülkemizde genelinde 6-17 yaş grubundaki okula devam etmeyen çocukların, okula gitmeme veya okulu yarıda bırakma sebepleri arasında ilk sırayı %30,8 ile çocuğun okula ilgi duymaması, ikinci sırayı %23,7 ile okul masraflarının yüksek olması almaktadır. Bu sebepler içinde uygun okulun olmaması %9,7'lik, ailesine ev işlerine yardım etmek zorunda olması ise %7,6'lık bir paya sahiptir (DİE, 2001, s. 38).

Çocuk işçilerin, maddi açıdan doyurulmalarının ve iş disiplini altına alınmalarının yetişkinlere oranla daha kolay ve ucuz olması, işverenleri çocuk işçi çalıştırmaya yöneltmektedir. Bir işverenin bakış açısından, çocuk işçiliği belki de en

istikrarlı işçiliktir. Çünkü çocuklar grev yapamaz ve üretimi durduramaz. Öte yandan, ekonomik durum kötüye gittiğinde, işten çıkarılması en kolay olanlarda çocuklardır. Çalıştırılması en ucuz ve kovulması da en kolay olanlar çocuk işçilerdir. Ancak ülke genelinde ve uzun vadede düşünüldüğünde çocuk işçi çalıştırmanın ülke ekonomisine maliyeti daha yüksektir. Çünkü iş güvenliğinden yoksun olarak erken yaşta ve sağlıksız koşullarda çalıştırılacak çocuklar, bedensel ve ruhsal bakımdan yeterli biçimde gelişemeyeceklerinden, yetişkinlik dönemlerinde daha az verimli olacaklardır (AKYÜZ, 2000, s. 515).

Geçinme endişesi ile çalışma yaşamına erken yaşta atılacak çocuklar, bir sanat ve mesleği öğrenme olanağından yoksun kalacaklarından, niteliksiz işçi olarak yaşamlarını sürdüreceklerdir. Öğrenim olanaklarına sahip olmuş çocuklara ise, çalışma yaşamına nitelikli bir işçi olarak katılacaklardır, dolayısıyla ekonomik açıdan daha verimli olacaklardır. Her ne kadar bu tür etkenler işyerlerinin pazarda tutulmasını sağlasa da uzun vadede bunlar, çalışanlarına yeterli değer aktaramamaktadır. Bu durum, yoksulluğun kurumsallaşmasına ve çocukların çalışmasını zorunlu hale getiren koşulların yeniden üretilmesine neden olmaktadır (a.g.e. s. 515). Ayrıca bu çocuklar, büyük ölçekli işyerlerinde çalışmalarına olanak sağlayacak bilgi ve beceriyi kazanamayacakları gibi, sağlıksız koşullarda kısa zamanda tükenerek üretken niteliklerini de yitireceklerdir.

Çocukların iş güvenliğini koruyacak yasal düzenlemelerin, yaptırım ve cezaların yetersizliği ve yasaların uygulanmasını sağlayacak etkin bir denetim örgütünün oluşturulmaması da çocuk işçiliğinde önemli bir etkidir.

DİE'nin Ekim 1994'de gerçekleştirdiği ilk "Çocuk İşgücü Anketi" sonuçlarına göre Türkiye genelinde kurumsal olmayan sivil nüfusun (58 milyon 764 bin kişi) %19,4'ünü (11 milyon 406 bin kişi) 6-14 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Bu yaş grubundaki çocukların %8,5'i ekonomik faaliyette bulunmaktadır. Ekonomik işlerde istihdam edilen çocukların %21'i ailelerin istemesi nedeniyle, %67,7'si hane halkının ekonomik faaliyetine katkıda bulunmak için, %6,5'i iş öğrenmek, meslek sahibi olmak

için, %3,9'u kendi ihtiyaçlarını karşılamak için, %1'i ise diğer nedenlerle çalışmaktadır (DİE, 2001, s.30).

Kırsal yerleşim yerlerinde hane halkı gelirine ve ekonomik faaliyetine katkı için çalışanlar Türkiye geneli ile yaklaşık aynı oranda iken, kentsel yerleşim yerlerinde çocukların çoğunluğu hane halkı gelirine (%41,7) ve ekonomik faaliyetine katkıda bulunmak (%7,8) amacıyla çalışmaktadır. Yine aynı verilere göre, kentlerde çalışan çocukların %18'i iş ve meslek öğrenmek, %12,3'ü kendi ihtiyaçlarını karşılamak, %11,7'si de ailesi istediği için çalışmaktadır.

DİE'nin Ekim 1994 anketine paralel olarak örnek büyüklüğünü arttırarak ve yaş grubunu genişletilerek (6-17 yaş) Ekim 1999'da uyguladığı ikinci Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre de ekonomik işlerde çalışan çocukların birden fazla nedenlerle çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlarına göre, Türkiye'de 6-17 yaş grubundaki çocuklar, 63 milyon 415 bin kişi olan kurumsal olmayan sivil nüfusun %25,4'ünü (16 milyon 88 bin kişi) oluşturmaktadır. Bunların içerisinde %10,2'si (1 milyon 635 bin kişi) ekonomik bir faaliyette bulunmaktadır. Türkiye genelinde, 6-17 yaş grubunda ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların çalışma nedenleri incelendiğinde, %34,4 ile ilk sırayı hane halkı gelirine katkıda bulunmak, ikinci sırayı %19,8 ile hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, üçüncü sırayı %15,9 ile aile isteği için çalışmak almaktadır. Bunu %10,4 ile iş öğrenmek, meslek sahibi olmak amacıyla çalışma takip etmektedir.. Türkiye genelinde çocukların %6,3'ü de kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadır (DİE, 2001, s. 65).

Gerek kent, gerekse kırsal yerlerde "hane halkının gelirine katkıda bulunmak" çalışma nedenleri arasında ilk sırada yer almaktadır (kent için %45, kır için %35,1). Ancak, kentsel yerlerde ikinci sırada iş öğrenmek, meslek sahibi olmak (%18,6), üçüncü sırada ise kendi ihtiyaçlarını karşılamak (%12,8) yer alırken; kırsal yerlerde ikinci sırada hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak (%27,8), üçüncü sırada ise aile isteği (%20,1) yer almaktadır (DİE, 2001, s. 66). Buna göre; Ülkemizde genel olarak çocukların kendilerinden çok, ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalıştıkları ve çocukların

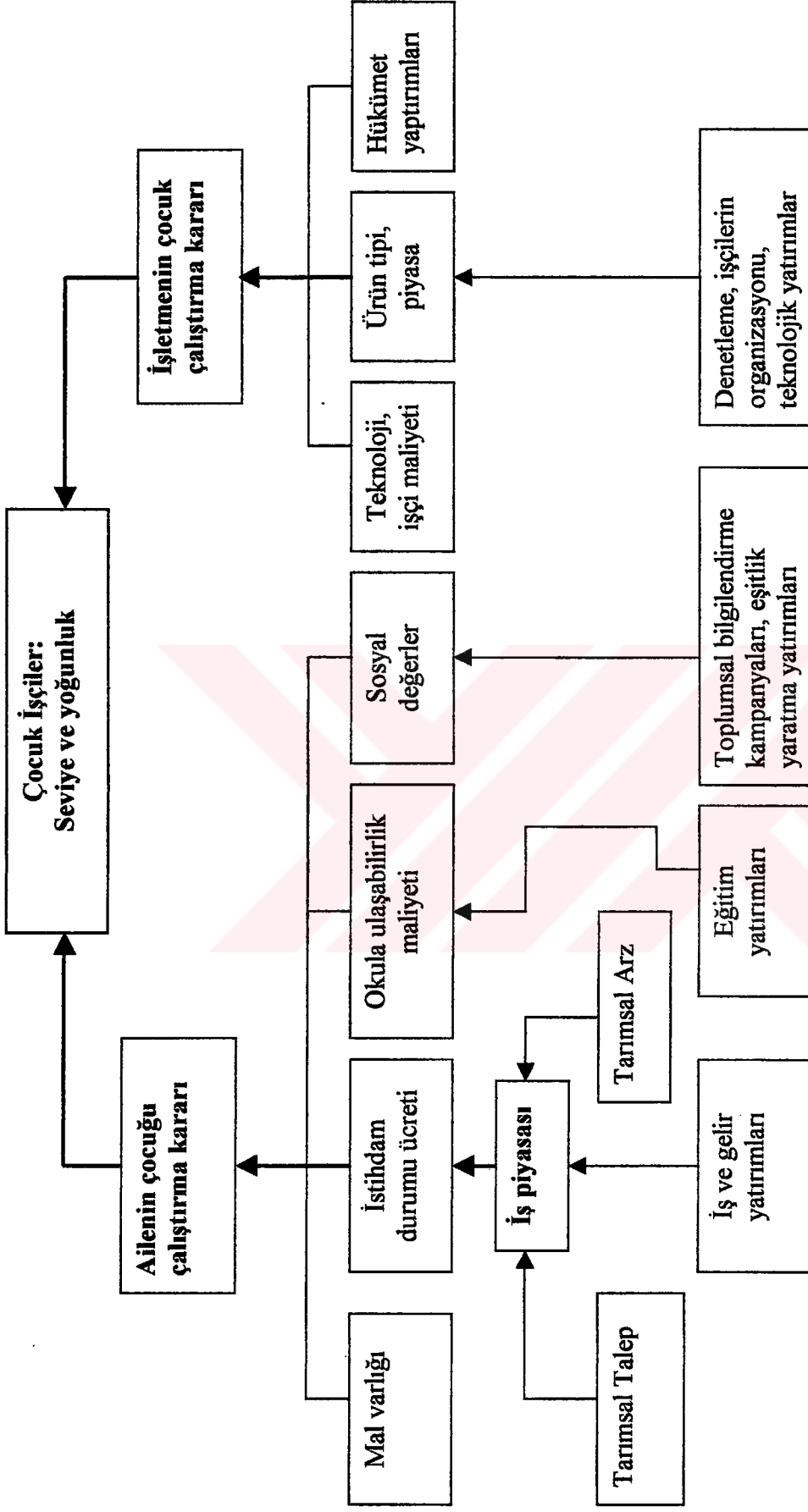

çalışma hayatına atılmasında öncelikli olarak, iş öğrenmek ve meslek edinmek amacının gözetilmediği söylenebilir.

En önemli diğer bir sorun ise, çocukların okullarını bırakmak suretiyle eğitim alamamaları ve sonraki yaşamlarına hazırlanamamalarıdır. Eğitim düzeyinin düşüklüğü diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de en önemli sorunlardan biridir. Türkiye’de uzun yıllar izlenen politikalar, devletin kamu harcamalarının kısılmasını zorlayarak bu alandaki gelişmeyi engellemektedir. Buna karşılık, zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkarılarak bu alanda önemli bir adım atılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye, Dünya Bankası’nın hazırladığı “Dünya Kalkınma Raporu 1999-2000” raporundan milli gelir içinde dünyada eğitime en az kamu harcaması yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durum var olan eğitimin kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir (DPT, 2001, s. 81).

Çocuk istihdamının arz ve talebi üzerinde etkili olan faktörlerin bir çoğu yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Şekil: 22.1’de de görüldüğü gibi, çocuk istihdamı ile ilgili politikalar, konuyla doğrudan ilişkili iki tarafı dikkate almak zorundadır. Bunlar, genel olarak çocuğun çalışıp çalışmayacağına karar veren hanehalkı ve verdikleri kararla işgücü içindeki çocuk sayısının ve bunların çalışma koşullarını etkileyenler işletmelerdir. Hanehalkı açısından, verilecek kararı etkileyecek belli başlı unsurlar, ailenin mal varlığı, çalışan bireylerinin istihdam durumu ve gelir düzeyleri, çocuklar için örgün eğitim olanağı ile maliyeti ve ailenin içinde yaşadığı sosyal çevredir (BEQUELE-BOYDEN, 1992, s.11).

Talep açısından en önemli sorunun, işletmelerin neden çocukları tercih ettikleri sorusudur. Çocuk işçiler genelde emek-yoğun sanayi ve işletmeler ile işgücü maliyetinin üretim maliyeti içinde en yüksek paya sahip olduğu sektörlerde yoğunlaşmışlardır. Onların çalıştırılması özellikle küçük işletmelerde maliyetleri düşük tutma stratejisinin bir parçasıdır. Çocuk istihdamının boyutları, çocuk işçilerin ürettiği mallara olan talepten ve hükümetin getirmiş olduğu düzenlemelerden de etkilenir (Şekil: 12.1). Örneğin Filipinler’de, giyim eşyalarına olan uluslararası talebin artması, sektörün büyümesine ve çocuk işçilere olan talebinde artmasına neden olmuştur. Son yıllarda Hindistan’da ve

Şekil: 12.1
Çocuk İşgücü: Yatırım Şeması

Pakistan'da da halı dokumacılığı alanında görülen çarpıcı büyüme, bu sektörün çok sayıda çocuk istihdam etmesine yol açmıştır (a.g.e. s. 11).

Bütün bu nedenlerin sonucunda çocuklar; üretim için yeterli alt yapısı olmayan, eski üretim tekniklerinin, koruyucusuz makinelerin, tezgahların, aletlerin, parlayıcı, patlayıcı, zararlı ve tehlikeli maddelerin kullanıldığı işyerlerinde; yaşına, bedensel ve zihinsel gelişimine, bilgi ve beceri düzeyine uygun olmayan işlerde; çok düşük ücretlerle ve her türlü korumadan yoksun olarak gün boyu çalıştırılmaktadır. Küçük yaştaki çocukların çalışma hayatında yer almaları, fiziksel güçleri ile uygun olmayan işlerde çalıştırılmaları, fiziksel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

13. Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu

Çocuğun çalıştırılması, çocuk işgücünün istismarı günümüzde toplumlarda çok sık karşılaşılan ve gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde çözülmeye çalışılan en önemli sorunlardan biridir. Burada çalışan çocukların durumu, Dünyada ve Türkiye'de olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

130. Dünyada Çalışan Çocukların Durumu

Çocuk işçiliği tüm dünyada büyük boyutlara ulaşmıştır. Olumsuz koşullarda çalışmaları nedeniyle yüz milyonlarca çocuğun fiziksel, zihinsel ve moral gelişimleri tehlikeye düşmektedir. Bir IPEC (Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı) belgesine göre; çocuk işçiliği, çağın trajik bir sorunudur. Çalışan çocukların sayısı ve çektikleri acıların boyutları her geçen yıl giderek artmaktadır. Dünyada milyonlarca çocuk, fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine zarar veren ve ulusal yasalarla uluslararası standartlara uygun olmayan çalışma koşullarında çalışmaktadır. Çocukları çalıştırma yoluyla istismar etme, günümüzde de çocuk sömürü ve ihmalinin en yaygın şeklidir (AKYÜZ, 2000, s. 511).

Günümüzde çalışan çocukların sayısını kesin olarak söylemek mümkün olmasa da ILO araştırmalarına göre, Dünyada yaklaşık 250 milyon çocuk, zengin ve yoksul

ülkelerde, tehlikeli ve sömürücü işlerde çalışmaktan kaynaklanan risklerin altındadır. Eğitim olanaklarından yoksun, yoksulluk döngüsü içinde sıkışıp kalan bu çocukların en temel hakları, hatta yaşamları tehlikeydedir (UNICEF, 1997, s.4). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün, yaptığı sınırlı kapsamlı bir araştırmaya göre; dünyadaki çocuklardan 73 milyonu çalışmaktadır. Bu sayı, 10-14 yaş grubundaki çocukların %13'üne karşılık düşmektedir (UNICEF, 1997, s. 26).

UNICEF 1997 Dünya Çocuklarının Durumu Raporuna göre; tüm dünyadaki çalışan çocukların büyük çoğunluğu Asya, Afrika ve Latin Amerika'dadır. Güneydoğu Asya'da kişi başına düşen gelirin artması ve temel eğitimin yaygınlaşması sonucu oransal bir azalma olmuşsa da, çalışan çocukların yarısı Asya'da bulunmaktadır. Afrika'da ortalama her üç çocuktan biri, Latin Amerika'da ise beş çocuktan biri çalışmaktadır. Hem Afrika'da hem de Latin Amerika'da çocuk işçilerin yalnızca küçük bir bölümü formel (kurumsallaşmış) sektördedir. Büyük çoğunluk, evlerinde ailelerinin yanında, tarlalarda ve sokaklarda çalışmaktadır (UNICEF, 1997, s. 26).

Yukarıda da açıklandığı gibi, çocuk işçisinin en yoğun olduğu bölgeler genellikle Asya ülkeleridir. Asya ülkelerinde toplam işgücünün %11'inin çocuklardan oluştuğu tespit edilmiştir. Afrika'da bu oran toplam işgücünün %20'sine, Latin Amerika ülkelerinde %26'sına varmaktadır. Benzer şekilde, İtalya'da deri sektöründe 10 binlerce çocuğun çalıştırıldığı, İspanya'da tarım alanlarında yüz binin üzerinde çalışan çocuk bulunduğu, İngiltere'de, 1985 yılında yapılan bir araştırmaya göre, çalışan çocukların %40'ının yasa-dışı olarak istihdam edildiği belirlenmiştir. A.B.D'de ise, genelde tarım kesiminde göçmen aile çocuklarının çalıştırıldığı tespit edilmiştir (İTO, 1995, s. 84).

Çocuk işçilerin çok küçük yaşlarda, hatta 6-7 yaşlarında çalışma hayatına girdikleri, günde 12-16 saat, haftada 100 saat olmak üzere çok uzun süre çalıştıkları hatta maden ocaklarında ağır fiziksel koşullar altında istihdam edildikleri, tehlikeli koşullarda sokaklarda fevkalade düşük ücretle çalıştıkları, taşıyabileceklerinden daha fazla sorumluluk altına sokuldukları, zorunlu çalışma, cinsel tacize hedef teşkil ettikleri ve aile korunmasından yoksun buldukları bilinmektedir (İTO, 1995, s. 84).

Çalışan çocukların büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde görülse bile, çocuklar, hemen her yerde çalışmaktadırlar. İngiltere ve Amerika gibi sanayileşmiş ülkelerde, hizmet sektörünün büyümesi ve daha esnek işgücü arayışı, bu ülkelerde de çocuk işçi sayısının artmasına yol açmıştır. Çalışan çocukların sayısı, merkezi planlamadan piyasa ekonomisine ani bir geçiş sonucunda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de artmıştır. Afrika'da siyasal huzursuzluklar ve HIV/AIDS olgusu, çocuk emeğine olan bağımlılığı arttırmıştır. Bu konuda, Dokuz Latin Amerika ülkesini kapsayan bir araştırmanın çarpıcı sonucuna göre ise; 13-17 yaşlarındaki çocukların sağladıkları gelirin ortadan kalkması durumunda, yoksulluk yüzde 10 ile 20 oranında artacaktır (UNICEF, 1997, s. 26-27).

Kuşkusuz formel piyasalarda çalışan işverenler için, enformel kesimde çok ucuz çocuk işçi istihdamı ciddi sorunlar getiren bir haksız rekabete yol açmaktadır. Bu durum sadece ülke içinde, sektörler veya işyerleri arasında değil, ülkeler arasında da görülen bir durumdur. Uzak-doğu ülkeleri üretim sürecinde ucuz çocuk emeğini yaygın bir biçimde kullanarak gelişmiş batı ülkeleri ile rekabet etmekte ve kendilerine önemli avantajlar sağlamaktadırlar (BAŞTAYMAZ, 1994, s.84). Burumu önlemek için son yıllarda, özellikle Güney ve Güney-Doğu Asya ülkelerinde faaliyet gösteren bazı firma ve sektörlerle yönelik çeşitli yaptırım ve ambargolar tatbik edilmiştir.

131. Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu

1310. Hukuki Mevzuatta Çocuk İşgücü

Ülkemizde çocuk işgücünün kullanımına ilişkin bir çok koruyucu yasal düzenlemeler getirilmiştir. Bu konuda ülkemizde yasal zafiyet bulunmamaktadır. Sorunlar, bunların kontrollü bir şekilde uygulandığı organize sektörlerde değil, daha çok enformel ve küçük ölçekli işletmelerde görülmektedir.

Çocukların, çalışan çocukların korunmasına ilişkin mevzuatımızı yönlendirici temel hukuk kuralları T.C. Anayasası'nda düzenlenmiştir. "Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır"(Anayasa md. 18). "Kimse yaşına cinsiyetine ve gücüne

uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.” (Anayasa md. 50).

Ayrıca, 1475 Sayılı İş Kanunu, 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu ve bu kanunlarla ilgili çeşitli tüzük ve yönetmenliklerde çalışan çocukları koruyucu düzenlemeler yer almıştır.

13100. En Az Çalışma Yaşına İlişkin Yasal Düzenlemeler

En az çalışma yaşı konusunda farklı işler için farklı asgari yaş hadleri tespit edilmiştir. İş Kanununa göre; “15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, çocukların sağlık ve gelişmelerine, okul veya mesleki eğitim ve mesleğe yönelten programlarına devamlarını yahut öğrenimden faydalanma kabiliyetlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalıştırılmaları mümkündür (İş Kanunu md. 67). İş Kanuna tabi olmayan işlerde Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun (UHK) en az çalışma yaşına ilişkin 173. maddesi uygulanır. Bu maddeye göre, 12 yaşından küçük çocuklar çalıştırılmaz (TUNÇOMAĞ, 1982, s. 70). Deniz İş Kanunu’nda en az çalışma yaşını belirleyen bir hüküm yoktur. Bununla birlikte, 58 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylandığı için, gemilerdeki işlerde 15 yaşından küçükler çalıştırılmazlar.

222 sayılı İlköğretim Temel Kanunu’nun (İÖTK) 59. maddesine göre, ilköğretim çağında olup da mecburi ilköğretim kurumlarına devam etmeyeler hiçbir resmi ve özel işyerlerinde veya her ne suretle ulursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmazlar. Ancak ilköğretim kurumuna devam ettiklerini belgeleyenlerin çalıştırılmalarına, çalışmanın ders saati dışında bulunması koşuluyla olanak tanınmıştır (İÖTK md. 59/II). Okula gidenlerin iş saatleri, okul saatlerine engel olmayacak biçimde düzenlenecek, ders saatleri iş süresinden sayılacaktır (İÖTK, md.67/III). Bu konuda İş Kanunu ve İlköğretim Temel Kanunu Hükümleri birbirine uygundur. Çünkü, İş Kanunu’na göre çalışma yaşı 15’tir. Ancak UHK, 173. maddesinde ki 12 yaş sınırı diğer yasalarla öngörülen yaş sınırının altında kaldığı için İş Kanunu’na

tabi olmayan işlerde, özellikler de tarım işlerinde 15 yaşından küçük çocuklar çalıştırılmaktadır. Ancak, 4306 Sayılı Kanunla ilköğretim zorunluluğu sekiz yıla çıkarıldığı için 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaları büyük ölçüde yasal açıdan önlenmiştir (AKYÜZ, 2000, s. 533).

İş Kanunu'na göre; "16 yaşını doldurmamış çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz. Hangi işlerin ağır ve tehlikeli işlerden sayılacağı, kadınlarla 16 yaşını doldurmamış, fakat 18 yaşını bitirmemiş çocukların hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacağı ilgili tüzükle gösterilecektir (İK. md. 78). Bu hüküm gereğince çıkartılan Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü'ne göre, 16 yaşından küçükler ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz (md. 2/11). Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 12'den 16 yaşına kadar çocukların çalıştırılması yasak olan sağlığa aykırı ve tehlikeli işlerin neler olduğunun İş Kanunu'nda belirtileceğini hükme bağlamıştır (UHK. md. 179/IV).

Yeraltında ve su altında çalışılacak işlerde asgari yaş haddi 18 olarak belirtilmiştir (İş Kanunu md. 68). İş Kanunu'nun 69. maddesine göre de, sanayi işlerinde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklar ile her yaştaki kadınların gece çalıştırılması yasaktır. Öte yandan, mahalli belediyelerce bar, kabare, dans salonu, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşından aşağı çocukların istihdamı yasaktır (UHK. md. 176). Bu hükümdeki yerler sayılarla sınırlı değildir. Çocukların ahlaki gelişimini engelleyici nitelikteki bütün eğlence işleri bu hükmün kapsamındadır.

Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu'na göre bu yasa kapsamındaki iş yerlerinde çırak olabilmek için 14 yaşını doldurmuş ve 19 yaşından gün almamış olmak gerekmektedir (md.10/a). Kanunun 10/b hükmüne göre de çıraklığa baş vurabilmek için en az ilköğretim okulu mezunu olmak şartlarını getirmiştir.

13101. Çalışma Koşullarına İlişkin Yasal Düzenlemeler

Çalışma koşullarını düzenleyen hükümler işçinin iş güvenliği sağlama, dolayısıyla çocuk ve genç işgücünün istismarını önleme amacını taşırlar. Bu hükümler günlük,

haftalık iş süresini sınırlandırır, haftalık, yıllık, ulusal bayram ve genel tatillerde izin hakkı tanıyarak işçinin dinlenmesi sağlamaktadır.

İş Kanunu'na göre, kural olarak iş süresi haftada en çok 45 saattir. Bu süre haftada 6 iş günü çalışılan işlerde günde 7,5 saattir. Cumartesi günü kısmen veya tamamen tatil edilen iş yerlerinde günlük iş süresi, 45 saatin çalışılan günlere eşit olarak bölünmesi ile bulunur (İK md. 61). UHK'na göre, 12-16 yaş arasında bulunan çocuklar günde en fazla 8 saat çalıştırılabilirler (UHK md. 173/II). Bu hüküm İK'na tabi olmayan işlerde çalıştırılan çocuklara uygulanır. 16 yaşın üstündeki bütün genç işçiler ise, iş yerinde uygulanan günlük olağan iş süresine tabidir.

İş Kanunu'nun md. 67/II'ye göre, okula gidenlerin iş saatleri okul saatlerine engel olmayacak şekilde düzenlenmeli, ders saatleri 7,5 saatlik çalışma süresinin içinde olmalıdır. Kanun "okul" terimini kullandığı için, 18 yaşından küçük olup da okula giden (lise, meslek okulu dahil) tüm çocukların günlük çalışma süresi (okul saatleri de bunun içinde olmak üzere) 7,5 saattir. Böyle bir yorum, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin "çocuğun yüksek yararı" temel ilkesine de uygundur (AKYÜZ, 2000, s. 536).

İş Kanunu'nun 35/f. maddesine göre çıkarılan Fazla Çalışma Tüzüğü gereğince 15 yaşından küçüklere fazla çalışma yaptırılamaz (FÇT md. 4/a). 16 yaşından büyük genç işçilere ise, yasal sınırlar içinde fazla çalışma yaptırılabilir. Türk hukukunda küçük işçiler için özel ara dinlenmesi hükümlerine yer verilmemiştir.. bu nedenle, yetişkin işçilerin tabi olduğu genel hükümlerden (İK. md. 64, BK. md. 334/I) küçük işçiler de yararlanır (a.g.e. s. 536).

Yıllık ücretli izin, işçiye güç kazanması ve böylece dinlenerek işgücünü koruyabilmesi amacıyla verilmektedir. Küçük işçilerin buna daha çok gereksinimleri vardır. "...18 ve daha küçük yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin 18 günden az olamaz" (İK. md. 49). Bu süreye, izin süresince rastlayan ulusal bayram, hafta tatili ve genel tatil günleri ayrıca ilave edilir.

3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu'nun 11. maddesinde; çırakların statüleri yer almakta ve "Aday çırak ve çırak; öğrenci statüsünde olup, öğrencilik haklarından yararlanırlar. Bunlar işyerinde çalışan işçi sayısına dahil edilmezler." denilmektedir. Aynı kanuna göre, çıraklara her yıl tatil aylarında bir ay ücretli izin verilir (ÇMEK md.26). Bu öğrencilere, işverenlerce, yaşlarına uygun asgari ücretin %30'undan az olmamak üzere ücret ödenmektedir. Söz konusu kanunla, bu öğrenciler devletin sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmışlardır. Bunların, iş kazaları ve meslek hastalıkları ile hastalık sigorta primleri, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine konulan ödenekten, eğitim kurumu müdürlüklerince karşılanmaktadır. ÇMEK'na tabi öğrencilere, işletmelerce her yıl verilen ücretli izne ilave olarak, mazeretleri kabul edilenlere okul müdürlüğünün görüşü alınarak bir aya kadar ücretsiz izin de verilebilir (ÇMEK md.26). Bu öğrenciler ücretli hafta tatili izninden de yararlanırlar.

İş Kanunu'nun 80. maddesine göre, "13'ten 18 yaşın bitirilmesine kadar çocukların herhangi bir işe alınmadan önce, işin niteliğine ve şartlarına göre vücut yapılarının dayanıklı olduğunun raporlarla belirlenmesi ve bunların 18 yaşını dolduruncaya kadar en az 6 ayda bir aynı şekilde doktor muayenesinden geçirilmesi zorunludur" denilerek 18 yaşından küçük işçiler için sağlık raporu şartı getirilmektedir.

1311. Çalışma Hayatında Çocuk İşgücü

Türkiye'de, çalışan çocukların sayıları, sosyal durumları hakkındaki en yeni en genel bilgiler, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) her yıl iki defa (Nisan, Ekim) yaptığı Hanehalkı İşgücü Anketleri (HİA), ve Çocuk İşgücü Anketleri'nin (Ekim 1994 ve Ekim 1999) sonuçlarına göre değerlendirilebilir.

DİE'nin HİA'lerine göre; Türkiye'de çocuk (12-19 yaş arası) işgücünün gelişimi Tablo: 23.1'de verilmiştir. 1994-99 döneminde çocuk işgücünde giderek bir azalma görülmektedir. 12-14 yaş grubunda 1994'de %18,5 olan işgücüne katılma oranı, 1999'da 13,3'e düşmüştür. 14-19 yaş grubunda ise, bu oran %43,2'den, %36,6'ya düşmüştür. Bu azalma çocukların toplam işgücüne katılma oranında da açıkça görülmektedir. Nitekim

bunlar 12-14 yaş grubunda %3,5'ten, %2,2'ye; 15-19 yaş grubunda ise, %12,7'den %11,5'e düşmüştür (Tablo: 13.1).

Tablo: 13.1

Türkiye'de 12-19 Yaş Grubu Çocuk İşgücü Durumu (%)

Yaş Grupları	Yıllar	Genel Nüfus (bin)	Çalışan Nüfus (bin)	Çalışma Oranı (%)	Toplam İşgücüne Oranı (%)	Okullaşma Oranı (%)
12-14	1994	4.143	767	18,5	3,5	67,5
	1995	4.035	709	17,6	3,2	67,4
	1996	3.982	597	15,0	2,6	71,7
	1997	3.729	558	15,0	2,5	71,3
	1998	3.947	503	12,7	2,2	72,4
	1999	3.986	532	13,3	2,2	76,1
15-19	1994	6.492	2.807	43,2	12,7	34,7
	1995	6.652	2.672	40,2	11,9	35,2
	1996	6.580	2.615	39,7	11,5	36,6
	1997	6.874	2.616	38,1	11,6	36,9
	1998	6.972	2.423	34,8	10,7	39,7
	1999	7.064	2.730	38,6	11,5	37,7

Kaynak: DİE Nisan HİA'leri, ÇSGB, Çalışan Çocuklar Dergisi, 2000, Sayı 1, s.31

Buna karşılık okullaşma oranlarında yükselme olmuştur (Tablo 13.1). 12-14 yaş grubunun okullaşma oranı 1994'te %67,5 iken, 1999'da %76,1'e yükselmiştir. Aynı dönemde 15-19 yaş grubu çocukların okullaşma oranında da (%34,7'den, %37,7'ye) yükselme meydana gelmiştir. Çocuk işgücü oranındaki azalmanın, tarım sektöründeki azalmadan kaynaklandığı söylenebilir. Henüz yeterli düzeyde olmasa bile, çocukların okullaşma oranındaki yükselme, artan şehir nüfusu ile birlikte eğitimin giderek önem kazanması ve 1997 yılında uygulamaya konulan 8 yıllık zorunlu temel eğitimden kaynaklandığını söylenebilir. Fakat, ülkemizde ilköğretim çağında çocukların

çalıştırılması yasak olmasına rağmen, ilköğretimi yarıda bırakmış ve az da olsa hiç okula gitmemiş çalışan çocuklar bulunmaktadır.

DİE'nin 1994 verilerine göre, ülkemizde, 6-19 yaş grubu çocuk ve gençlerin %95 (3 milyon 431 bin kişi) gibi tamamına yakın bir kısmı 1 ile 24 kişinin çalıştığı küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) de istihdam edilmektedir. Bu oranın dağılımı ise, 1-9 kişi çalışan işletmelerde %87,58; 10-24 kişi ölçekli işletmelerde %6,94; 25 ve daha çok kişi çalıştıran işletmelerde ise %5,48'dir (TİSK, 1996, s.19, Tablo 7).

ÇSGB iş müfettişlerince formel ve enformel sektör ayırımı yapılmadan, yapılan anketlere göre, çalışan çocuk sayısı bölgelere ve iş kollarına göre farklılık göstermekte; çocuk işçiliği tarım, ağaç, deri, metal, tekstil işkollarında ve hizmet sektörlerinin alt iş kolları ve yan sanayilerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca sanayileşmenin yoğun olduğu bölgelerde çalışan çocuk sayısında artış görülmektedir (TİSK, 1994, s. 10).

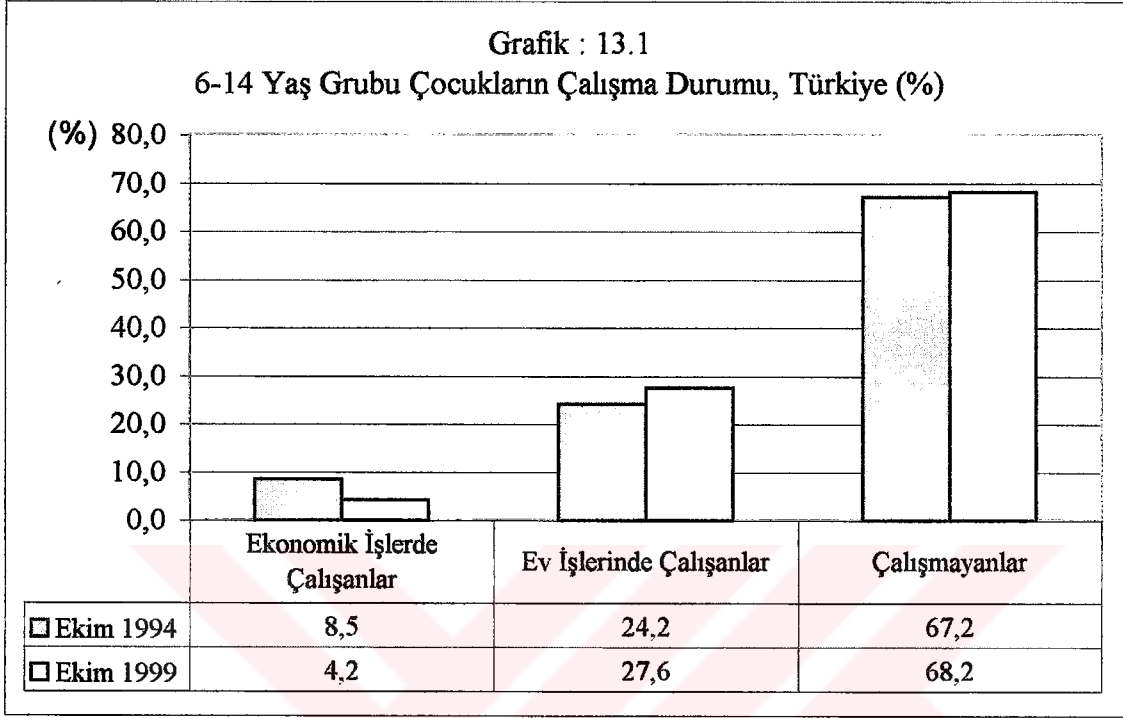
Çalışan çocuklar daha çok büyük kentlerde formel sektörün yanında çeşitli faaliyetlerle genişleyen enformel sektörde çalışmaktadırlar. ILO/IPEC programı çerçevesinde, 1994 yılında Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), anket çalışmalarında; çalışan çocukların sayısının 27.671 olduğu, çalışan çocukların toplam çalışanların sadece %2.9'unu oluşturduğu, bunların da %94.1'inin meslek lisesi öğrencileri, %2.6'sı işçi, %2.9'u çırak statüsünde, %0.4'ü ise part-time (yarı-zamanlı) çalışan çocuklar olduğu ortaya çıkmıştır (TİSK, 1994, s. 35).

Konu ile ilgili olarak, DİE Ekim 1994 ve Ekim 1999 tarihlerinde iki defa "Çocuk İşgücü Anketi" gerçekleştirmiştir. Burada, söz konusu anket sonuçları, dönemler arası örnek büyüklükleri farklı olduğundan, 6-14 yaş grubu ve 6-17 yaş grubu çalışan çocuklar başlıkları altında incelenmesi uygun görülmüştür.

13110. 6-14 Yaş Grubu Çalışan Çocuklar

Ekim 1994 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye'de 6-14 yaş grubundaki çocuklar kurumsal olmayan sivil nüfusun (58 milyon 764 bin kişi) %19,4'ünü (11 milyon 406 kişi) oluşturmaktadır. Bu oran, Ekim 1999'da toplam 63

milyon 416 bin kişi olan kurumsal olmayan sivil nüfusun, %19'unu (12 milyon 65 bin kişi) olarak gerçekleştirmiştir (Grafik: 13.1).

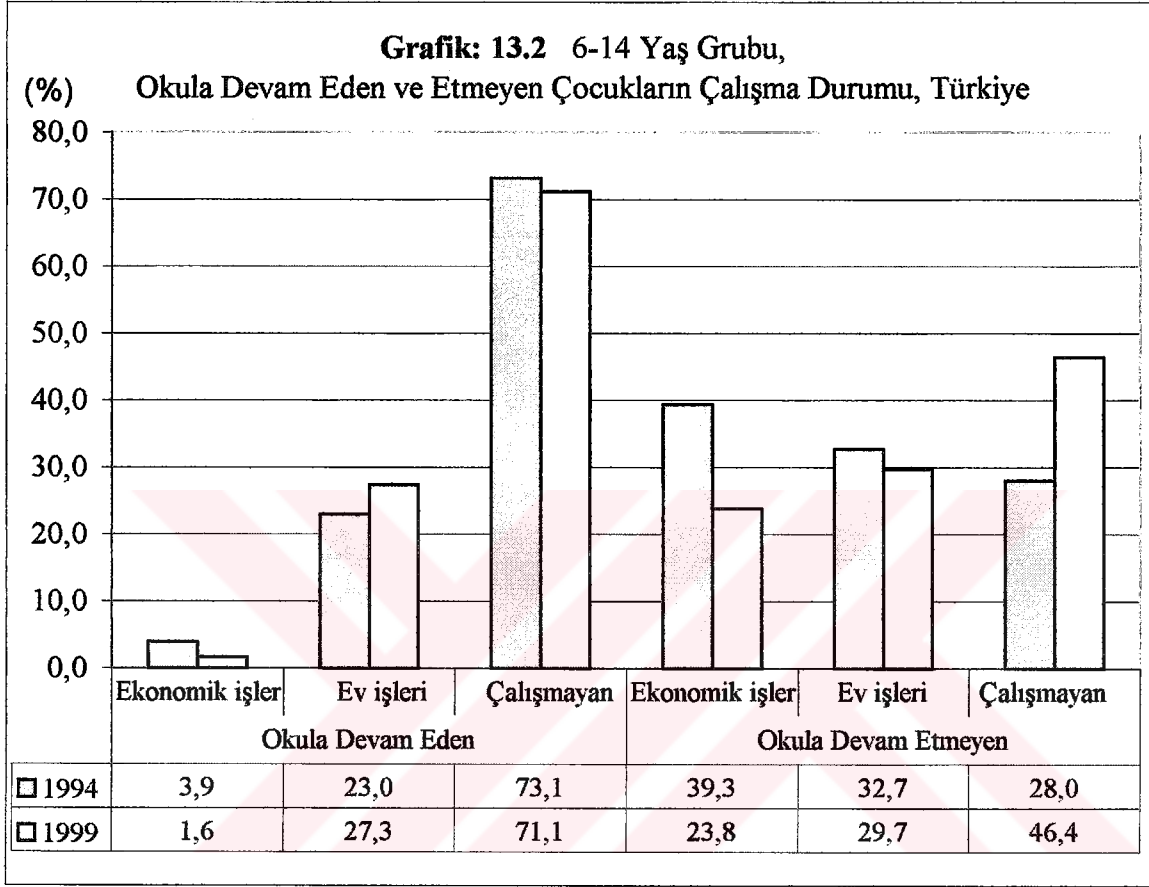
Kaynak : DİE, 2001, s.20

Ekim 1994'de Türkiye genelinde, 6-14 yaş arasında bulunan (11 milyon 406 bin) çocukların %8,5'i (974 bin kişi) ekonomik bir faaliyete bulunurken, %24,2'si (2 milyon 764 bin kişi) ev iş işlerinde çalışmaktadır. Aynı dönemde çalışmayanların oranı ise %67,2 (7 milyon 670 bin kişi) olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu sonuçlar, Ekim 1999 sonuçları ile karşılaştırıldığında; 6-14 yaş grubunda, ekonomik işlerde çalışan çocukların oranında önemli bir azalma, Ev işlerinde çalışan çocuk oranında ise bir artış olduğu dikkati çekmektedir. Aynı yaş grubunda Ekim 1999'da ekonomik işlerde çalışanların oranı %4,2'ye (511 bin kişiye) düşerken, ev işlerinde çalışan çocukların oranı %27,6'ya yükselmiştir. Çalışmayanların oranı ise Ekim 1994'te %62,2 iken, %68,2'ye yükselmiştir (Grafik: 13.1).

Türkiye genelinde 6-14 yaş grubunda okula devam eden çocukların, Ekim 1994'de %3,9'unun ekonomik işlerde, %23'ünün ise ev işlerinde, Ekim 1999'da ise okula devam

eden çocukların %1,6'sı ekonomik işlerde çalışırken, %27,3'ü ev işlerinde çalışmaktadır. Ekim 1994'de okula devam eden ve herhangi bir işte çalışmayan çocukların oranı %73,1 iken, Ekim 1999'da bu oran %71,1'e düşmüştür (Grafik: 13.2)

Kaynak: DİE, 2001,s.16-17

6-14 yaş grubundaki okula devam etmeyen çocukların; Ekim 1994'de %39,3'ü ekonomik işlerde, %32,7'si ev işlerinde çalışırken; Ekim 1999'da %23,8'i ekonomik işlerde; %29,7'si ev işlerinde çalışmaktadır. Ekim 1994'de okula devam etmeyen ve herhangi bir işte de çalışmayan çocukların oranı %28 iken, Ekim 1999'da okula devam etmeyen ve herhangi bir işte çalışmayan çocukların oranı %46,5'e yükselmiştir. Ev işleriyle uğraşan ve herhangi bir faaliyette bulunmayan çocukların okula devam etme oranları oldukça yüksektir. Ayrıca incelenen dönemlerde bir ekonomik faaliyette çalışan ve aynı zamanda okula devam eden çocukların oranında bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir (Grafik: 13.2).

13111. 6-17 Yaş Grubu Çalışan Çocuklar

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye’de 6-17 yaş grubundaki çocuklar, 63 milyon 415 bin olan kurumsal olmayan sivil nüfusun %25,4’ünü (16 milyon 88 bin kişi) oluşturmaktadır. Bu yaş grubunda bulunanların %10,2’si (1 milyon 635 bin kişi) ekonomik bir faaliyette bulunmaktadır. Bu çocukların, %29,7’si de ev işlerinde (4 milyon 785 bin kişi) çalışmaktadır. Çocukların %60,1’i (9 milyon 668 bin kişi) ise herhangi bir işte çalışmamaktadır.

Çocuk istihdamının yapısında kentsel ve kırsal alanlarda farklılık görülmektedir. Kentsel kesimde, 6-17 yaş grubundaki çocukların %5,8’i ekonomik bir faaliyette bulunurken, %32’si ev işlerinde çalışmaktadır. Kırsal kesimde ise, çocukların %16,6’si ekonomik işlerde, %26,3’ü de ev işlerinde çalışmaktadır. Kentsel kesimde çocukların %62,1’i, kırsal kesimde ise %57,1’i herhangi bir şekilde çalışmamaktadır.

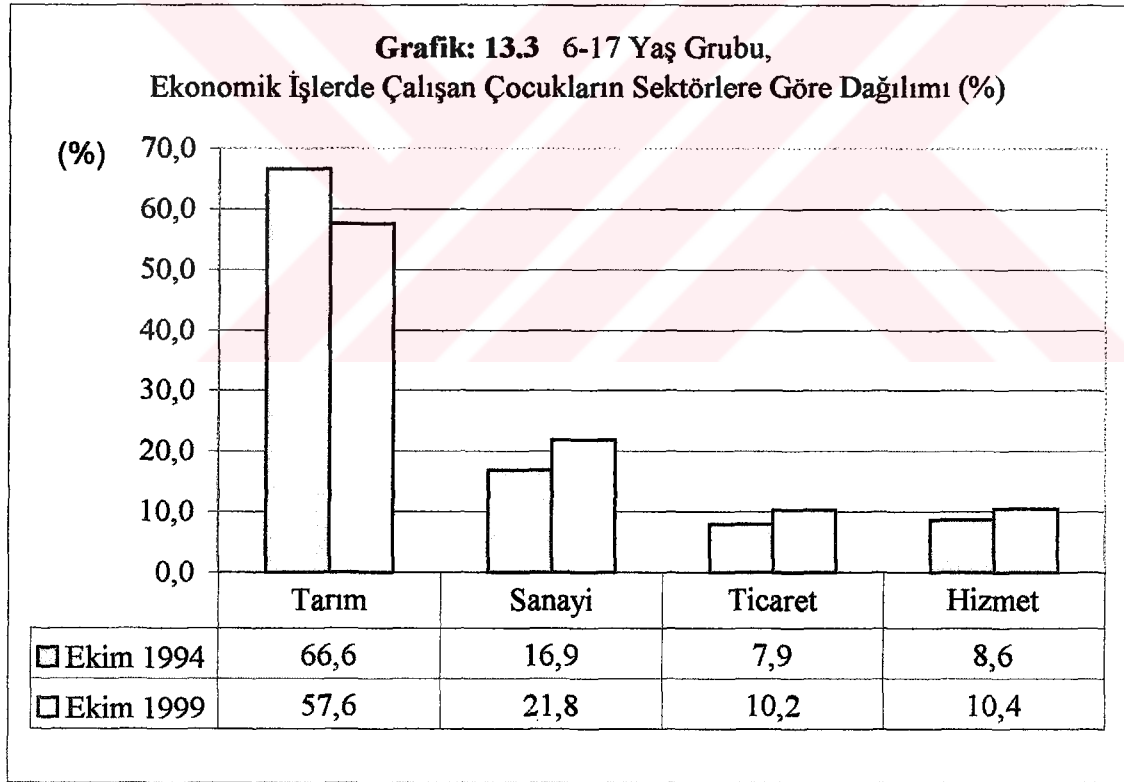
Ekim 1999 sonuçlarına göre; Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışanların %61,7’si erkek, %38,3’ünü kız çocukları oluştururken; ev işlerinde çalışan çocukların %26,9’unu erkek, %73,1’ini kız çocuklar oluşturmaktadır.

6-17 yaş grubu erkek çocukların %46,3’ü tarım, %26,9’u sanayi sektöründe çalışırken, kız çocukların %75,8’i tarım, %13,4’ü sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Kentsel yerlerde çocuk istihdamının daha yoğun olduğu sanayi sektöründe çalışan çocukların %73,6’sını erkekler, %26,4’ünü kızlar oluştururken; kırsal yerlerde ağırlıkta olan tarım sektöründe çalışan çocuk sayıları (erkek 49,7; kız 50,3) yaklaşık olarak eşit orandadır.

Türkiye genelinde; ekonomik işlerde çalışan çocukların %6,2’si 6-11, %25’i ise 12-14 yaş grubunda bulunmaktadır. Bu tür işlerde çalışan çocukların büyük çoğunluğunu (%68,8) 15-17 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Ev işlerinde çalışan çocukların %40,8’ini 6-11; %28,7’sini 12-14 ve %30,4’ünü de 15-17 yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır.

Ülkemizde, DİE'nin Ekim 1994 ve Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketlerine göre; 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayıları karşılaştırıldığında; Ekim 1994'de 2 milyon 195 bin olan ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısının, Ekim 1999'da 1 milyon 635 bin kişiye düştüğü görülmektedir. Bu da, oransal olarak, yaklaşık %25'lik bir azalışı ifade etmektedir.

Ekonomik işlerde çalışan çocukların (Ekim 1994 ve Ekim 1999 dönemlerinde) sektörlere göre dağılım oranları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde ise; Ekim 1994'de 6-17 yaş grubundaki çocukların %66,6'sının tarım, %16,9'unun sanayi, %7,9'unun ticaret ve %8,6'sı hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Bu çocukların Ekim 1999'da %57,6'sı tarım, %21,8'i sanayi, %10,2'si ticaret ve %10,4'ü de hizmetler sektöründe çalıştıkları görülmektedir (Grafik: 13.3).

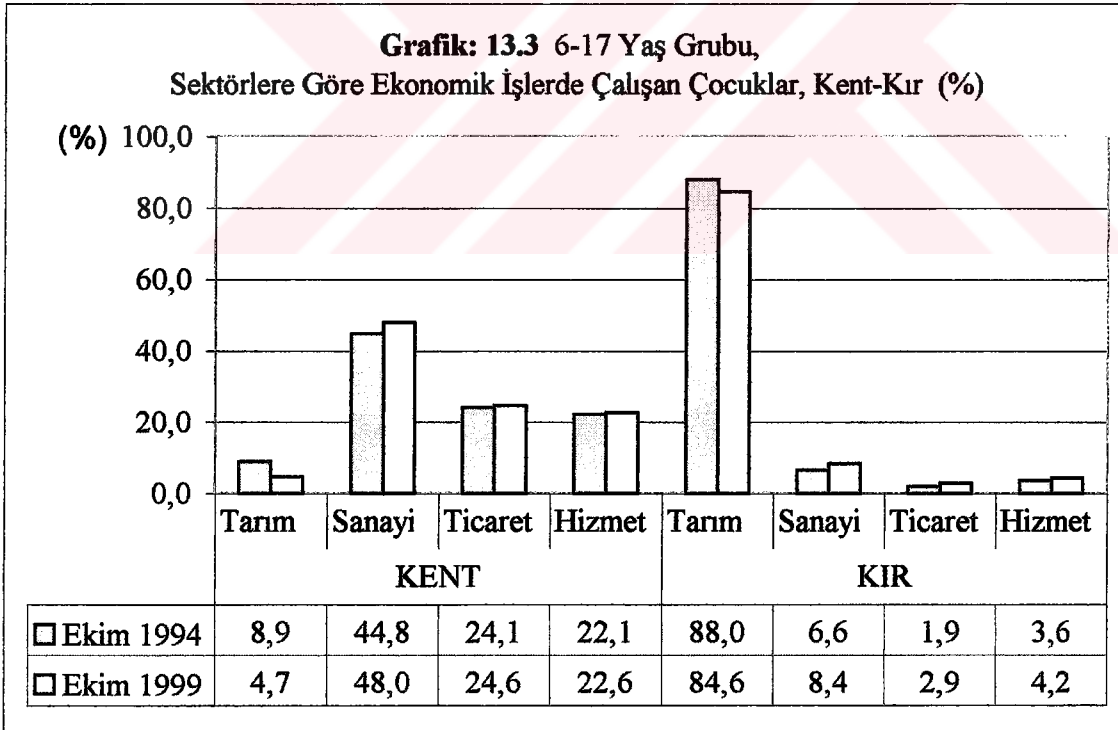

Kaynak : DİE, 2001, s.23

Ekim 1999'da 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısındaki azalışın, büyük ölçüde tarım sektöründe çalışan çocuk sayısındaki azalıştan ileri geldiği dikkati çekmektedir. 1994'te tarım sektöründe çalışan çocuk sayısı 1 milyon 461 bin kişi

iken, bu sayı Ekim 1999'da 942 bin kişiye düşmüştür. Bu düşüş, oransal olarak %36'lık bir azalışı ifade etmektedir. Sonuç olarak, Ekim 1999'da tarım sektöründe çalışan çocuk oranında bir düşüş ve bu düşüşe bağlı olarak sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe çalışan çocuk oranında bir artış gözlenmektedir (Grafik: 13.2).

Ekonomik işlerde çalışan çocukların sektörler itibariyle dağılımına (Ekim 1994 ve Ekim 1999 dönemleri) kent-kır ayrımında bakıldığında; çalışan çocukların kentsel yerlerde daha çok sanayi (%44,8, ve %48), kırsal yerlerde ise daha çok tarım sektöründe (%88 ve %84,6) yoğunlaştığı dikkati çekmektedir (Grafik: 13.3). Kentsel yerlerde ekonomik işlerde çalışan çocuklarının oranında Ekim 1994 ile Ekim 1999 dönemleri arasında büyük bir fark bulunmamasına karşın; Ekim 1999'da kırsal yerlerde istihdamın çok büyük bir kısmını teşkil eden tarım sektöründe çalışan çocukların sayısında önemli bir ölçüde azalma olmuştur. Bu da, 6-17 yaş grubu tarım sektörü istihdamında yaklaşık olarak %35 oranında bir azalmayı ifade etmektedir.

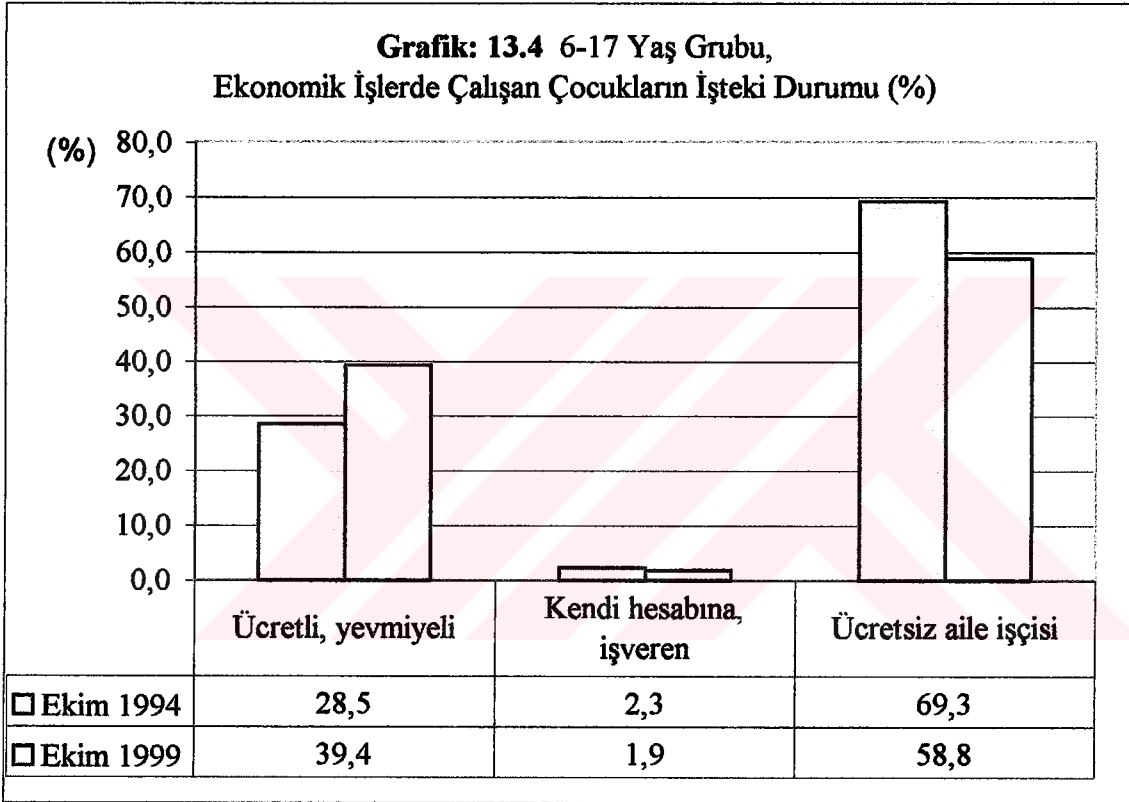

Kaynak : DİE, 2001, s.24

Ekonomik bir işte çalışanların işteki durumlarına göre de incelenmesi gerekmektedir. Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçlarına göre, 6-17 yaş grubunda

ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların %58,7'si ücretsiz aile işçisi, %39,4'ü ücretli veya yevmiyeli olarak çalışırken; sadece %1,9'u kendi hesabına veya işveren olarak bir faaliyette bulunmaktadır. Ekim 1994'de ise ücretli ve yevmiyeli olarak çalışanların oranı %28,5, ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı %69,3, kendi hesabına veya işveren olarak çalışanların oranı %2,3 olarak gerçekleşmiştir. Buradan, Ekim 1999'da, ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanların oranı Ekim 1994'e göre yükselirken, ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranının düştüğü anlaşılmaktadır (Grafik: 13.4).

Kaynak: DİE, 2001, s.26

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Sonuçlarına göre; kentsel ve kırsal ayırımında ekonomik bir faaliyette bulunan çocukların işteki durumları incelendiğinde; kentsel yerlerde ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların, %86,1'inin ücretli veya yevmiyeli, %9,8'inin ücretsiz aile işçisi, %4,5'inin de kendi hesabına veya işveren olarak çalıştığı; kırsal yerlerde ise tamamen farklı bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu kesimdeki çocukların, %83,7'si ücretsiz aile işçisi, %15,6'sı ise ücretli veya yevmiyeli, %0,6'sı kendi hesabına veya işveren olarak çalışmaktadır.

Ekonomik işlerde çalışan erkek ve kız çocukların çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakla beraber, bu grubun önemli bir kısmını kız çocukları oluşturmaktadır. Ekim 1999'da erkek çocukların %51,1'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, kız çocuklarında ise bu oran %71,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, erkek çocukların %46,1'i, kız çocukların %28,52'i ücretli veya yevmiyeli; erkek çocukların %2,9'u, kız çocukların %0,32'si de kendi hesabına, işveren olarak çalışmaktadır.

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocukların %78,8'i okula devam etmektedir. Bu oran erkek çocuklarda %82,7, kız çocuklarda %74,8'dir. Bir öğrenim kurumuna devam eden çocukların %2,3'ü ekonomik bir faaliyette, %28,9'ü ev işlerinde çalışmakta, %68,8'i herhangi bir işte çalışmaktadır. Bir öğrenim kurumuna devam etmeyen çocukların ise %39,4'ü ekonomik bir faaliyette, %32,92'si ev işlerinde çalışmakta, %27,7'si ise herhangi bir işte çalışmamaktadır.

13112. Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kapsamında Çalışan Çocuklar

Türkiye'de çalışan çocukların önemli bir kısmını da, çırak statüsünde çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Yaygın eğitimin bir parçası olan çıraklık eğitimi, bir yandan ülkenin işgücü verimliliğini arttırması, diğer yandan da kişilerin yeteneklerine uygun işlerde çalışmalarını sağlaması açısından önemlidir.

3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu'na göre, 14-19 yaş arası ve en az ilköğretim mezunu, sağlığı yerinde olan çocuklar ancak çıraklık sözleşmesi ile çalıştırılabilirler. İkili sistemde eğitim alan çıraklar, beş gün işyerinde pratik eğitim almakta, bir günde çıraklık eğitim merkezlerine devam etmektedirler.

Çoğunlukla küçük işletmeler tarafından geleneksel biçimde sürdürülerek günümüze ulaşan çıraklık eğitiminde 3308 Sayılı Kanunun çıkarıldığı 1986 yılından bu yana küçümsenmeyecek gelişmeler kaydedilmiştir. Bunun en önemli göstergesi, 2089 Sayılı Kanunun son uygulama yılı olan 1985'de 13.000 olan çırak öğrenci sayısının, 80 ilde, 328 Çıraklık Eğitim Merkezinde, 89 meslek dalında, 1997'de 232.108, 1998'de

249.771'e, 1999'da 250.3642 ve 2000'de ise 251.049 öğrenciye çıkmasıdır. Bu sistem içinde, öğrenciler yaklaşık 32 ana meslek grubunda meslek öğrenmekte ve büyük çoğunluğu küçük işletmelerde istihdam edilmektedir (DPT, 2001, s.85).

Bununla beraber ülkemizde yaklaşık 3.5 milyon olan çocuk ve gencin çalışma yaşamında yer aldığı ve tarım dışı sektörlerde çalışan çocukların ise 1 milyonu bulunduğu dikkate alındığında, (bu kapsam dışında çalıştırılan çok sayıda çocuğun bulunduğu dikkate alınır) çıraklık eğitiminde hedeflenen düzeye henüz ulaşılmadığı söylenebilir. Bu durum aynı zamanda, meslekleri 3308 sayılı Kanun kapsamında olup bu kanun uyarınca çalıştıkları alanda meslek eğitimi alabilecek olan çocukların, böyle bir eğitim ve korunma olanağından yararlanmayıp sadece işletme sahibinin iyi niyetine teslim edildiğini göstermektedir (ULUKAN, 1998, s. 6). Zira çıraklar önce iş bulup sonra okula kaydolduklarından, okula gönderip göndermemek işverene kalmaktadır. Çırakların çalışma koşullarının denetim sonuçlarına bağlı yaptırım bulunmamaktadır.

14. Çalışmanın Çocuk Üzerine Etkileri ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Çocukları çalışmaya iten nedenler ne olursa olsun, çocukların erken yaşlarda çalışması, fiziksel, ruhsal, toplumsal ve ahlaki gelişimlerine zarar veren, çocuklar için giderilmesi çok güç sorunlar yaratmaktadır. Çalışan çocuklar üzerindeki, öncelikli risk ve tehlikeler; günlük uzun çalışma süreleri, işin kötü ve sağlıksız koşullarda yapılması, düşük ücret, sosyal güvenlik haklarından mahrum olma ve yetersiz beslenme olarak sıralanabilmektedir.

Çocuklar, erişkinlerin buldukları işlerde, erişkinlerin karşı karşıya bulunduğu tüm tehlikelere maruzdur. Yaşamı sürdürmek ve fiziksel bütünlük, erişkinler için olduğu kadar çocuklar içinde önemlidir. Ancak erişkinleri etkileyen işyeri tehlikeleri, çocukları daha çok etkiler. Fiziksel zarar, bunların arasında en çok gözle görülebilendir. Örneğin, Ağır yük taşımak veya iş nedeniyle doğal olmayan pozisyonlara uyum sağlamaya çalışmak, gelişmekte olan vücuda kalıcı zarar verebilir veya sakat bırakabilir (BOİDİN, 1995, s.3).

Çocuk işçileri yetişkin işçilerden ayıran en önemli özellik, çocuk işçilerin henüz gelişme aşamasında olmaları ve normal gelişmelerinin, erişkin işçiler için bir tehlike oluşturmayan koşullar tarafından ciddi bir biçimde etkilenmesidir. Bu nedenle, çocuklardan söz ederken, “işyeri tehlikeleri” kavramının, erişkinler için geçerli olan sınırlı anlamının da ötesinde, bu kavramı çocukluk çağının gelişim özelliklerini kapsayacak şekilde genişletmek gerekir. Çocuk işçilere kötü davranmak yoluyla uzun vadede olumsuz yönde etkileyebilecek olan çocuk gelişiminin önemli yönleri şunlardır (a.g.e. s.4).

- **Fiziksel Gelişme:** Tüm sağlık, işbirliği, güç, görme, işitme vs. dahil olmak üzere yaşatılması ve erişkinliğe taşınması gereken hususlar.
- **Zihinsel Gelişme:** Edebi bilgiler, sayısal bilgiler, temel kültür bilgileri, meslek becerileri ve makul düzeyde başarılı bir yaşam için gerekli diğer bilgiler.
- **Duygusal Gelişme:** Yeterli derecede öz saygı, aileye bağlılık, sevgi ve benimsenme duyguları vs. gibi, bir yetişkin olarak aile bağları kurmak ve sürdürmek için gerekli hususlar.
- **Sosyal ve Ahlaksal gelişme:** Bir grup kimliği duygusu, diğerleri ile işbirliği yapma yeteneği, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği, yasalara saygı, diğer insanların kişiliklerine saygı ve sosyal bir ortamda başarılı bir biçimde yaşamak için gerekli diğer yetenekler.

Çocukların olumsuz koşullara altında çalışması, onların psikolojik gelişmelerine zarar verir. Alçaltıcı yada baskıcı bir ortam, çocuklara üzerinde olumsuz psikolojik etkilerde bulunur. Öz saygı, yetişkinler için olduğu kadar, çocuklar içinde büyük önem taşır (AKYÜZ, 2000, s.516). Çocukların yaptığı işler, çok ciddi psikolojik sonuçlar doğurabilir. En ciddi ve yaygın sonuçlardan biri, zihinsel gelişmelerinin zayıflamasıdır. Çalışmanın, çocuğun öğrenim fırsatlarından soyutlanmasına ve bu nedenle, bir yetişkinlik olarak hayallerini gerçekleştirmek için gereksinme duyduğu temel becerilerini geliştirme şansının ortadan kalkmasına neden olduğu çok sık gözlenen bir olgudur. Ağır bir çalışma yükü altında bulunan çocuğun yaşamı boyunca meydana gelen uzun vadeli yıkım göz ardı edilemez. Bu nedenle, çalışma yüzünden meydana gelen öğrenim eksikliği, bir iş riski olarak tanımlanmıştır.

Söz konusu bu riskler öğrenimi çeşitli şekilde engelleyebilir. Çalışmanın fazla zaman aldığı ya da çocuğu çok yorduğu için o, okula devam edecek fırsatı, gücü ve enerjiyi kendinde bulamaz. Bazı işlerde, özellikle mevsimlik işlerde, işin gerektirdiği çalışma zamanı nedeniyle çocuk okula kayıtlı olsa bile, derslerinin çoğuna devam edemez. Öte yandan çalışma ortamının özellikleri, bazı durumlarda çocuğun eğitime verdiği değeri azaltabilir. Bu durum özellikle sokak çocuklarında yaygın biçimde gözlenmektedir. Başka bir engel ise, işyerinde kötü muamele gören çocuk, psikolojik olarak bundan çok etkilendiğinden dikkatini dersler üzerinde toplayamaz veya öğretmenleri tarafından, diğer öğrencileri engellediği gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılabilir (BOIDIN, 1995, s. 8).

Çalışmanın psikolojik etkileri, çocuğun yaşamının önemli bir parçası olan gelişme süresinde çok büyük önem taşır. Bu etkiler olumlu veya olumsuz olabilir. Aile yapısı içinde, ekonomik bakımdan üretken etkinliklere katılma, çocuğun kendine özgü toplumsal ve kültürel ortamda sosyalleşmesinin en yaygın ve yararlı yollarından biridir. Bu itibarla, doğru kullanıldığı takdirde iş, çocuğun zihinsel gelişiminde önemli bir araç olabilir. Buna karşılık, işin sıkıcı olması veya itibarsız olması yahut işin aile ile bağlantısının kesildiğinde, çocuğun psikolojik gelişimi üzerinde ciddi olumsuz etkiler yapabilir (a.g.e. s. 8).

Çocukların aile denetimlerinden uzakta çalışmaları sonucu, aile korumasından da yoksun kalmaktadırlar. Bu durum onların istismara açık olmaları sonucunu doğurmaktadır. Şöyle ki, bu çocuklar, düşük ücretlerle, çok uzun çalışma sürelerinde çalıştırılmaktadır. Öğle arası yeterli dinlenemeyen çocuklar için çalışma saatleri zor ve yorucudur. Kırsal kesimde çalışan çocuklar ise tarım, hayvancılık ve ormancılık gibi alanlarda zor koşullar altında çalışmakta, gelişimleri tehlikeye düşmektedir. Kentteki işyerlerinde genellikle ışıklandırma, havalandırma, nem oranı ve diğer koşullar uygun değildir. Sokakta çalışan çocuklar ise, her türlü hava koşulunda, uzun süreler ayakta kalarak, temizlik ve sağlık yönünden tehlike oluşturan işlerde çalışmaktadır. Çalışma ortamlarında sağlık, eğitim, eğlenme, dinlenme, boş zamanlarını değerlendirme gibi olanaklar eksiktir (AKYÜZ, 1994, s. 516).

Çalışma, çocuğun kişiliği ve güvenliği üzerinde de olumsuz etkilerde de bulunmaktadır. Çocuk, aile denetiminde uzak ve olumsuz koşullar altında çalışırken çözücü, uçucu ve uyuşturucu madde kullanma, suça yönelme tehlikesi ile karşılaşır (ILO, 1994, s.10). Oysa, çocuğun gereksinimlerini karşılamaktan kurtulması, eğitim, sağlıklı ve güvenli ortamda çalışma, boş zamanlarını toplumsal etkinliklerle değerlendirme ve arkadaşlık ilişkileri kurma hakları, kişilik haklarındandır (FİŞEK, 1991, s.111).

Araştırmalar, çocukların okul ve boş zaman etkinlikleri ile geçirmeleri gereken zamanlarda çalışmak zorunda olduklarını göstermektedir (ILO, 1994, s.115-116). Bu durum, çocuğun hem eğitimdeki başarısını hem de gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konumdaki çocuklar, temel hakları olan eğitim hakkından da yararlanamamaktadırlar. Ülkemizde, okula devam etmeyerek çalışan çocuklarda, öncelikli olarak okula gitme özlemi (%37,8) ağır basmakta, ikincil olarak da, bu durumun bir kabullenışı olarak, çalışma ortamından doğan, memnuniyetsizlik sonucu daha iyi bir işte çalışmayı (%29,3) veya kendi işinde (%11,5) çalışmayı istemektedirler (DİE, 2001, s. 67).

Yapılan araştırma sonuçlarına göre; çalışan çocukların ülkemizde de, çalışma ortamında kaynaklanan çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların yarısından fazlası (%52,1), tam zamanlı çalışma süresi olarak kabul edilen haftada 40 saat ve daha fazla süre çalışmaktadır (DİE, 2001, s.54). Başka bir araştırmada ise çocukların %85,6'sı günde 7,5 saatten çok çalışmakta, %85,2'sinin haftalık çalışma süresi de yasal süre olan 45 saati aşmaktadır (ÇSGB, 1995, s. 201). Ankara'da Ağaç ve Metal Sanayiinde yapılan alan araştırması sonuçlarına göre ise, çocuk işçilerin %59,5'inin ilkokul mezunu olduğu, tamamının günde 8 saat ve üzeri çalıştıkları, %70'inin hiçbir sosyal güvenlik kurumuyla ilişkisinin olmadığı saptanmıştır (ÇSGB, 2000, s. 17).

DİE'nin Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anket sonuçlarına göre, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların %1,6'sı bir iş kazası veya mesleki hastalık geçirerek, çalışma ortamından kaynaklanan risklerden etkilenmiştir. Bu risklerin, %26,1'i kırık veya çıkık, %19,5'i burkulma veya incinme, %15'de çeşitli

enfeksiyon hastalıklarından oluşmaktadır. Bu durum ülkemizde çalışan çocukların çalışma ortamından kaynaklanan çeşitli riskler ve fiziksel zorluklarla karşı karşıya kalabildiğini göstermektedir. Öte yandan, bu risklerle karşılaşan çocukların %66,5'i geçirmiş olduğu rahatsızlıktan dolayı tedavi görmüştür. Çocukların tedavi masraflarının %51'i ailesi ve kendisinden sorumlu büyükleri tarafından, %36,1'ininki ise işveren tarafından karşılanmıştır (DİE, 2001, s. 60-61). ÇSGB'nin bir araştırmada ise, risklerin tümü değerlendirildiğinde çocukların %24,9'unun, yetişkin işçilerin %15'inin, bu riskler karşısında, tümü ile korumasız oldukları ortaya çıkmıştır (ÇSGB, 1995, s. 201)

Çalışan çocuklar daha çok büyük kentlerde formel sektörün yanında çeşitli faaliyetlerle genişleyen enformel sektörde de çalışmaktadırlar. ILO/IPEC programı çerçevesinde, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), anket çalışmasında (1994); çalışan çocukların toplam çalışanların sadece %2,9'unu oluşturduğu, bunların da %94,1'inin meslek lisesi öğrencileri, %2,6'sı işçi, %2,9'u çırak statüsünde, %0,4'ü ise part-time (yarı-zamanlı) çalışan çocuklar olduğu ortaya çıkmıştır (TİSK, 1994, s.35). Türkiye'de SSK'nın 1994 yılı verilerine göre, iş kazalarının %41'i 1-3 sigortalı işçi çalıştıran küçük işyerlerinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl 6-14 yaş grubundan 143, 15-19 yaş grubundan 4257 kişi iş kazası geçirmiş ya da meslek hastalığına yakalanmıştır (www.chp.org.tr/trapor/emek 7 s. 8).

Ayrıca, aile bütçesine katkıda bulunmak veya kendi masraflarını karşılamak için, azımsanmayacak sayıda çocuk küfeci, el arabacısı, ayakkabı boyacısı, otoparkçı, oto cam silici olarak sokakta çalışmakta ve kağıt, pet şişe, teneke kutu toplama vb. işlerle meşgul olmaktadır. Bu çocukların bir kısmı akşam evine giderken bir kısmı da geceyi sokakta geçirmektedir.

Bugün çocuk emeğinin yaygın olarak kullanıldığı toplumlarda, çocuklar yetişkinlerle aynı koşullarda çalışmakta ve aynı sorunları paylaşmaktadır. Yapılan araştırmalar, çocuk işçilerin daha çok eski teknoloji kullanan işyerlerinde; büyük bir kısmının kayıt dışında, yasal kurallara uygun olmayan şekillerde, düşük eğitim ve beceri gerektirmeyen işlerde çalıştıklarını göstermektedir. Bu durum çocukları fiziksel olduğu kadar psikolojik olarak da yıpratmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. RİZE İLİNDE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNİN İSTİHDAM YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

20. Küçük (ve Orta) Ölçekli İşletme Kavramı

İşletme kavramı, “belirli bir amaca ulaşmak için mal veya hizmet üreten, bu çalışmalarını yerine getirirken de beşeri ve fiziki faktörleri bünyesinde bulunduran” birim olarak tanımlanır. Bir başka tanımla, işletmeler, ekonomik mal veya hizmet üreten, servet yaratan, ekonomik işlevi bulunan birimlerdir. Ekonomik birim olarak kabul edilen işletmelerin başlıca iki niteliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; ekonomik malları yada hizmetleri ortaya koymak için çalışmakta olması, ikincisi ise ekonomik mal veya hizmeti ortaya koyabilmesi için gerekli üretim faktörlerinin bir arada bulunmasıdır. Bu anlamda, otomobil fabrikasından oto tamircisine, köşedeki bakkaldan süper markete kadar değişik türde, nitelikte ve büyüklükteki her ekonomik birim bir işletme olarak kabul edilmektedir (ALPUGAN, 1998, s.4).

Küçük işletme kavramı ise; hemen hemen tüm ülkelerde kullanılmasına karşın, bu kavramı açıklayan evrensel bir tanım bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmacıların, bilim adamları ve konuyla ilgili kuruluşların küçük işletmeleri belirlemek amacıyla değişik tanım ve ölçüleri kullandıkları görülür. Küçük işletme kavramı daha çok göreceli (nispi) bir büyüklüğü ifade etmektedir. Bu kavramın ifade ettiği büyüklük; sanayileşme düzeyine, pazarın büyüklüğüne, işletmelerin çalışmalarını sürdürdükleri iş kollarına ve kullanılan üretim tekniklerine bağımlı olarak ülkeler arasında değişiklikler göstermektedir. Hatta bazı durumlarda, büyüklük ölçüsü aynı ülkede bölgeler arasında ve iş kollarına göre de değişebilmektedir. Bu nedenle, her ülkede küçük işletmeler için kullanılan ölçütlerin değişik olduğu görülmektedir (ALPUGAN, 1998,s.6).

Küçük işletmelerle ilgili tanımların açık olarak yapılması zorunluluğu, özellikle devlet tarafından belirli büyüklükteki kuruluşlara, mali ve teknik yardım yapılmasına karar verildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Kullanılan ölçütler ülkeler arasında farklılıklar göstermesine karşın, yine de işletme büyüklükleri arasında sınırlar çizilmesi ve bir tanımlamaya gidilebilmesi amacıyla belli ölçütlerden yararlanılmaktadır.

Küçük işletmeleri belirlemek amacıyla kullanılan ölçütler; niceliksel (kantitatif) ölçütler ve niteliksel (kalitatif) ölçütler olarak iki grup altında incelendiği görülmektedir. İşletmelerin büyüklüklerini belirlemede kullanılan niceliksel (kantitatif) ölçütlerin başlıcalarını;

- İşletmede istihdam edilen işçi sayısı,
- Makine parkı büyüklüğü,
- Satışları tutarı,
- İşletme sermayesinin tutarı,
- Yaratılan katma değer miktarı, biçiminde özetlenebilir.

İşletmelerin büyüklüklerini belirlemede kullanılan niteliksel (kalitatif) ölçütleri ise; girişimcinin işletmede fiilen çalışması, iş bölümü ve uzmanlaşma derecesi, sermayenin sınırlı oluşu ve finanssal yetersizliği, yönetim tekniklerinin uygulanmaması veya yetersizliği gibi özelliklerin yanında;

- Genellikle, işletmenin yöneticisi aynı zamanda işletme sahibidir (bağımsız yönetim).
- Çalışmaların yöresel olarak sürdürülmesi. Yani işletmelerin yerel pazara hitap etmesi.
- İşletmenin çalıştığı iş kolunda çok küçük bir yere sahip olması.
- İşletme sermayesinin tümünün veya bir bölümünün işletme sahibi tarafından karşılanmış olması, kriterleri de sıralanabilir.

Bu tür farklı kriterler temel alınarak özellikle 1980'li yıllardan itibaren, işletmeler; küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) ve büyük ölçekli işletmeler

şeklinde ikili bir sınıflandırma bir çok ülke tarafından benimsenmiş ve daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Gerek yurdumuzda ve gerekse diğer ülkelerde sanayi işletmelerinin ölçek büyüklüğüne göre çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Genel olarak çalıştırılan kişi sayısına göre yapılan sınıflandırmalar, güdülen amaca bağlı olarak, değişebilmektedir. Ülkemiz şartlarına uygun olarak sanayi işletmelerinin (Tablo: 20.1'deki gibi) dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tutulması mümkündür.

Tablo: 20.1

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Sınıflandırılması

İşletmenin Ölçek Büyüklüğü	Çalışan Personel Sayısı	Makine Parkı Değeri
İşyerleri	Sadece İşletme Sahibi ve Aile Bireyleri	—
Çok Küçük Sanayi İşletmeleri	1-9	—
Küçük Sanayi İşletmeleri	1- 49	500 bin ile 2 milyon dolara kadar
Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri	49-199	5 milyon ile 10 milyon dolara kadar
Büyük Sanayi İşletmeleri	200'den çok	5 milyon ile 10 milyon dolardan fazla

Kaynak : MÜFTÜOĞLU; 1997, s. 154

Ülkemizde, genel olarak üç kurumun yaptığı tanımlar ön plana çıkmaktadır. Bunlar, KOBİ'lere verdiği çok sayıda destekle KOSGEB, yatırım destekleri kapsamında Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Halk Bankası ile ihracat destekleri kapsamında Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Eximbank'ın yaptığı tanımlardır. Bu tanımlarda, işletmelerin sınıflandırılmasında işçi sayısı ve makine parkı tutarı temel ölçütler olarak kabul edildiği görülmektedir (Tablo: 20.2)

Tablo: 20.2
Türkiye’de Çeşitli Kurumların KOBİ Tanımları

Kurum Adı	Tanım Ölçütleri	
	İşçi Sayısı	Makine Parkı Tutarı
KOSGEB		
Küçük sanayi	1-50	---
Orta Ölçekli Sanayi	51-150	---
Hazine Müsteşarlığı		
KOBİ	1-150	---
T.C. Halk Bankası		
KOBİ	1-50	X< 150 Milyar TL
Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Eximbank		
Küçük Sanayi	1-50	X<2 Milyon ABD \$
Orta Ölçekli Sanayi	51-200	

Kaynak: DPT. 2000, s.83

Küçük İşletmeleri tanımlamada kullanılan hem nicel, hem de nitel ölçütler arasında, ülkemizde olduğu gibi, ülkeler arasında da önemli farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Avrupa Komisyonu, bu konuda gerek ulusal, gerekse birlik bazında karışıklığa neden olmamak amacıyla 1996 yılında, Avrupa Birliğine (AB) üye ülkeler için topluluk düzeyinde; işçi sayısı, yıllık satış hasılatı (ciro), bilanço büyüklüğü ve bağımsızlık derecesinden (büyük işletme payı en çok %25) oluşan yeni bir tanım geliştirmiştir. Bu tanımda yer alan işçi sayısı kriterinde, 250’den az işçi çalıştıran işletmeler KOBİ olarak kabul edilmiştir. Buna göre, 10 kişiden az işçi çalıştıran işletmeler çok küçük (mikro), 10-49 arasında işçi çalıştıran işletmeler küçük, 50-250 arasında işçi çalıştıran işletmeler de orta ölçekli işletme olarak tanımlanmıştır (ALPUGAN, 1998, s. 9).

Küçük ve orta ölçekli işletmeleri tanımlama konusunda bir fikir birliği bulunmamasına karşın genel özellikleri konusunda yeterli açıklık bulunmaktadır. Bu işletmelerde sahiplik ve yöneticilik aynı kişide birleştiği için, işletmelerin özellikleri genel olarak sahiplerinin özellikleri ile özdeşleştirilir. Amerika Birleşik Devletleri’nde

yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, küçük işletme sahipleri genel olarak aşağdaki özellikleri taşımaktadır (SARIASLAN, 1996, s.8). Küçük ve orta ölçekli işletme sahipleri;

- Bağımsız çalışmayı arzu etmektedirler.
- Kuvvetli bir girişim hissine sahiptirler.
- Kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilmişlerdir.
- abuk ve somut sonuçlar beklemektedirler.
- Çok abuk karşılık verme yeteneklerine sahiptirler.
- Kendilerini işlerine adanmışlardır.
- Planlı olduğu kadar şans eseri olarak da işe girişmişlerdir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri incelendiğinde; küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik göstergeler, bu kesimin önemini gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Her ne kadar küçük ve orta ölçekli işletmeler, ülkelere göre, tanımsal ve yapısal farklılıklar gösteriyorsa da, bu işletmeleri ülkelerin ekonomilerinde göz ardı edilemeyecek katkılara sahiptir. Bu katkılar; küçük işletmelerin toplam işletmelere oranının %95'in üzerinde, istihdam içindeki payının %50'nin üzerinde (Japonya'da %80), yatırım paylarının %40'ın üstünde, üretim paylarının %50 düzeyinde, ihracat paylarının ise, %40 civarında olduğu, şeklinde sıralanabilir (DPT, 1996, s.129).

Ülkemizde; ekonomik sürecin hangi döneminde olursa olsun, küçük ve orta ölçekli işletmeler ekonomik, politik ve sosyal önemlerini her zaman korumuşlardır. Bunlar genel politika ve stratejilerin belirlenmesinde dikkate değer bir kesimi teşkil etmişlerdir. Ülkemizde küçük ve orta ölçekli işletmeler; toplam işletmelerin % 99,5'ini, istihdam oranının % 59'unu, yatırımın %30'unu, üretim %40'ını, ihracatın, doğrudan ürün bazında % 8-9'unu; yan sanayi olarak (dolaylı katkısı bakımından) % 20-25'ini oluşturmaktadır (a.g.e., s.132).

Küçük ve orta ölçekli işletmeler toplumsal ve ekonomik kalkınmada önemli bir potansiyel arz etmektedir (a.g.e., s.127). Çünkü küçük ve orta ölçekli işletmeler;

- Pazar ekonomilerine kolaylıkla uyum sağlayabilen,
- Esnek yapıları itibariyle ekonomik dalgalanmaları daha rahat göğüsleyebilen,
- Düşük öz sermaye ile kurulabilen,
- Daha az yatırımla, daha fazla istihdam imkanı sağlayan,
- Teknolojik yeniliklere daha yakın,
- Yan sanayi olarak büyük sanayi işletmelerinin tamamlayıcısı rolünü üstlenerek, dünyada ilgi odağı olmuş ve anahtar çözüm niteliği kazanmıştır.

21. Rize İlinde Küçük Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Genel Durumu

Rize ilinde faaliyette bulunan küçük ölçekli sanayi işletmeleri ile ilin geneline ilişkin bazı veriler aşağıda sunulmuştur (KOSGEB, 1997, s. 97).

Rize ili profili;

- Yüzölçümü : 3.920 km²
- Nüfusu (1997 Nüfus Sayımı) : 333.549 kişi (Genel)
- Nüfus Yoğunluğu (1997) : Km²' ye 86 kişi (Türkiye 77 kişi)
- Fert Başına Düşen Milli Gelir (1997) : Rize 2296 Dolar, Türkiye 3021 \$
- Komşu İller : Trabzon, Artvin, Erzurum, Bayburt
- İlçeleri : 12 adet.
- Köy Sayısı : 349 adet
- Organize Sanayi Bölgeleri Sayısı : Yok
- Küçük Sanayi Siteleri Sayısı : 3 adet (Toplam 438 adet işyeri)
- KOS İşletmelerinin İşyeri Sayısı : 749 adet (1992 yılı itibariyle)
- KOS İşletmelerinde İstihdam : 3.774 kişi (1992 yılı itibariyle)
- KOS İşletmelerinin Katma Değeri : 362 Milyar TL (1992 yılı)

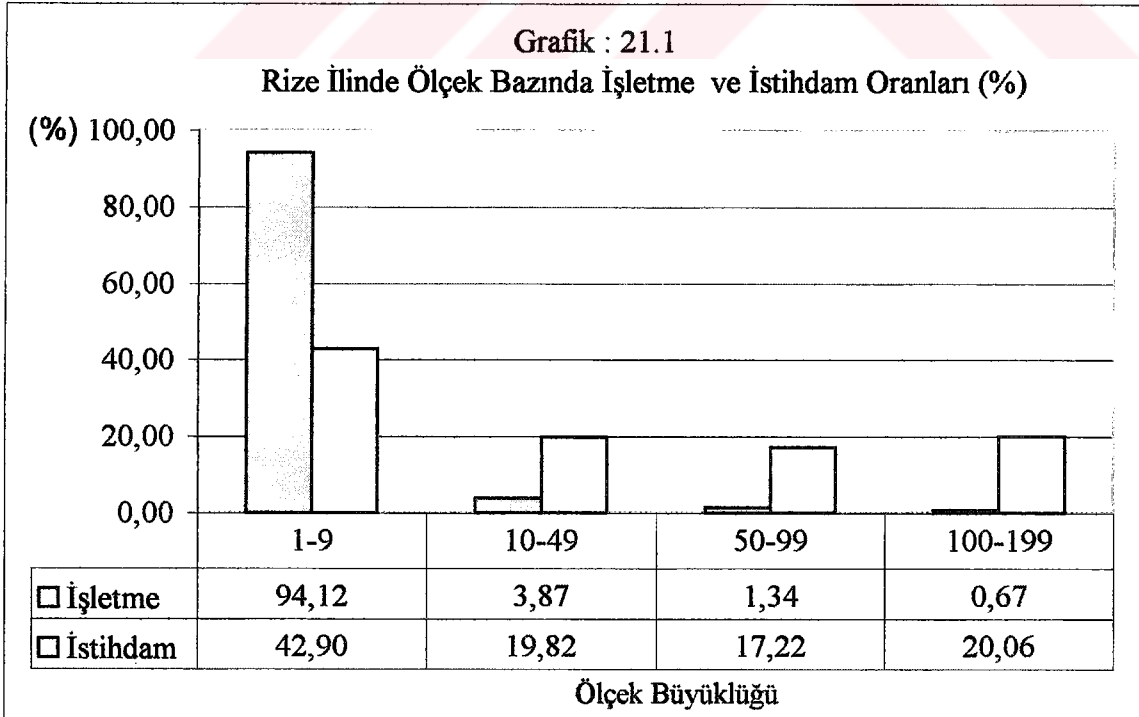
DİE'nin 1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı verilerine göre Rize ilinde işletme ve istihdam sayıları ve oranları Tablo: 21.1'de düzenlenmiştir.

Tablo: 21.1
Rize İlinde Ölçek Bazında İşletme ve İstihdam Sayıları

Ölçek Büyüküğü	İşletme		İstihdam	
	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
1-9	705	94,12	1619	42,90
10-49	29	3,87	748	19,82
50-99	10	1,34	650	17,22
100-199	5	0,67	757	20,06
Toplam	749	100,00	3774	100,00

Kaynak : KOSGEB,1997, s. 99

Tablo: 21.1 ve Grafik: 21.1'de görüldüğü gibi, Rize ilinde 1-9 ölçeğindeki çok küçük ölçekli işletmelerin oranı %94,12, bu işletmelerin istihdam oranı %42,90 olmuştur. 10-49 ölçeğindeki küçük ölçekli işletmelerin oranı %3,87, bu işletmelerin istihdam oranı %19,52'dir. Bunların 50-99 ölçeğindeki oranlar ise sırasıyla %1,34, %17,22'dir. 100-199 ölçeğinde ise yine sırasıyla %0,67, %20,06 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: KOSGEB, 1997, s. 99

Buradan, (Tablo: 21.1 ve Grafik: 21.1) Rize İlindeki toplam sanayi işletmelerinin %98'i, bu işletmelerdeki toplam istihdamın %62,72 gibi önemli bir payının küçük ölçekli (1- 49) sanayi işletmelerine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Rize ilinin küçük ve orta ölçekli işletmelerinin sektör bazında işletme ve istihdam oranlarının dağılımı ise Tablo: 21.2 ve Grafik: 21.2'de düzenlenmiştir. İl'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin yoğun biçimde faaliyet gösterdiği sektörlerin başında 213 işyeri (%28,44) ile Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi; 169 işyeri (%22,56) ile Dokuma, Giyim Eşya ve Deri Sanayi; 163 işyeri (%21,76) ile Metal Eşya Sanayi ve nihayet 129 işyeri (%17,22) ile Gıda, İçki ve Tütün Sanayi gelmektedir.

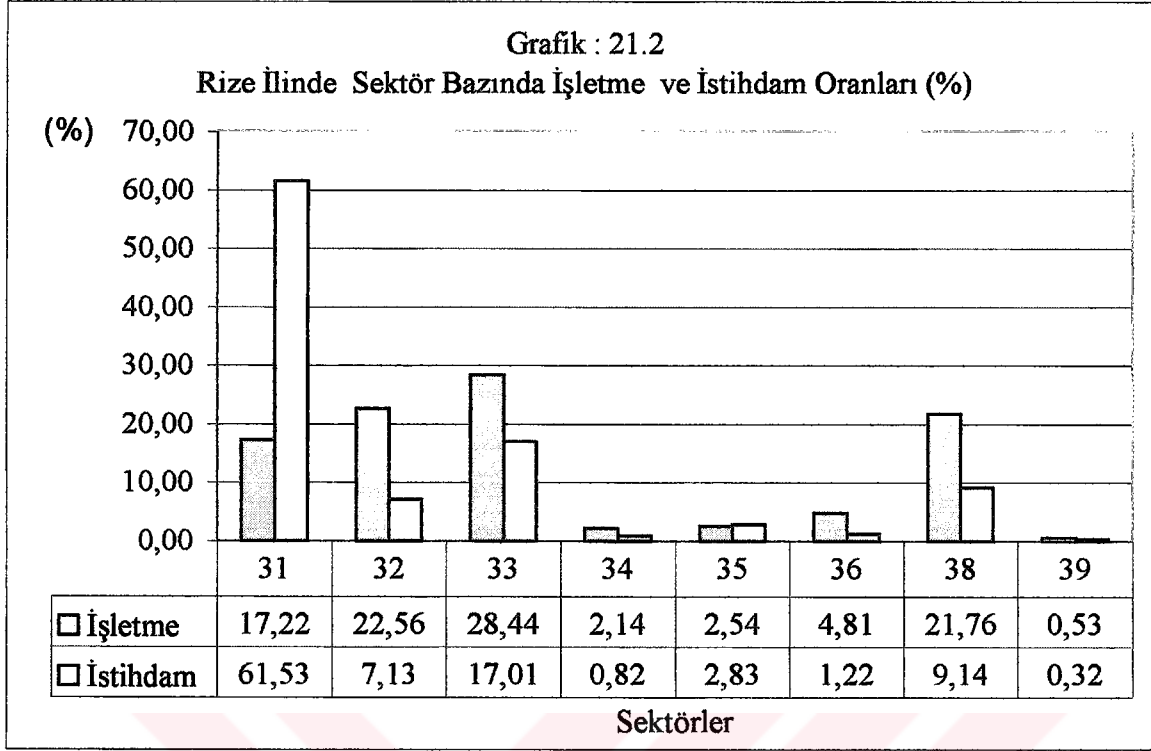
Tablo: 21.2

Rize İlinde Sektör Bazında İşletme ve İstihdam Sayıları

İktisadi Faaliyet Kodu	Sektör Adı	İşletme		İstihdam	
		Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
31	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	129	17,22	2322	61,53
32	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi	169	22,56	269	7,13
33	Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	213	28,44	642	17,01
34	Kağıt-Kağıt Ürünleri Basım Sanayi	16	2,14	31	0,82
35	Kimya-Petrol, Kömür ve Plastik Ürünleri Sanayi	19	2,54	107	2,83
36	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	36	4,81	46	1,22
38	Metal Eşya Sanayi	163	21,76	345	9,14
39	Diğer İmalat Sanayi	4	0,53	12	0,32
	Toplam	749	100,00	3774	100,00

Kaynak : KOSGEB, 1997, s. 101-102

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde istihdamın ağırlıklı olduğu sektörleri ise; Gıda, İçki ve Tütün Sanayide 2322 kişi (%61,53), Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayide 642 kişi (%17,01), Metal Eşya Sanayi işyerlerinde 345 kişi (%9,14) olarak sıralanmaktadır (Tablo: 21.2, Grafik: 21.2).

Kaynak: KOSGEB, 1997, s. 101-102

Rize ilindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin 1992 yılı itibariyle yarattığı katma değeri; 10-49 ölçeğindeki işletmelerin 56 milyar TL, 50-199 ölçeğindeki işletmelerin ise 305 milyar TL'dir. 1-9 ölçeğindeki katma değer verileri mevcut değildir.

Öte yandan bu işletmelerin yarattığı katma değerde ise; Gıda, İçki ve Tütün Sanayii %94 gibi önemli bir paya sahipken, Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii ise %6'lık bir paya sahiptir (KOSGEB, 1997, s. 98).

22. Rize İlinde Küçük Ölçekli Sanayi İşletmelerinin İstihdam Yapısı

Burada, üçüncü bölümde açıklanan amaç ve yöntem çerçevesinde, yürütülen Rize ili Küçük Sanayi Sitesi'ndeki işletmelerin istihdam yapısı konusunda, yüz yüze yapılan görüşmelerle uygulanan anketlerin, işletme ve işletme sahiplerine yönelik düzenlenen sorulara (EK 1; EK 2) verilen cevapların sonuçları ve bunlara ilişkin yorumlara yer verilecektir.

220. Küçük Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Özellikleri

Araştırma sırasında, yüz yüze yapılan görüşmelerde anket sorularını cevaplamayı kabul eden toplam 110 işletmenin; %74,75'i otomotiv yan sanayiine (oto kaporta, boya, motor bakım ve onarım), %15,45'i soğuk ve sıcak metal sanayiine (kaynak, torna-tesviye ve saç işleme) %10'u ise ağaç mobilya sanayiine (mobilya-polyester-döşeme) dayalı işletmeler olarak faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerin istihdam oranları da bu değerlere yakındır. Toplam istihdamın %75,77'si oto yan sanayide, %13,01'i soğuk- sıcak metal işleri sanayide ve %11,22'si de ağaç mobilya sanayide faaliyet gösteren işletmelerde çalışmaktadır (Tablo: 22.1).

Tablo: 22.1
Sektörlere Göre İşletme ve İstihdam Oranları (%)

Sektör Adı	İşletme		İstihdam	
	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
Otomotiv Yan Sanayi	82	74,75	297	75,77
Soğuk-Sıcak Metal İşleri Sanayi	17	15,45	51	13,01
Ağaç Mobilya Sanayi	11	10,00	44	11,22
Genel Toplam	110	100,00	392	100,00

Kaynak : Anket uygulaması

Görüşülen işletmelerin tamamı çok küçük ölçekli (1-11 kişi) işletmelerden oluşmaktadır. Bunların; %12,73'ünde 1 kişi, %46,36'sında 2-3 kişi, %29,09'unda ise 4-5 kişi çalıştırılmaktadır. Bu işletmelerin sektör bazında ölçek büyüklüklerine göre dağılımı ise; tek kişilik işletmelerin oranı, otomotiv yan sanayiinde %8,54, soğuk-sıcak metal işleri sanayiinde %23,54 ve ağaç mobilya sanayiinde %12,73'tür. İşletmelerin genelinde olduğu gibi, ölçek bazında da işletmelerin çoğunluğunun, 2-3 kişi (sırasıyla %48,78, %52,94 ve %18,16) ve 3-4 kişi (sırasıyla %31,70, %11,76 ve %36,37) ölçeğinde toplandığı görülmektedir (Tablo: 22.2).

Tablo: 22.2
Ölçek Bazında İşletmelerin Sektörler Göre Dağılımı

Ölçek Büyükülüğü	Sektörler						Genel Toplam	
	Otomotiv Yan Sanayi		Soğuk-Sıcak Metal İşleri Sanayi		Ağaç Mobilya Sanayi			
	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)	Sayı (Adet)	Oran (%)
1 kişi	7	8,54	4	23,54	3	27,27	14	12,73
2-3 kişi	40	48,78	9	52,94	2	18,18	51	46,36
4-5 kişi	26	31,70	2	11,76	4	36,37	32	29,09
6-8 kişi	6	7,32	2	11,76	1	9,09	9	8,18
9-11 kişi	3	3,66	-	-	1	9,09	4	3,64
Toplam	82	100,00	17	100,00	11	100,00	110	100,00

Kaynak : Anket uygulaması.

Araştırmaya katılan işletmelerdeki istihdamın %70,67'si 2-5 kişi ölçeğindeki işletmelerde çalışmaktadır. Tablo: 22.3'te de görüleceği gibi bu oran ustalarda (işletme sahibi dahil) %77,59 ve kalfalarda %47,54'dür. Bu işletmelerde çalışan çocuk ve gençlerin %71,97'si de 2-5 kişi ölçeğindeki işletmelerde çalışmaktadır. Bu oran 12-14 yaş grubundaki çocuklarda %65,31 iken, 15-19 yaş grubundakilerde ise %75'dir.

Bu işletmelerde çalışanların tamamı erkektir. Bunlar, usta (işletme sahibi dahil), kalfa ve çıraklardan (çalışan çocuk ve gençler) oluşmaktadır. Görüşülen işletmelerde profesyonel yönetici, teknik eleman çalıştırılmasına sadece 4 işyerinde (%3,64) rastlanmıştır. Bu İşletmelerde ara işçi çalıştırmamaktadır. Toplam istihdamın (Tablo: 12.3 ve Grafik: 12.1'de görüldüğü gibi) önemli bir oranın (%40,05'i) 12-19 yaş grubundaki çalışan çocuk ve gençlerden (çıraklardan) oluşması dikkat çekicidir. Çalışanların, %44,39'u usta (işletme sahibi dahil), %15,56'sı ise kalfadır.

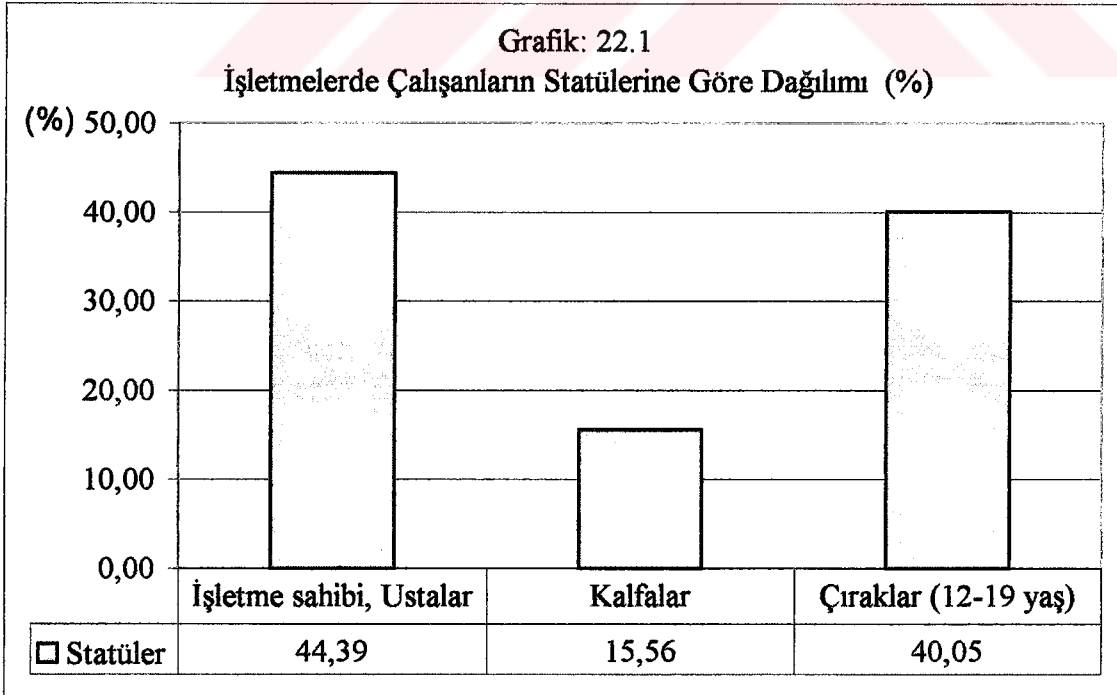
Tablo: 22.3

Ölçek Bazında Çalışanların Statülerine Göre Dağılımı (%)

Ölçek Büyüklüğü	Çalışanlar					Genel Toplam	
	Usta	Kalfa	Çıraklar (Çalışan Çocuklar)			Sayı (Adet)	Oran (%)
			12-14 Yaş	15-19 Yaş	Toplam		
1 Kişi	14	-	-	-	-	14	3,57
2 - 3 kişi	74	13	18	30	48	135	34,44
4 - 5 kişi	61	16	14	51	65	142	36,23
6 - 7 kişi	14	15	6	9	15	44	11,22
8 - 9 kişi	6	7	6	6	12	25	6,38
10 -11 kişi	5	10	5	12	17	32	8,16
Toplam	174	61	49	108	157	392	100,00

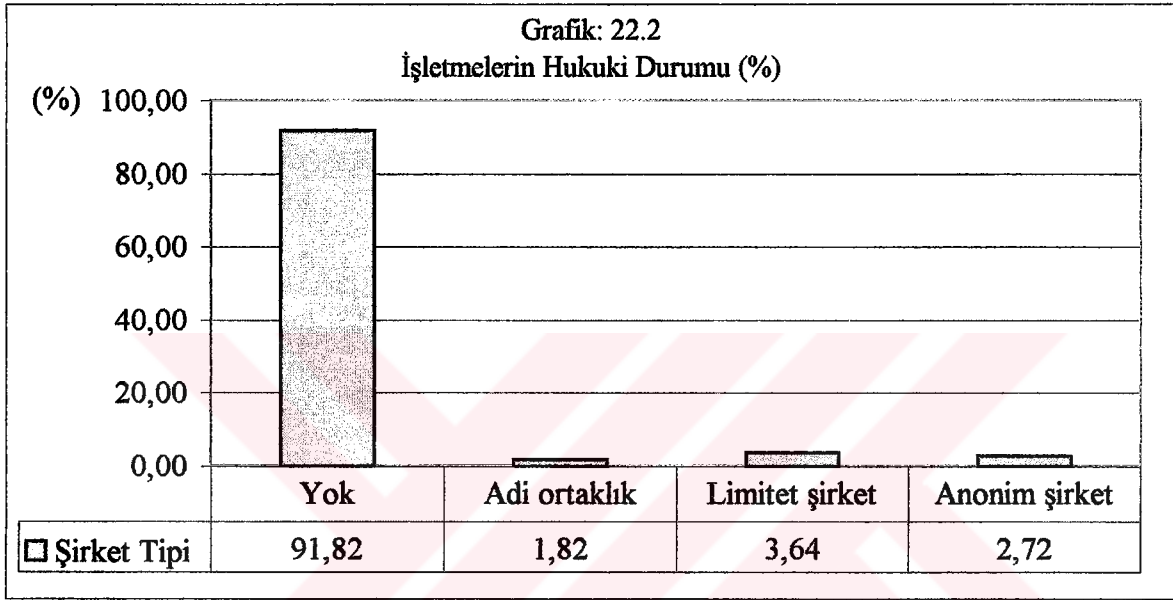
Kaynak : Anket uygulaması

Tablo: 22.3'den hareketle işletme çalışanlarının statülerine göre dağılımı ise Grafik:12.1'de düzenlenmiştir.

Kaynak: Anket uygulaması

Ankete verilen cevaplara göre, işletmelerin kurulduğu dönemlere baktığımızda, önemli bir bölümünün (%46,36'sının) 1990 yılından sonra faaliyete başladığı anlaşılmaktadır. İşletmelerin %25,45'i 1980 yılı öncesi; %28,18'i ise 1981-1990 yılları arasında kurulmuştur. Bu işletmelerin, %91,82'sinde herhangi bir şirket tipi yoktur. %2,72'si anonim şirket, %3,64'ü limitet şirket, %1,82'si ise adi ortaklık şeklinde faaliyet göstermektedir (Grafik: 22.2).

Kaynak : Anket uygulaması

Öte yandan işletmelerin %68,18'ine tek kişi sahipken, %32,82'sinde ise çok ortaklık mevcuttur. Çok ortaklı işletmelerin; %23,64'ü iki ortaklı, %4,54'ü üç ortaklı, %0,91'i dört ortaklı, %2,73'ü de beş ortaklıdır. Çok ortaklı işletmelerin %20'sinde ortakların ikisi; %6,36'sı ise ortakların biri, %3,64'ünde ise ortakların üçü de çalışmaktadır. İşletme sahiplerinin %58,18'i kiralık işyerlerinde faaliyet göstermektedir. Mülkiyeti işyeri sahibine ait olan işletmelerin oranı ise %41,82'dir.

İşletmelerin %20'si, çalışan sayısında (yaz mevsimi ve okul zamanları gibi) mevsimlik artış olduğunu belirtmişlerdir. Diğer %80'i ise herhangi bir değişme olmadığını belirtmiştir. Görüşülen 110 işletmenin %59,09'ü geçen yıla göre istihdam miktarının değişmediğini belirtirken, %26,36'sı azaldığını belirtmiştir. İşletmelerin %14,55'i ise çalışanların sayısının bir önceki yıla oranla artığı cevabını vermiştir.

İşletmelerin büyük çoğunluğunda ücret ödemesi haftalık süreye göre yapılmaktadır. Görüşülen 110 işyerinde çalışan ustaların %52,30'u, kalfaların %8,20'si çocuk ve gençlerin %8,92'si işyeri sahibi olduğu için kendi hesabına çalışmakta, dolayısıyla ücret almamaktadır. Ücretle çalışan ustaların %40,23'ü, kalfaların %9,84'ü aylık ücret; ustaların %46,68'i, kalfaların %81,97'si ise haftalık ücret almaktadır. İşletmelerde ücretle çalışan çocuk ve gençlerin (%91,08'i) tamamına ise haftalık süreye göre ücret ödenmektedir.

Araştırmada görüşülen işletmelerin %91,82'si haftada 6 gün, %9,18'i ise haftada 7 gün açıktır. Yaz mevsiminde işletmelerin; %12,72'sinde günde 8-9 saat, %44,55'inde 10-11 saat ve %42,73'ün de ise 12-14 saat çalışılmaktadır. Araştırma sırasında görüşülen işletmelerin %70,91'i, çalışanlarına hizmet içi eğitim vermekte; %29,09'u ise bu eğitimi vermemektedir. İşyerlerinde bilgisayar kullanımı yok denecek kadar azdır. Söz konusu 110 işyerinin sadece 1'inde bilgisayar kullanılmaktadır.

Bu işletmelerin yatırım oranı çok düşüktür. Bunların %66,36'sında, kurulduğundan beri yatırım yapmadığı; %33,63'ü ise kurulduktan sonra yatırım belirtmiştir. Son bir yıl içinde işletmelerin, sadece %26,36'sı yatırım yaptığını, %73,64'ü de herhangi bir yatırım yapmadığı ifade edilmiştir. Yapılan yatırımların %37,93'ü malzeme, %10,34'ü genişleme, %24,14'ü yenileme ve genişleme, %20,69'u kuruluş yatırımı iken; sadece %17,24'ünün yeni teknoloji yatırımının yapılmış olması dikkat çekicidir.

Bu işletmelerde yapılan yatırımları finansman araçları çok çeşitlidir. En son yapılan yatırımda işletmelerin %42,73'ü finansman aracı olarak öz sermaye kullanılmıştır. Borç para alarak yatırım yapanların oranı %14,55, ailesinin yardımını alanların oranı %11,82'dir. İşletmelerin yatırımlarda kredi kullanma oranı ise %4,55 ile oldukça düşüktür. 29 işletme (%26,36) ise bu konuda bilgi vermemiştir. İşletmelerin en çok harcama yaptıkları giderleri ise; %31,82'i hammadde, %19,09'u enerji, %16,36'sı kira, %12,73'ü işçilik ve %11,82'si vergi olarak sıralarken; %8,18'i ise diğer çeşitli harcama kalemlerini göstermişlerdir. Öte yandan İşletmelerin sadece %7,27'si devletten

mal almakta, %92,73'ü ise almamaktadır. Buna karşılık işletmelerin %73,64'ünde devlete iş yapıldığını, %26,36'sında ise herhangi bir iş yapmadıklarını belirtmektedirler.

221. Küçük Ölçekli Sanayi İşletme Sahiplerinin Özellikleri

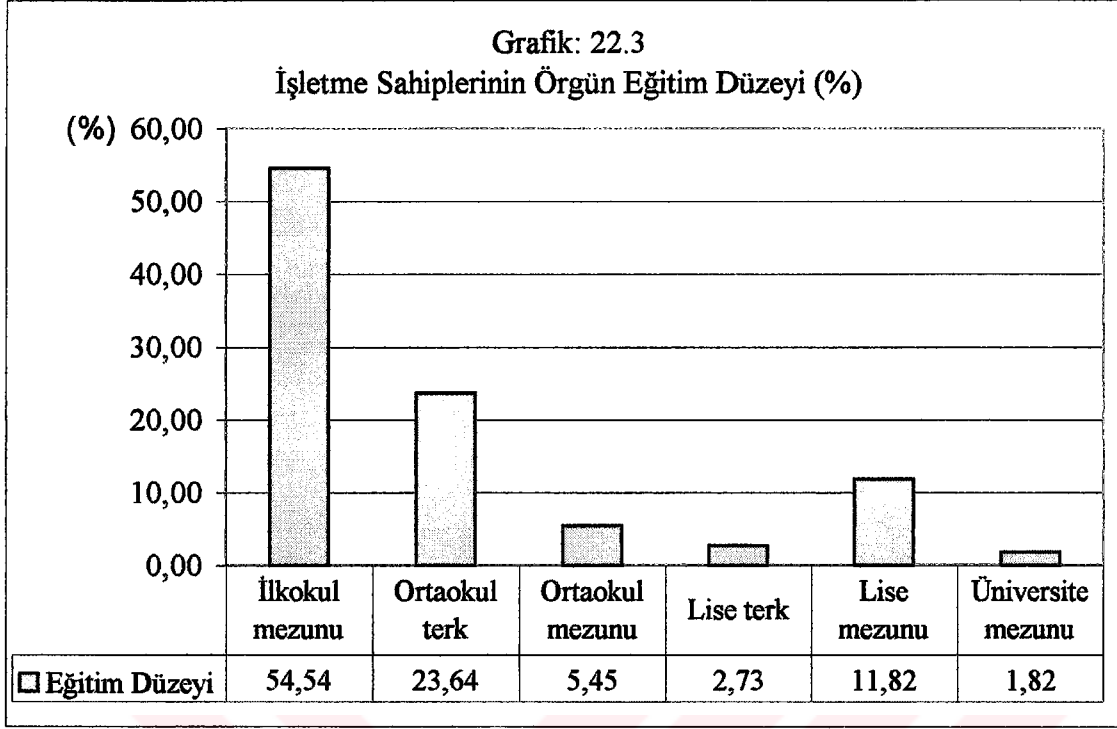
Araştırmanın yapıldığı Rize İli küçük ölçekli sanayi sitesindeki işletme sahiplerinin (işletmenin tek sahibi ya da ortağı olarak) tamamı erkektir. İşletmelerde kadın çalışana rastlanmamıştır. İşletme sahiplerinin büyük çoğunluğu (%84,54'ü) aynı zamanda işyerinde fiili olarak çalışmaktadır. Bunların %6,36'sı işyerinde yöneticilik, %9,10'u ise ustalık yaptığını belirtmiştir.

İşletme sahiplerinin; %72,73'ü, 20-49 yaşları arasında ve çalışma hayatı için oldukça genç olan bir kesimi teşkil etmektedir. Bunlardan, %33,64'ü 20-29 yaş arasında, %29,09'ü 30-39 yaş arasında ve %10,00'i ise 40-49 yaş arasındadır. Diğer %27,27'lik oranı ise 50-60 yaş arasındadır.

İşletme sahiplerinin örgün eğitim durumuna baktığımızda ise aynı iyimserliği söylemek güçtür. Nitekim bunlardan (ortaokul terk dahil) %78,18'i ilkokul mezunudur. Lise mezunu olanların oranı %11,82, üniversite mezunun olanların oranı ise (%1,82) oldukça düşüktür (Grafik: 22.3).

Öte yandan işletme sahiplerinin %75,45'i çocuk sahibidir. Çocuğu olanların %24,10'unun çocukları da aynı işyerinde, %4,82'sinin çocukları farklı işlerde çalışmakta, %71,08'inin çocukları ise herhangi bir işte çalışmamaktadır. Bunların büyük çoğunluğu (%77,27'si) çocuklarının aynı işi yapmalarını istememektedir. %22,73'ü ise çocuklarının aynı işte çalışmalarını istemektedir.

Söz konusu işletme sahiplerinin çoğunluğu (%65,65), yaz aylarında fiilen 8 saatten fazla çalışmaktadır. En çok çalışılan saat oranı ise %34,54 ile 7-8 saattir. Günde, 9-10 saat arasında çalışanlar %21,82, 11-12 saat çalışanlar %31,82 ve 13-14 saat çalışanlar %9,88 oranlarına sahiptir. İşin durumuna göre çalışanların oranı ise %3,64 olarak hesaplanmıştır.

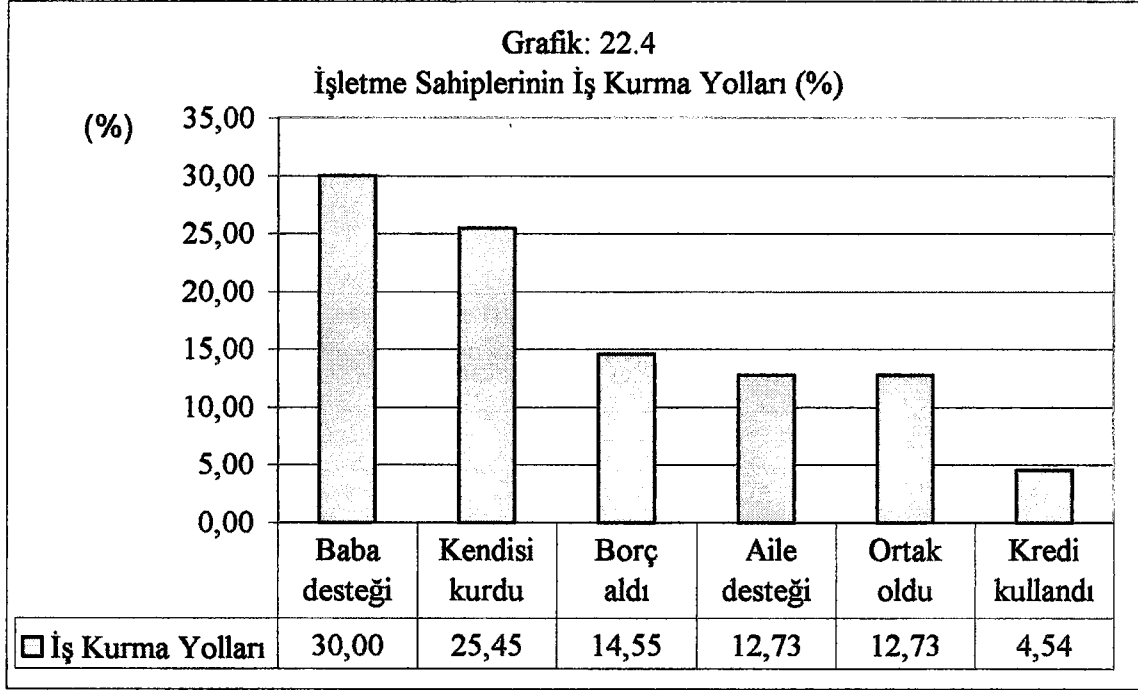

Kaynak : Anket uygulaması

İşletme sahiplerinin %69,09 gibi bir önemli çoğunluğu, küçük yaşlarda ve çıraklıktan itibaren mesleklerinde çalışmaya başlamışlardır. %18,18'i ise, bu mesleğine başlama nedeni olarak baba mesleğini göstermiştir. Bunların, %8,18'i işletmelerini kendileri, %4,55'i de iş değişikliği dolayısıyla bu meslekte çalışmaya devam etmektedir.

Görüşülen işletme sahiplerinin %64,55'i mesleki eğitim almadan, %35,45'i de mesleki eğitim alarak çalışmaya başlamıştır. Buna karşılık, %80,91'i çalışırken meslek içi eğitim aldığını, %19,09'u ise meslek içi eğitim almadığını belirtmiştir.

İş hayatına atılma, ya da işletme kurma yöntemleri çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta; ancak işletmelerin önemli bir bölümü (%42,73) ailenin desteği ile kurulmuştur. Buna karşılık, bağımsız çalışmak amacı ile kendi işini kurma isteği ve mevcut işi konusunda bilgi ve beceri sahipliğinin de, iş kurmada önemli bir rolü bulunmaktadır. İşletmelerin %14,55'i borç alarak, %12,73'ü çalıştığı işe ortak olarak kurulurken; sadece %4,54 kredi alarak kurulmuştur. Bu oran, kredi kullanım oranının çok düşük seviyede bulunduğunu göstermektedir. İşletmelerin %25,45'i de herhangi bir destek alınmadan işyeri sahipleri tarafından kurulmuştur (Grafik: 22.4).

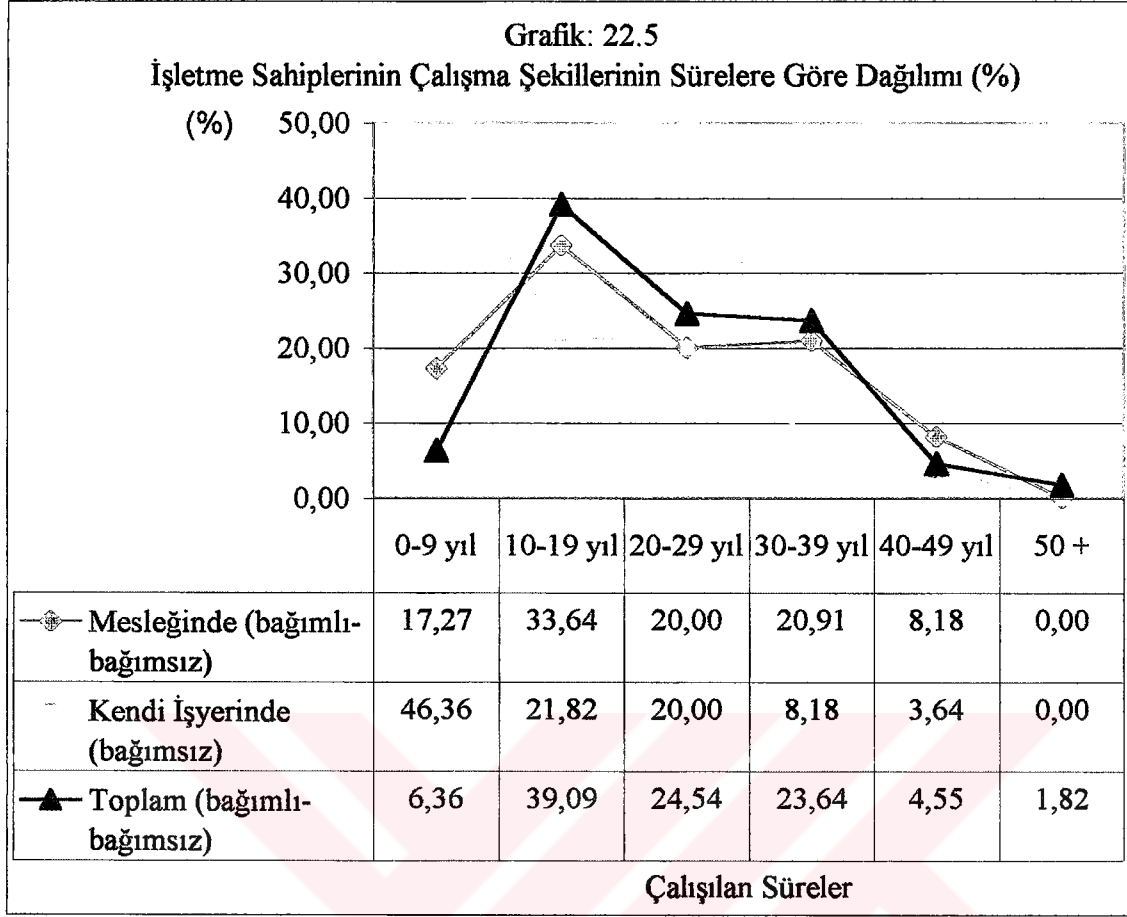
Kaynak : Anket uygulaması

İşletme sahiplerinin iş değiştirme oranı çok düşüktür. Nitekim bunların sadece %7,27'si iş değişikliği yaptığını; %92,73'ü ise, şimdiye kadar iş değişikliği yapmadığını belirtmiştir. İşletme sahiplerinin %86,36'sı ileride iş değişikliği yapmayı düşünmemekte; %13,64'ü ise de ileride değişiklik yapmayı düşünmektedir.

İşletme sahiplerinin büyük bir çoğunluğu (%90'ı) çeşitli sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlıdır: Nitekim, %37,27'si BAĞKUR'a, %35,46'sı SSK'ya kayıtlı iken; %11,82'si ise emekli maaşı almaktadır. Herhangi bir sosyal güvenlikten yoksun olarak çalışanların oranı ise %10'dur. Öte yandan işletme sahiplerinin %85,45'i kendilerine ait evlerde; %14,55'i de kiralık evlerde oturmaktadır.

Grafik: 22.5'de, işletme sahiplerinin toplam çalıştıkları (bağımlı-bağımsız) süreler ile mesleğinde (bağımlı-bağımsız) ve kendilerine ait işyerlerinde (bağımsız) çalıştıkları sürelerin %'lik oranları, 10 yıllık dilimler halinde, karşılaştırması verilmiştir. Buna göre (Grafik: 22.5), işletme sahibi olma süreci şöyle izah edilebilir. Küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatına katılmış olan işletme sahipleri; daha sonra kendilerine bir meslek edinerek şimdiki mesleğinde çalışmaya başlamış, yeterli bilgi ve beceri sahibi olduktan sonra da kendi işyerlerini açarak bu süreçlerini tamamlamışlardır.

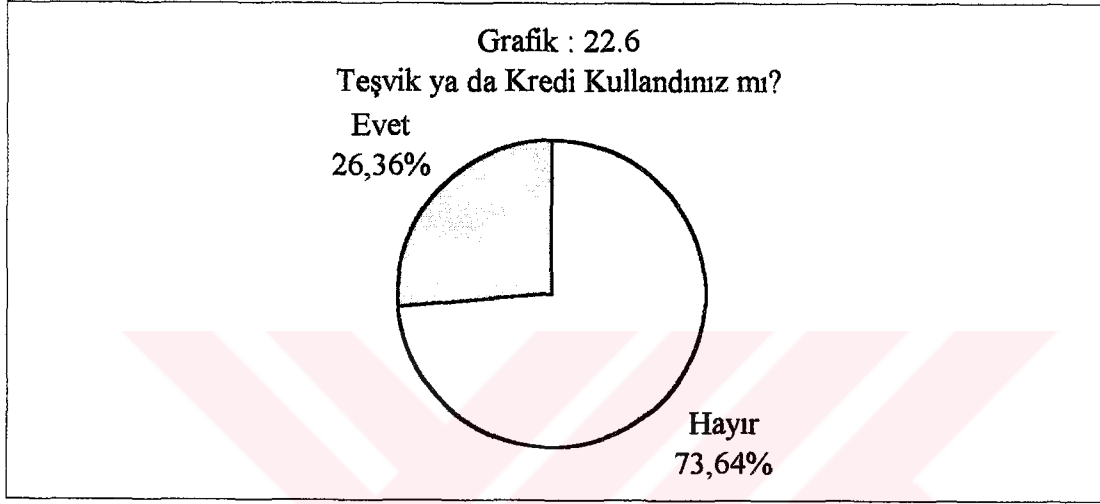

Kaynak: Anket uygulaması

Bu süreçte, toplam çalışma ile mesleğinde çalışma arasında bir paralellik bulunmasına rağmen (süre uzadıkça önce artıyor, sonra azalıyor), kendi işyerlerinde çalışanların dağılımı ise (süre uzadıkça azalıyor) tamamen farklıdır. Örneğin, işletme sahiplerinin, son on yıllık (0-9 yıl) zaman diliminde; toplam çalışanların (çalışmaya başlayanların) oranı sadece %6,36 iken, mesleğinde çalışanların oranı %17,27'dir. Aynı zaman diliminde kendi işyerinde çalışanların oranı %46,36'i ile en yüksek değere sahiptir. Buna karşılık zaman süresi artıkça kendi işyerinde çalışanların oranında hızlı bir düşme gözlenmektedir. Yani işletme sahipleri önce çalışma hayatına (bağımlı veya bağımsız) atılıyor, daha sonra ise bir meslek seçiminde bulunarak belli bir süre çalıştıktan (bağımlı veya bağımsız) sonra da kendi işyerlerini açarak bağımsız olarak çalışmaya devam etmektedirler (Grafik: 22.5).

Bunların, %55,45'i Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifine, %12,73'ü Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olup; %31,82'si ise herhangi bir üst birliğe üye değildir Öte yandan, işletme sahiplerine yöneltilen 'Teşvik veya kredi kullandınız mı? Bundan haberiniz var mı?' soruna muhatap olanların %73,54'ü şimdiye kadar hiç teşvik veya kredi almadığını, %26,36'sı aldığını; %45,90'ı verilen teşvik ve kredilerden haberinin olmadığını; %59,10'u ise, bundan haberinin olduğunu belirtmiştir (Grafik: 22.6).

Kaynak: Anket uygulaması

Görüşülen işletme sahiplerinin gelirlerini harcama şekilleri çok çeşitlidir. Bunların önemli bir kısmı (%50,91'i) gelirlerinin tasarruf etmekte (gayri menkul, döviz, bankaya); daha çok gayri menkule (%38,18'i), sadece %5,45'i işyerine yatırım yapmakta, %43,64'ü'ü ise gelirini çeşitli şekilde harcamaktadır.

Ülkemizde 1997'den itibaren uygulamaya konulan sekiz yıllık eğitimin çıraklık eğitime etkisi sorulduğunda ise; işyeri sahiplerinin %48,18'i bu uygulamanın çıraklık eğitimini etkileyeceğini, %51,82'si ise etkilemeyeceği cevabını vermişlerdir. Öte yandan adı geçen işletme sahipleri, %46,36'sı, 1991'den sonra açılan sarp sınır kapısının işletmesinin işlem hacmini arttırdığını; %53,64'ü ise herhangi bir etkisi olmadığını belirtmiştir. İşletme sahiplerinin %41,82'si gümrük birliğinin faydalı, %27,27'si zararlı, %10,91'i etkisiz olduğunu inanmaktadır. %20,00'si de bilmediğini ifade etmiştir. Bunların, Avrupa Birliği ile ilgili görüşleri de, %56,36'sı üye olmalıyız, %43,64'üne göre üye olmamalıyız şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RİZE İLİNDE KÜÇÜK ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞYERLERİNDE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR VE SORUNLARI

30. Alan Araştırmasının Amacı ve Sınırları

Rize İlinde küçük ölçekli sanayi işletmelerin istihdam yapısı, çalışan çocuklar ve sorunları bu alan araştırmasının konusunu teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye’de ve dünyada çalışan çocuklar konusunu inceleyerek önemini ortaya koymaktır. İkincisi ise, Rize ilinde küçük ölçekli sanayi işletmelerin istihdam yapısı ve özellikleri ile, bu işletmelerde, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Yasası kapsamındaki meslek alanlarında çalışmakta olup, Çıraklık Eğitim Merkezine devam eden veya edemeyen çocukların kendi görüşlerine göre; bireysel özellikleri, iş ortamları, çalışma koşulları, ücret, sağlık, mesleki eğitim uygulamaları ile çalışma yaşamına ilişkin sorunlarını belirlemek; çocukların çalıştırılmasını engellemeye yönelik artan çabalara katkıda bulunmaktır.

Yapılacak araştırmalarda sağlıklı sonuçlar alınabilmesi için araştırma ile ilgili sınırların daha önceden ortaya konması gerekmektedir. Nitekim, sınırları önceden tespit edilen araştırmalarda daha az sapmalara rastlanılmaktadır. Daha sağlıklı bilgilerin ortaya konulabilmesi için yapılan ön çalışmalar neticesinde, araştırmanın sınırları içindeki küçük ölçekli işletmelerde çok sayıda çocuk çalıştırıldığı gözlenmiştir. Ve daha spesifik sonuçlar için Rize ilindeki küçük sanayi sitesinde faaliyette bulunan işletmeler araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Ayrıca, araştırma konusunu ve alanını belirlerken aşağıdaki hususlar da dikkate alınmıştır :

1. Ülkemizde DİE’nin Ekim 1994 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 6-14 yaş arası çocukların %32,7’i çalışmaktadır. Bunların %8,5’i ekonomik

işlerde, %24,2'si ev işlerinde çalışmaktadır. Bunların dışında da sokaklarda ve kayıt dışı alanlarda çalışan çok sayıda çocuğun bulunması,

2. DİE 1994 Hana Halkı İşgücü Anketi'ne göre, ülkemiz düzeyinde ekonomik faaliyette bulunan nüfus içinde 12-19 yaş arası çocukların çalıştıkları yerler genellikle küçük ölçeklidir. Çocukların yaklaşık yarısı (%50,6) 1-4 kişinin çalıştığı işletmelerde, %45'i de 5-9 kişi çalıştıran işletmelerde çalıştırılmaktadır. Rize ilinde mevcut bulunan sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğunun (%94,13) çok küçük işletmelerden (1-9 kişi) oluşması ve çalışan çocuklar konusunda daha önce Rize ili bazında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması;
3. Küçük ve orta ölçekli işyerlerinin önemli bir bölümü kayıtsız ya da 1475 Sayılı İş Kanununun 5. Maddesinde tanımlanan "istisnalar" nedeniyle İş Kanununun, dolayısıyla da iş denetiminin kapsamı dışında bulunmaktadır. Bunun, çalışan çocukların istatistik ve denetim dışında kalması sonucunu doğurması;
4. Ülkemizde genelinde olduğu gibi, Rize ilinde de çocuk ve gençlerin temel eğitimden sonra okullaşma oranının (yaklaşık %15) düşük olması; çeşitli nedenlerle okumaktan umudunu kesen çocukların meslek sahibi olmak ve geleceklerini kazanmak için küçük sanayi işletmelerinde çalışmaya başlamaları,
5. Küçük ölçekli sanayi işletmelerde emek yoğun çalışılmakta ve çok sayıda işletmede, ucuz işgücü kaynağı olarak, çok sayıda çocuk çalıştırılması; bu tür işyerlerinde çalışan çocukların "çırak" statüsünde bulunmasına rağmen, doğrudan üretime katılmaları ve ucuz işgücü olarak kullanılmaları;
6. Çalışan çocuklara verilen ücretlerin yetersizliği; günlük ve haftalık çalışma süresinin, yasal çalışma sürelerinden fazlalığı; ek çalışma için ücret

ödenmemesi; çocukların genel tatil günlerinde çalıştırılması; yıllık ücretli izin uygulamasının genellikle yasaya aykırılığı;

7. Yetişkinler için risk oluşturmayan pek çok risk etmenin, çocuklar ve gençler için risk oluşturması; ayrıca çocukların çalışma ortamından kaynaklanan risklerle iç içe bulunması ve bu tür işyerlerinin genellikle ağır ve tehlikeli işler kapsamında yer alması; sigortasız çalıştırmanın yoğunluğu nedeniyle de, çocukların her türlü korumadan yoksun bulunuşudur.

31. Alan Araştırmasının Yöntemi

Araştırma kapsamındaki çalışan çocuklar daha çok küçük ölçekli işletmelerde çalıştırılmaktadır. Bu nedenle küçük sanayi işletmelerinin yoğun olduğu, Rize Küçük Sanayi Sitesi'nin, yapılacak araştırma için uygun olduğu tespit edilmiştir. Böylece bu çalışmanın evreni, DİE'nin 1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarına göre Rize il merkezindeki Küçük Sanayi Sitesi'nde bulunan 214 işletme ve çalışanları olarak belirlenmiştir.

Anket soruları hazırlanmadan önce, konu ile ilgili daha önce yapılan anketler ile bu konudaki araştırmalar ve yayınlar gözden geçirilerek, çalışan çocuklar konusu analiz edilerek, yapılacak araştırmanın genel çerçevesi ve yöntemi konusunda bilgiler toplanmıştır.

Araştırmanın ağırlık noktası büyük ölçüde ampirik verilerden oluşacağı için, daha önce belirlenen varsayımlara uygun şekilde anket soruları hazırlanmıştır. Bu sorular bir kaç işyerine uygulanarak işlerlikleri test edilmiştir. Bu test sonucu yeni sorular eklenmiş, bazı sorular çıkarılmış, bazıları ise başka şekillerde formüle edilerek anket sorularına son şekli verilmiştir. Böylece;

- İşletmelerin özelliklerine yönelik 19,
- İşletme sahiplerinin özelliklerine yönelik 24,
- İşletmelerde çalışan çocuk ve gençlere (12-19 yaş) yönelik ise 53 adet soru,

olmak üzere toplam 96 soru (EK 1, EK 2 ve EK 3) sorulmasına karar verilmiştir.

Belirlenen anket soruları Temmuz 1997'de, Rize ilinde Küçük Sanayi Sitesi'ndeki işletmelere uygulanmıştır. Yapılan araştırmada sanayi sitesinde bulunan bazı işyerlerinin kapalı veya depo olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. Faaliyette olan 200'e yakın işyeri teker teker dolaşarak ziyaret edilmiş, sahipleri ve çıraklarla yüz yüze görüşülmüştür. Görüşülen işletmelerin bir bölümü ise, çeşitli sebeplerle bilgi vermekten kaçınmıştır.

Böylece, araştırma örneklimi, bunlardan bilgi vermeyi kabul eden 110 işletme ve işletme sahipleri, bu işletmeler çalışan 12-19 yaş arası toplam 157 çocuk ve gençten 117'si ile bizzat görüşülmesi ile oluşmuştur.

Araştırmada çeşitli güçlüklerle de karşılaşmıştır. Nitekim, araştırma öncesinde çoğunluğu kayıt dışı olduğu için Rize ilindeki küçük ölçekli sanayi işyerlerinin ve çalışanların sayısı; bu işyerlerinde çocuk çalıştırılıp çalıştırılmadığı; çalıştırılıyorsa sayıları belirlenememiştir. Araştırma sırasında çalışmanın bilimsel amaçlarla yapıldığı anlatılmıştır. Buna rağmen, işletme sahiplerinin bazılarının gizli denetim yapıldığı şüphesine kapılarak ve iş yoğunluğunu bahane ederek bilgi vermekten kaçındıkları gözlenmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular konularına göre tasnif edilerek, grafikler yardımıyla analiz ve yorumlara tabi tutulmuştur. Araştırmanın en sonunda ise; sayısal değerler içeren değişkenler arasındaki ilişkiler istatistiksel yöntemle test edilip, sonuçları iktisadi açılarından yorumlanmıştır.

32. İstatistiksel Yöntem

İktisadi değişkenler arasında varolan ilişkileri ölçmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan en basitleri korelasyon çözümlemesi ve regresyon çözümlemesidir. Korelasyon, iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin derecesi olarak tanımlanabilir. İki değişken arasındaki ilişkinin derecesine basit korelasyon, üç ya

da daha çok değişkeni bağlayan ilişkinin derecesine ise çoklu korelasyon denir. İki değişken arasında artı ya da eksi korelasyon olabilir ya da hiç korelasyon olmayabilir. Bu hem doğrusal hem de doğrusal olmayan korelasyon için geçerlidir (Koutsoyiannis, 1989, s.30).

Değişkenler arasındaki (X ve Y gibi) korelasyonun derecesini tam ve nicel olarak ölçmek için korelasyon katsayısı parametresi kullanılır. Korelasyon katsayısı, X ve Y değişkenlerinin ne derece birlikte değiştiklerinin bir ölçüsüdür. X ve Y arasındaki korelasyonu ölçerken ana kütle korelasyon katsayısı P_{XY} , bunun örnekteki tahmini ise r_{XY} ile gösterilir. Korelasyon katsayısının alabileceği değerler -1 ve $+1$ arasında değişir. $r > 0$ ise, X ve Y değişkenleri birlikte artar ya da azalır. $r < 0$ ise, X ve Y değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. r eksi ise, X ve Y ters yönde hareket ederler. Eğer $r = -1$ ise, X ve Y arasında tam bir eksi bağlılık vardır. Eğer r sıfır ise iki değişken arasında bağlılık yoktur (a.g.e. s. 37).

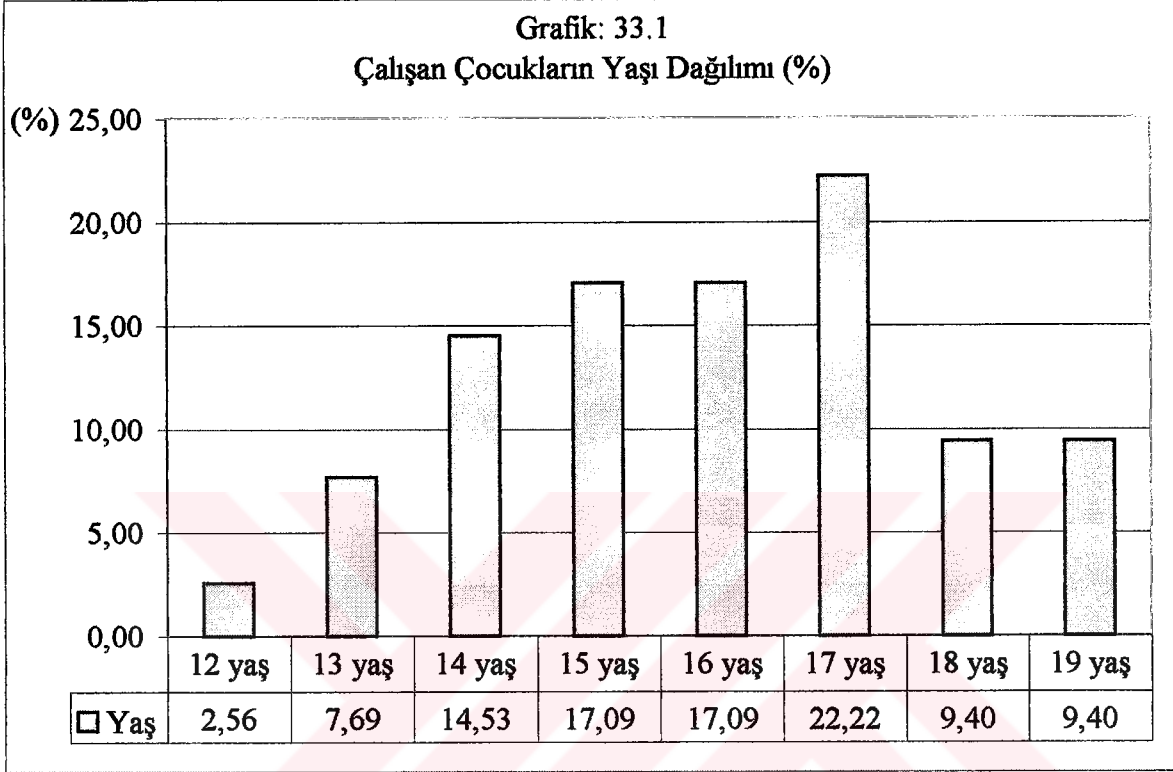
33. Alan Araştırmasının Bulgularının Analizi ve Yorumlanması

Araştırmanın, işletmelerin istihdam yapısı ve özellikleri kısmına ait bulguların analizi ve yorumlanması, bu çalışmanın 22. nolu başlığı altında yer verilmiştir. Alan araştırmasının, çalışan çocuklara ait bölümünün sonuçlarının analizi ve yorumlanması ise aşağıda sunulmuştur.

330. Çalışan Çocukların Cinsiyet ve Yaşa Göre Dağılımı

Rize İli Küçük Sanayi Sitesi'ndeki 110 işletmede çalışan 157 çocuktan, 117'si (%74.52'si) ile görüşülmüştür. Araştırmanın yapıldığı Küçük Sanayi Sitesi'ndeki işletmelerde çalışan çocukların tamamı erkektir. İş türlerinin gereği olarak bu tür işletmelerde (oto yan sanayi, mobilya sanayi, soğuk ve sıcak metal işleri) kız çocuk çalıştırılmamaktadır.

Yapılan araştırma sonucunda göre, çalışan çocukların yaşı 12-19 aralığında olup, bunların %24,79'u 14 yaşında ve daha küçük, %75,21'i ise 15 yaşında ve daha büyüktür (Grafik: 33.1).

Kaynak: Anket Uygulaması

Görüşülen çocukların yaşlarına göre dağılımına (Grafik: 33.1'e) bakıldığında çalışma yaşının 12'ye (%2,56) kadar düştüğü görülmektedir. Bu oran hızlı bir şekilde artarak 13 yaş grubunda %7,69'e, 14 yaş grubunda iki katına yükselerek %14,53'e ulaşmaktadır. Bunu, %17,10 ile 15 ve 16 yaşındakiler izlemektedir. Çalışan çocukların yaş grupları içinde en yüksek değere sahip olanlar ise; %22,22'lik oran ile 17 yaşındakilere aittir. 18 ve 19 yaşındakilerin oranı ise, büyük bir düşüşle %9,40'a inmektedir.

Çalışan çocukların %70,95'inin 14-17 yaş grubunda toplanması okullaşma seviyesi ve ülkemizin sosyo-kültürel yapısı ile açıklanabilir. Ailelerin bir bölümü ilkokuldan sonra çocuklarını bir sanata verirken, bazıları da ortaokul sıralarında ve daha

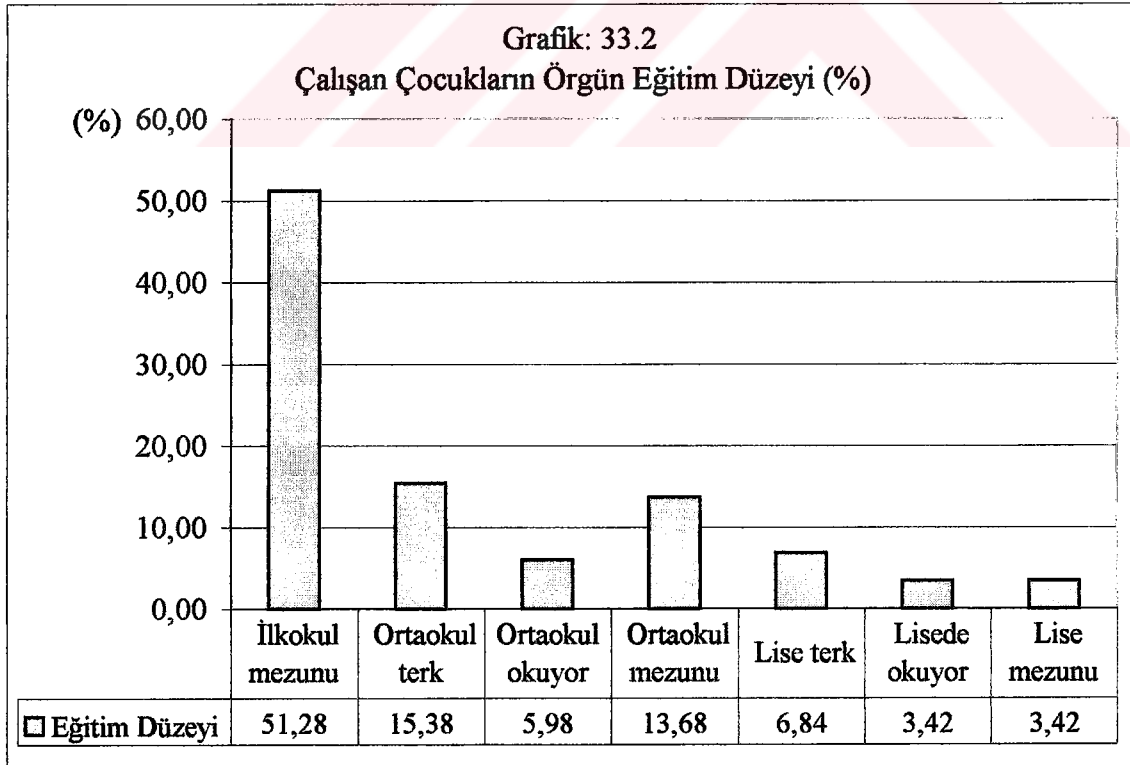
sonra okuma temayülü görmedikleri çocuklarını sanata vermektedirler. Ailelerin maddi imkansızlıkları da bu hususta önemli bir etkidir.

331. Çalışan Çocukların Eğitim Durumu

Çalışan çocukların öğrenim durumu; örgün eğitim düzeyi ve mesleki eğitim (çıraklık eğitimi) düzeyi başlıkları altında incelenmiştir.

3310. Örgün Eğitim Düzeyi

Görüşülen çocuklardan eğitim almayan çocuğa rastlanmamıştır. Eğitim durumuna baktığımızda, çocukların %51,28'i ilkokul mezunudur. Bu orana %15,38 ile orta okulu bitirmeden terk edenler de ilave edildiğinde, çocukların %66,66'sinin ilkokulu bitirdikten sonra çeşitli nedenlerden dolayı çalışmaya başladıkları görülmektedir. Çocukların %13,68'i orta okul mezunudur. Liseye başlayıp terk edenlerin oranı %6,84'tür. Liseye devam eden ve liseyi bitirenlerin oranları ise % 3,42 'dir (Grafik: 33.2).

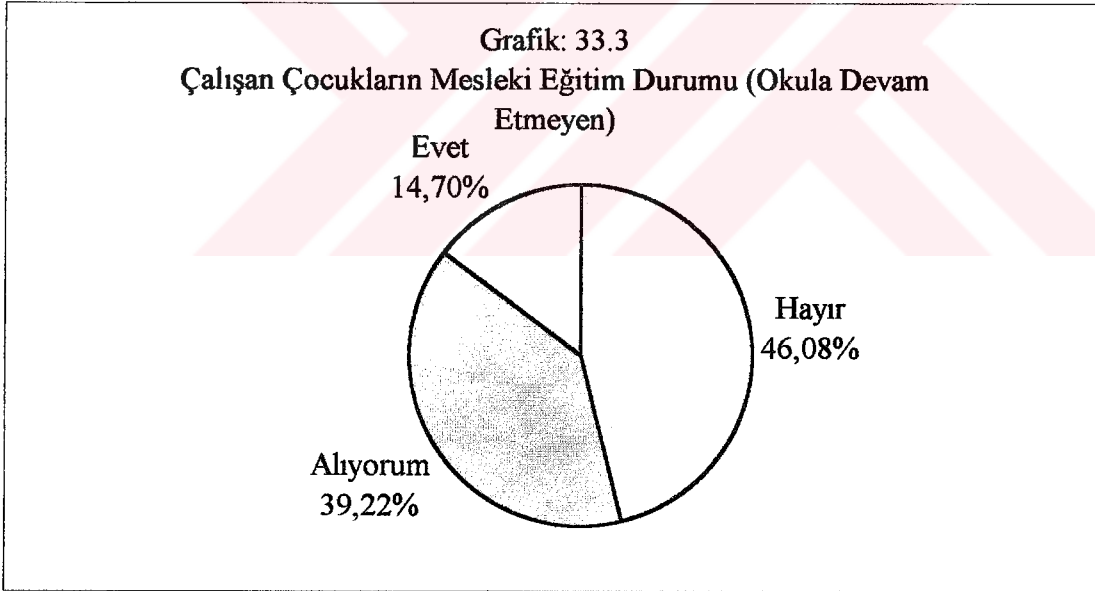

Kaynak: Anket uygulaması

Öğrenim durumu ile ilgili bu sonuçlar, çocukların daha ilkokulu bitirir bitirmez iş hayatına atılmakta, bir taraftan meslek öğrenirken bir taraftan da aile bütçesine katkıda bulunmaktadır. Çocukların %9,40'ı ise hem çalışmakta hem de okula devam etmektedir.

3311. Mesleki Eğitim (Çıraklık Eğitimi) Düzeyi

Görüşüle çocukların %43,59'u eğitimini sürdürmektedir. Bunların %78,43'u çıraklık okuluna, %21,57'si ortaokul ve liseye devam etmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı okulu yarıda bırakan çocukların sayısı 102 olup, mesleki eğitim alanların oranı %53,92'dir. Bunların %14,70'i daha önce mesleki eğitim aldığı, %39,22'si ise halen çıraklık okuluna devam ettiğini belirtmiştir. Okula devam etmeyen çocukların %46,08'inin ise herhangi bir mesleki eğitim almadan çalışmayı sürdürdükleri ortaya çıkmaktadır (Grafik: 33.3). Bu oran tüm çocukların %40,17'sine denk düşmektedir.

Kaynak: Anket uygulaması

Bu sonuçlardan, çalışan çocukların büyük bir bölümünün (%87,19'u) Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu kapsamında olmasına rağmen, bu çocukların sadece %39,22'sinin çırak sayılmanın getirdiği yasal haklardan yararlanabildiği anlaşılmaktadır. Bu oran tüm çocukların %34,19'una karşılık gelmektedir.

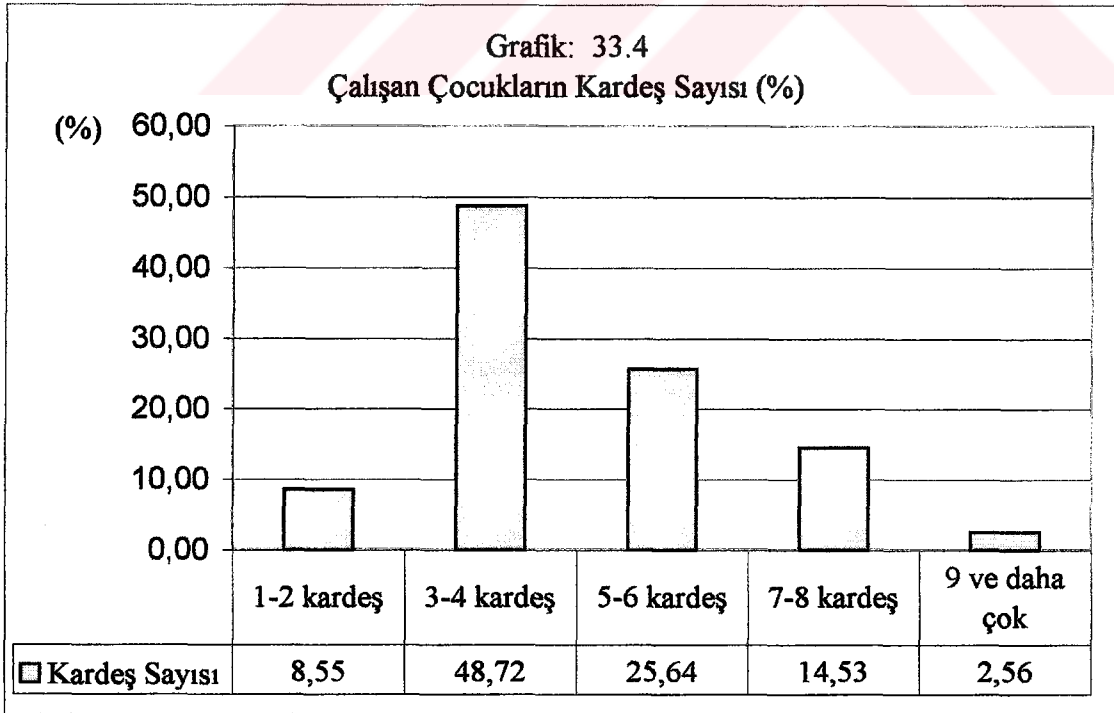
332. Çalışan Çocukların Aile Yapılarına İlişkin Özellikler

3320. Aile Bireyleri

Görüşülen 117 çocuğun aile yapılarına ilişkin bazı özellikler şöyledir. Çocukların %97,44'ünün annesi, %95,72'sinin babası sağdır. Çocukların %2,56'sının annesi, %4,27'sinin ise babası vefat etmiştir.

Çalışan çocukların genelde (%92,31'i) anne ve babası ile birlikte oturmaktadır. %4,27'si sadece annesi, %0,85'i ise sadece babası ile otururken; %1,71'i diğer yakınlarının yanında kalırken, %0,85'i de tek başına yaşamaktadır. Çocukların ailelerinin çoğunluğu (%82,90) kendilerine ait evlerde, %17,09'u ise kirada oturmaktadır.

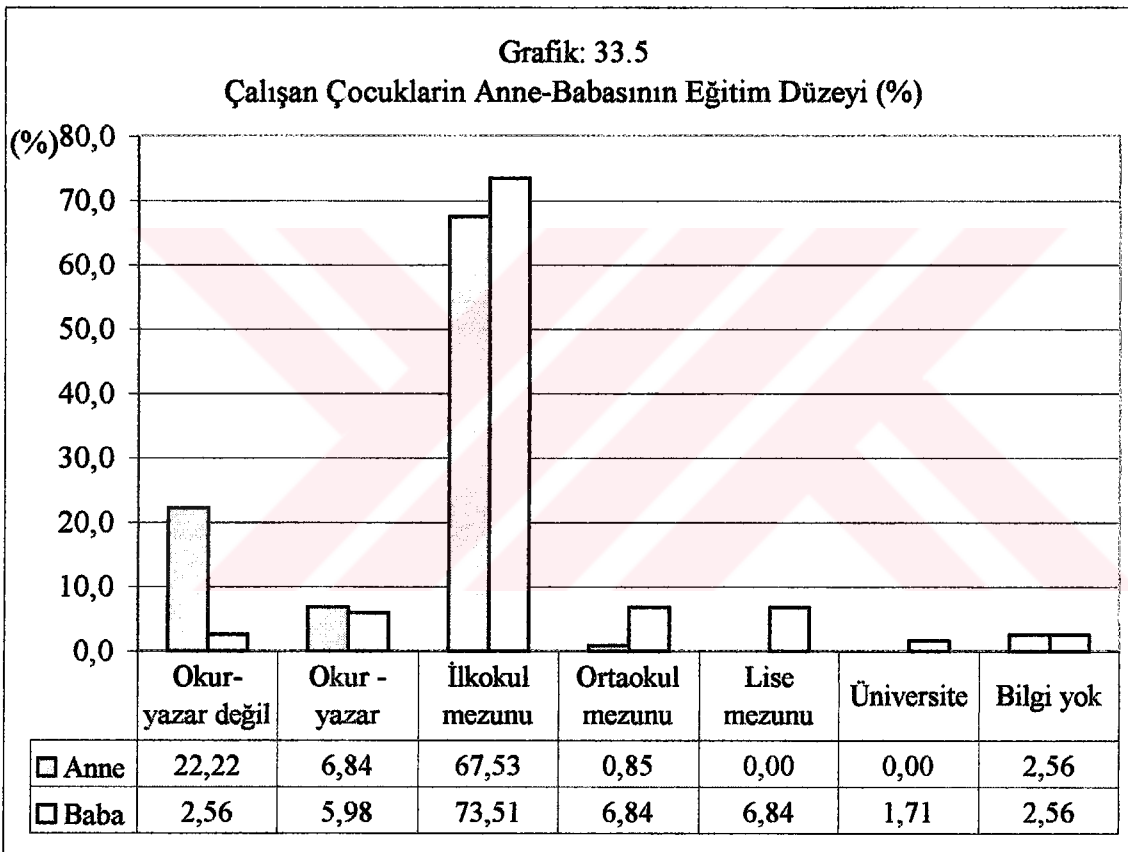
Çalışan çocukların %48,72'si 3-4 kardeşlidir. 5-6 kardeşi olanların oranı ise %25,64'tür. % 8,55'inin 1-2 kardeşi, % 14,53'ünün 7-8 kardeşi varken, %2,56'sının ise 9 ve daha çok kardeşi vardır (Grafik: 33. 4).

Kaynak : Anket uygulaması

3321. Aile Bireylerinin Eğitim Seviyesi

Çalışan çocukların anne ve babasının eğitim düzeyi düşük ve genellikle ilkökul mezunudur (Grafik: 33.5). Bu oran annede %67,52, babada ise %73,50 'dır. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı annede yüksek (%22,22) iken, babada ise (%2,56) daha düşüktür. Sadece okur-yazar olanların oranı ise; annede %6,83, babada %5,98'dir. Çocukların annelerinin hiçbiri lise ve üniversite mezunu değildir. Bu oranlar babada sırasıyla, %6,84 ve %1,72'dir (Grafik: 33.5).

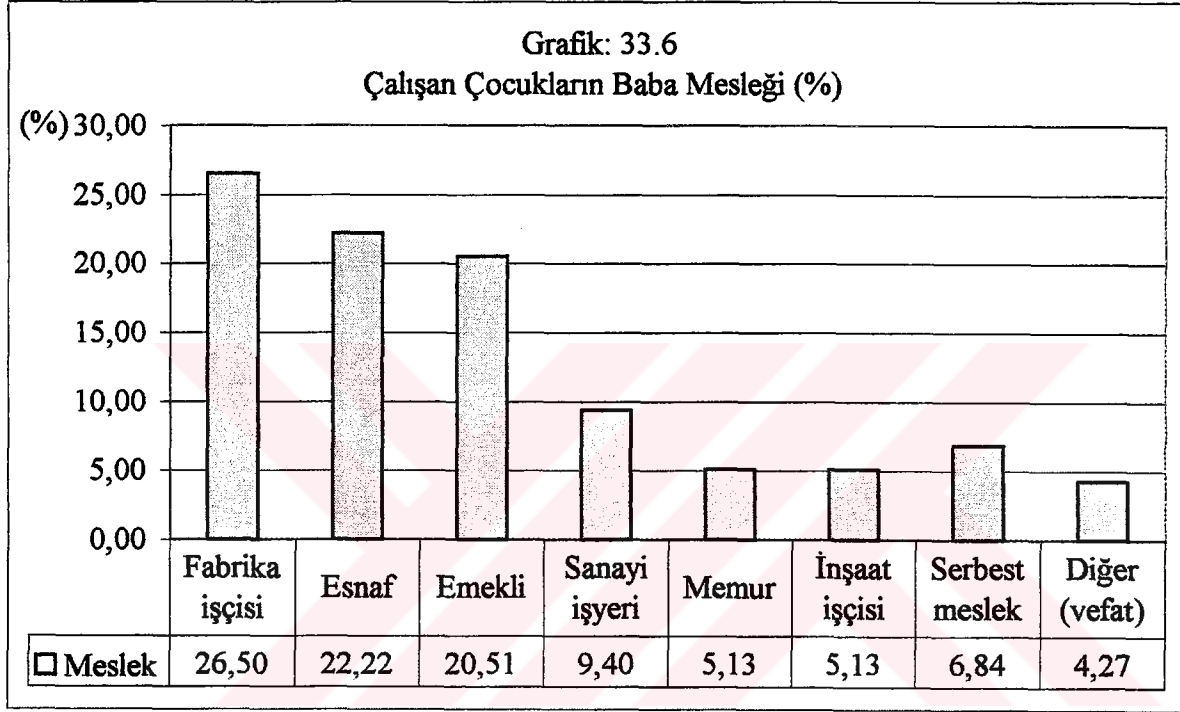

Kaynak Anket uygulaması

3322. Ailenin Bireylerinin Mesleği

Çalışan çocukların annelerinin mesleği incelendiğinde neredeyse tamamının ev hanımı (%94,87'si) olduğu görülmektedir. Sadece %0,85'inin (1 kişi) annesi ücretli çalışmaktadır. Bunların %2,56'sının annesi ise vefat etmiştir.

Yapılan araştırmaya katılan çocukların babaları genellikle niteliksiz işlerde çalışmaktadır. Bunların %26,49'u fabrika işçisi, %20,51'i emekli, %9,40'ı ise küçük sanayide işyeri sahibidir. %22,22'si esnaf, %6,84'u serbest meslek sahibi; inşaatçı ve memur olanlar aynı (%5,13) orana sahiptir. Çocukların %4,27'sinin babası ise vefat etmiştir (Tablo: 33.6). Sadece kendi işine sahip esnaf olanların toplamı %31,62'ye, işçi ve esnaf olanların toplamı ise %61,54'lük bir orana ulaşmaktadır.

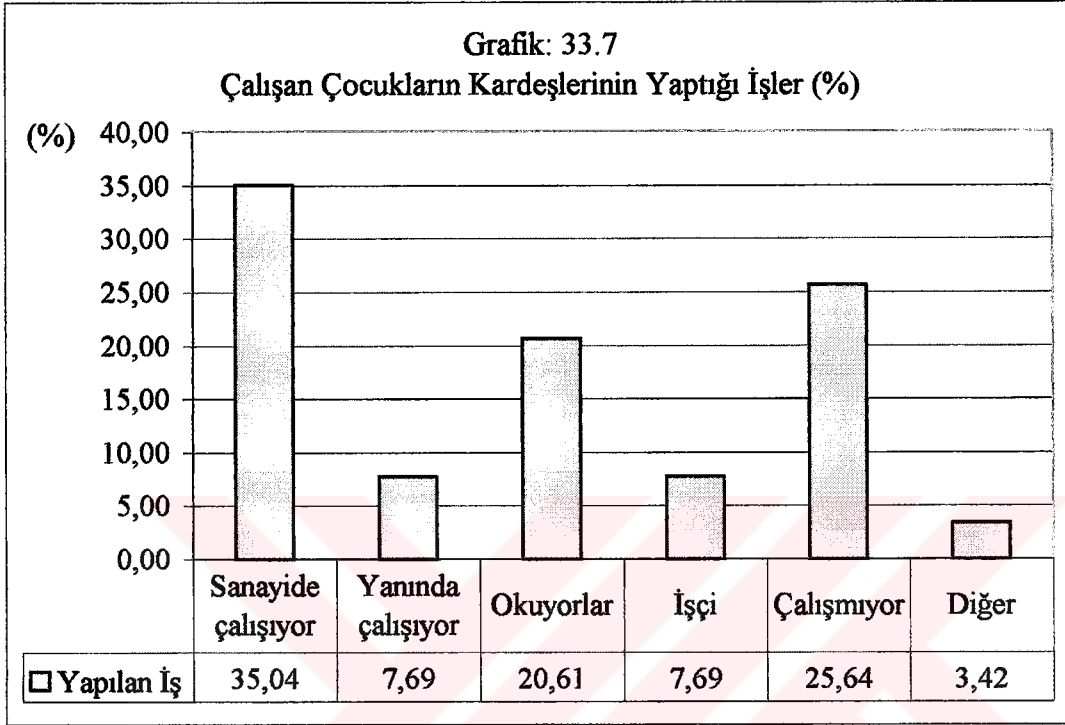
Kaynak : Anket uygulaması

Bu durumdaki bir aile ortamında çocukların eğitimle pek alakaları olmamakta, ilkokulu bitirir bitirmez sanayideki bir iş yeri kendilerini beklemektedir.

Görüşülen çocuklar, buldukları yere yerleşme sebebini, %62,39'u doğum yeri, %13,68'i iş aramak; %12,82'si göç, %6,84'ü babasının işi, %0,85'i okul gitmek olarak gösterirken, %3,42'si ise herhangi bir sebep göstermemiştir. Buradan, tüm çocukların %37,61'inin doğduğu yeri terk ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışan çocukların, %42,74 gibi önemli bir oranının kardeşlerinin de, küçük sanayideki işletmelerde çalışmaktadır. %7,69'u ise aynı iş yerinde çalışmaktadır.

%25,64'ünün kardeşlerinin yaşları küçük, kız veya çalışmamaktadır. Bunların %20,51'inin kardeşleri de okumaktadır. İşçi olarak çalışanların oranı %7,69 ve diğer mesleklerle uğraşanların oranı ise %3,41'dir (Grafik: 33.7).

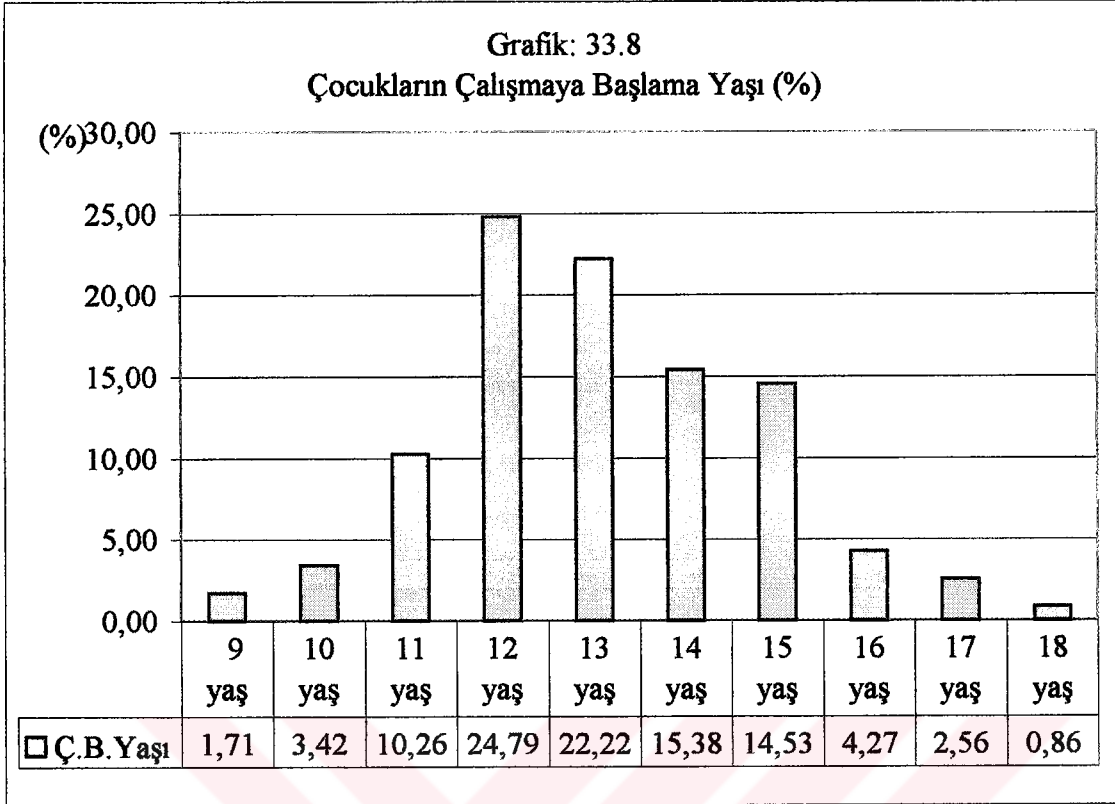

Kaynak : Anket uygulaması

333. Çalışma Hayatına İlişkin Özellikler

3330. Çalışmaya Başlama Yaşı

Araştırmada görüşülen 117 çocuğun çalışmaya başlama yaşı bakımında incelendiğinde (Grafik: 33.8) okullaşma seviyesi açıkça görülmektedir. Sözü edilen çocukların %77,77 gibi büyük bir çoğunluğu okul çağında ve yeterli eğitim almadan, 15 yaşından önce işe başlamıştır. Bu oranlar 9 yaşında %1,71, 10 yaşında %3,42'lik dilimler halindeyken, 11 yaşında %10,26'ya, 12 yaşında %24,79'a fırlamaktadır. 13 yaşından itibaren işe başlama yaşı tekrar azalarak önce %22,22'ye, 14 yaşında %15,39'a, 15 yaşında %14,53'e düşmektedir. Bu azalma hızla devam ederek 16, 17 ve 18 yaşlarında sırasıyla %4,27'ye; %2,26'ya ve %0,86'e düşmektedir.

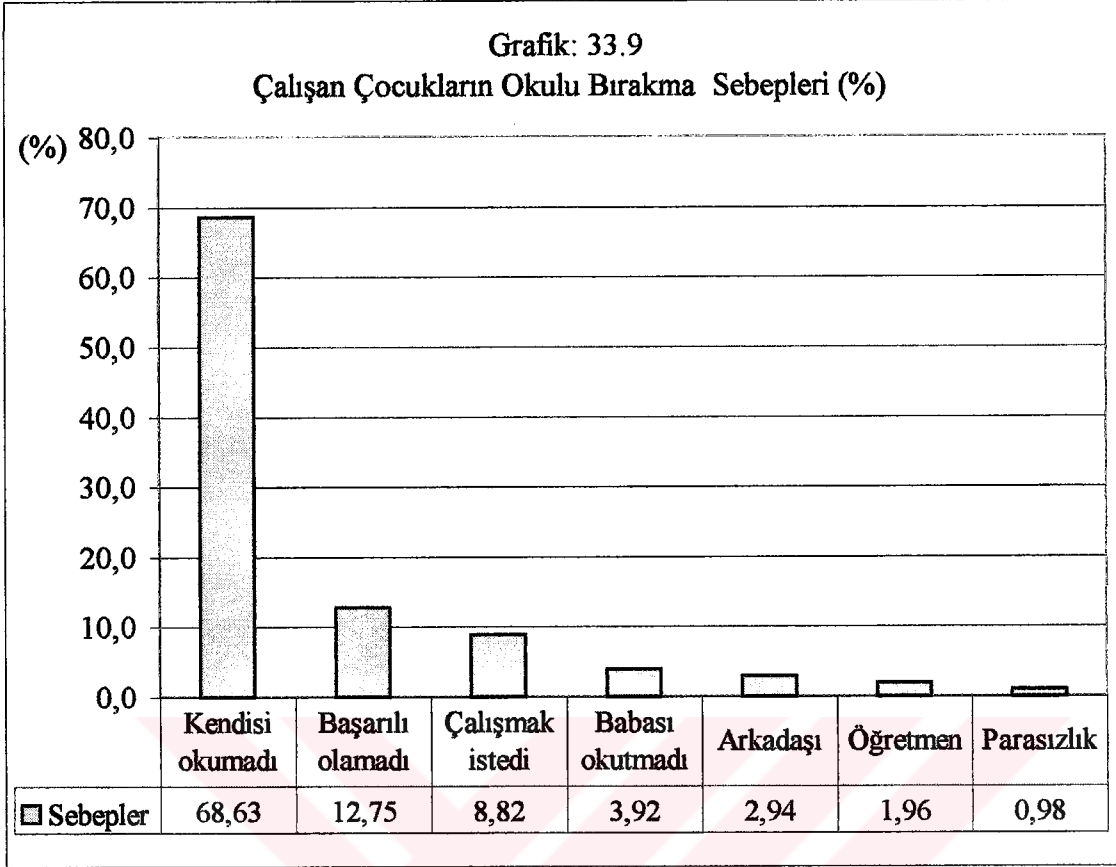

Kaynak: Anket uygulaması

İşe başlama yaşı ile ilgili olarak ilköğretim 5. sınıf veya ortaokulu bitiren çocukların sanata verildiklerini söyleyebiliriz. Ancak 8 yıllık mecburi ilköğretimin tamamen yaygınlaşmasıyla işe başlama yaşının 13 ve 14'e kayacağı tahmin edilmektedir. 15 yaşında da çalışmaya başlama yaşına rastlanması, okulda başarısız olanların bir süre sonra sanata verildiklerinin göstergesidir.

3331. Çalışma Nedenleri

Görüşülen çocukların %87,18'i, çeşitli sebeplerden dolayı okulu bırakarak çalışmaya başlamıştır. Bu sebeplerin başında %68,63 ile çocukların kendilerinin okumak istememeleri, dikkat çekicidir. Diğer sebepler ise, başaramadım %12,75, çalışmak istedim %8,82, babam okutmadı % 3,92, arkadaşım yüzünden %2,94, öğretmenimden dolayı %1,96, parasızlıktan %0,98, şeklinde sıralanmıştır. Çalışan çocukların %9,40'ı okula devam etmektedir. Liseyi bitirenlerin oranı ise %3,42'dir (Grafik: 33.9).

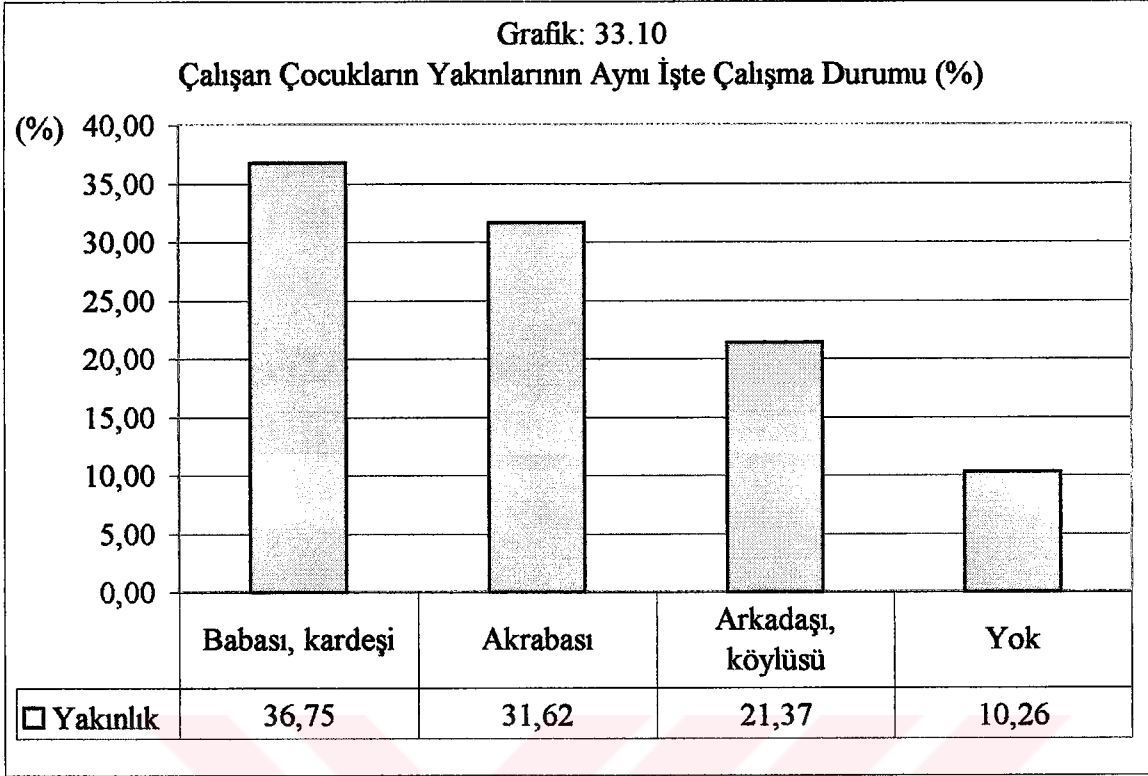

Kaynak: Anket uygulaması

Grafik: 33.9'da, çocukların büyük çoğunluğunun (%68,63) kısa yoldan iş sahibi olmak istediklerini ve okusalar bile iş bulmakta zorluk çekeceklerini bu nedenle hemen çalışmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan, ailenin ekonomik sıkıntısını azaltmak, aile ile dayanışma içinde olmak ve çevrenin etkisi gibi nedenlerinde bunların çalışmalarında etken olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışan çocukların, %89.74'ünün yakınlarının da bu tür işlerde çalışmaktadır. Bunların, sadece %10.26'si bu tür işlerde çalışan yakını olmadığını belirtmiştir. Grafik: 33.10'da da görüldüğü gibi, bunların çalıştıkları işletmelerde çalışan yakınlarının, yakınlık derecesine baktığımızda, babası, ağabeyi veya kardeşleri çalışanların oranı %36,75 olurken; arkadaşı veya komşusu çalışanların olanların oranı %21,37, akrabası çalışanların oranı ise %31,62'dir. Buradan, çocukların küçük sanayi işletmelerinde çalışmaya karar vermelerinde çevrenin de büyük etkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kaynak : Anket uygulaması

3332. İş ve İş Yeri Değiştirme Süreleri, İş Bulma Yöntemleri

Daha önce başka bir işte çalıştınız mı? Sorusuna çocukların %47'si "hayır", %53'ü ise "evet" cevabını vermişlerdir. Daha önce başka bir işte çalışanlardan, 1 işte çalışanların oranı %61,29, 2 işte çalışanların oranı %12,90 olurken; 3 işte çalışanların oranı ise %25,80 olmuştur. Bu cevaplardan, çocukların daha önce birden çok iş değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum şimdiki işte çalışma sürelerinden de anlaşılmaktadır. Zira çocukların çoğunluğu (50,43'ü) 1 yıl ve daha az süredir bu iş yerinde çalışmaktadır. %17,09'u 2 yıl; %15,38'i 3 yıl; %7,69'u 4 yıldan beri bu iş yerinde çalışırken, 5 veya daha çok yıl çalışanların oranı ise %5,12' dir .

Daha önce herhangi bir işte çalışanların çoğunluğunun (%60,67), daha önce de küçük sanayi işletmelerinde çalışması dikkat çekicidir. Bu arada, daha önce evde aile işlerine yardım edenlerin oranı %22,58 iken, hizmet sektöründe çalışanların oranı ise %17,64'tür.

Çocukların daha önce çalıştıkları işten ayrılma sebepleri çok çeşitlidir. Bu sebeplere bakıldığında, çocukların hangi şart ve koşullarda çalıştıkları rahatlıkla anlaşılabilir. Bunların başında anlaşmazlık (%17,74), işten hoşlanmama (%17,74), işverenle tartışarak işten kovulma (%12,90), kendi isteği (%9,68) ve ücret azlığı (%8,06) nedenleriyle ayrılma gelmektedir (Tablo: 33.1).

Tablo: 33.1

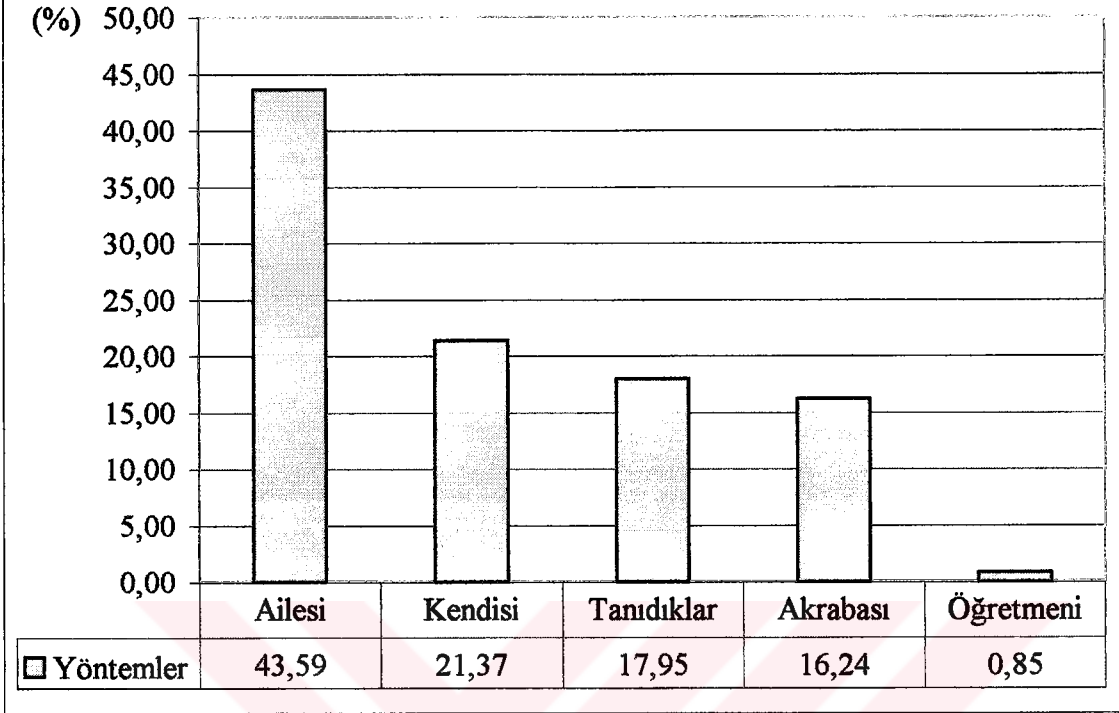
Çalışan Çocukların Daha Önceki İşlerinden Ayrılma Sebepleri

Ayrılma sebepleri	Çalışan Çocuklar	
	Sayı (Adet)	Oran (%)
Anlaşamadı	11	17,74
Hoşuna gitmedi	11	17,74
Tartıştı, kovuldu	8	12,90
Kendi isteğiyle	6	9,68
Ücreti azdı	5	8,06
İş kazası geçirdi	3	4,84
Zor geldi	3	4,84
Okul için	3	4,84
Meslek edinmek için	2	3,23
Babası istedi	2	3,23
İş yeri taşındı	1	1,61
Cevap yok	7	11,29
Toplam	62	100,00

Kaynak : Anket uygulaması

Çocuğun iş bulmasında aile önemli bir araçtır. Çocukların sadece %21,37'si işlerini kendileri bulurken, %43,59'u ailesi, %17,94'ü ise tanıdıklar tarafından işe yerleşmiştir (Grafik: 33.11).

Grafik: 33.11
Çalışan Çocukların İş Bulma Yöntemleri (%)

Kaynak :Anket uygulaması

3333. Çocukların İş Yerinde Yaptıkları İşler

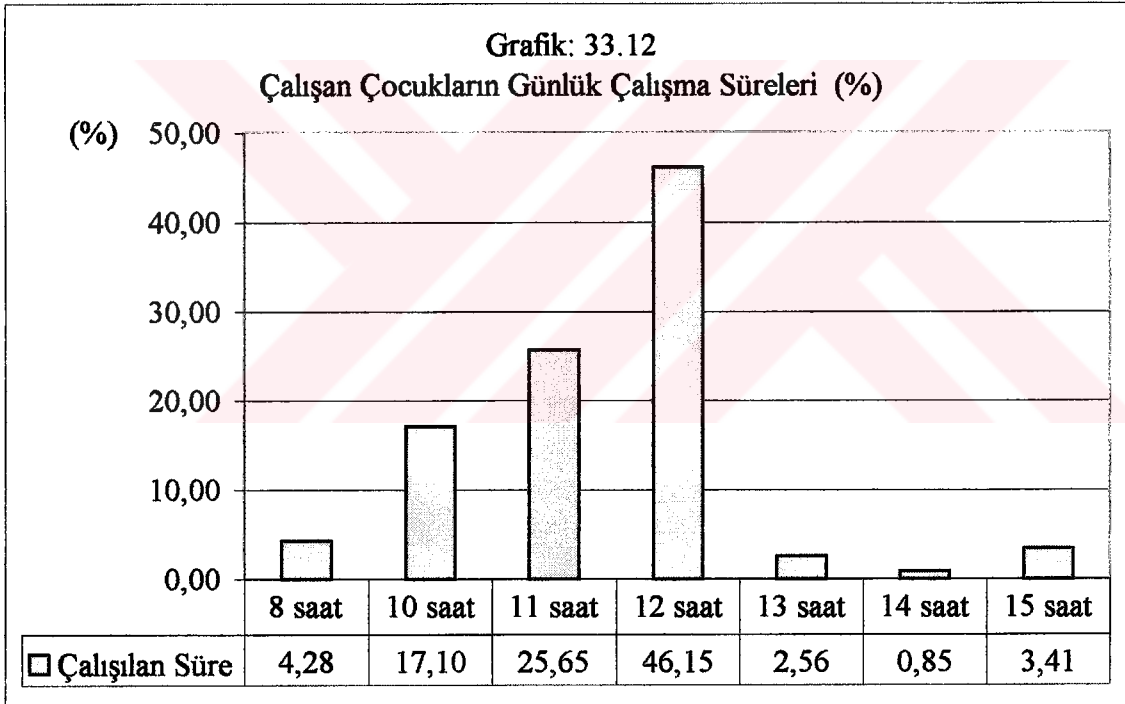
Görüşülen çocukların büyük çoğunluğu (%68,37) işyerinde çıraklık yaptığını belirtmiştir. %18,80'i kalfalık, %3,42'i ise ustalık yaptıklarını söylemişlerdir. İşyerinde tamir işi yapanlar %4,27; getir- götür işi yapanlar %2,56; her türlü iş yaptığını belirtenler %1,70, iş öğreniyorum diyenlerin oranı ise %0,85'tir. Bu verilerden çocukların büyük çoğunluğunun (96,58'i) işyerindeki üretime katıldıkları söylenebilir.

Bunların, %69,23'ü asıl mesleğinde çalışmaktadır. Çocukların %21,37'si çalıştığı işin asıl mesleği olmadığını, %9,40'i ise bu soruya cevap vermemiştir. Öte yandan bu çocukların %94,02'si yaptıkları işten meslek öğrendiğini, %4,27'si biraz öğrendiğini, %1,71'i ise hiç meslek öğrenemediğini belirtmişlerdir.

334. Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları

3340. Çalışma Süreleri

Çocukların günlük çalışma süreleri Grafik: 33.12'de düzenlenmiştir. Grafikte de görüldüğü gibi, çocuklar yasal sürelerin çok üzerinde çalıştırılmaktadır. Yaz aylarında çocukların çoğunluğu (%71,80) 11-12 saat çalıştırılmaktadır. Kış aylarında ise bu sürenin daha az olduğunu belirtmişlerdir. Görüşülen 117 çocuktan hiç birisi günlük yasal süre olan 7,5 saatten az çalıştığını beyan etmemiştir. Çocukların, %46,15'i gibi büyük çoğunluğu günde 12 saat, %6,83'ü günde 8 saat, %25,64'ü 11 saat çalışmaktadır. Günde 10 saat çalışanların oranı %17,10, 13 ve daha çok saat çalışanların oranı ise %6,83'tür.

Kaynak : Anket uygulaması

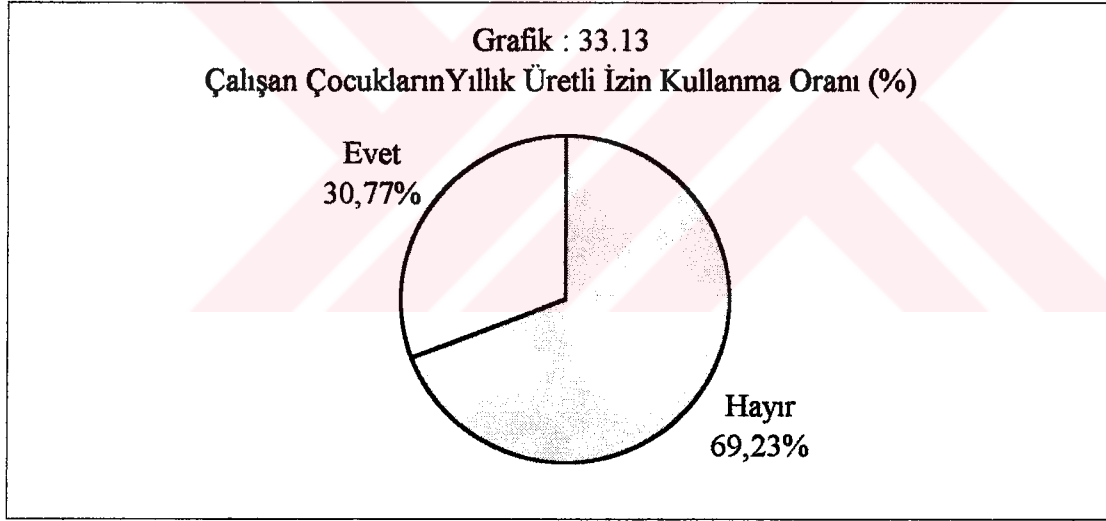
Görüşülen çocuklar hafta sonlarında da çalıştırılmaktadır. Nitekim %64,96'sı haftada 6 gün; %34,19'u 5 gün çalıştığını ve 1 gün okula gittiğini belirtmiştir. Sadece bir kişi (%0,85) ise haftada 7 gün çalışmaktadır. Görüldüğü gibi, bu çalışma süreleri, yasal süre olan günde 7,5 saatin (haftada 6 gün çalışması halinde 7,5 saat) çok

üzerindedir ve yetişkinlerle aynıdır. Buradan, çocukların ve yetişkinlerin işyerine aynı saatte gidip-geldikleri ve aynı sürelerde çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Çalışan çocukların %85,47'si iş yerinde öğle tatili uygulaması olmadığını, sadece yemek arası verildiğini ifade etmiştir. Çocukların %14,53'ü ise iş yerinde öğle tatilinin uygulamasının olduğunu belirtmiştir. Bu süreler ise 1 saat, 45 dakika ve 30 dakika arasında değişmektedir. Ayrıca, görüşülen çocukların %93,16'sı işyerinde, %6,84'ü ise büfede öğle yemeğini yediklerini söylemişlerdir.

3341. Yıllık Ücretli İzin

Çalışan Çocukların çoğunluğuna (%69,23'üne) işverenleri tarafından yıllık izin verilmemektedir. %37,77'si yıllık izin kullanmaktadır (Grafik: 33.13).

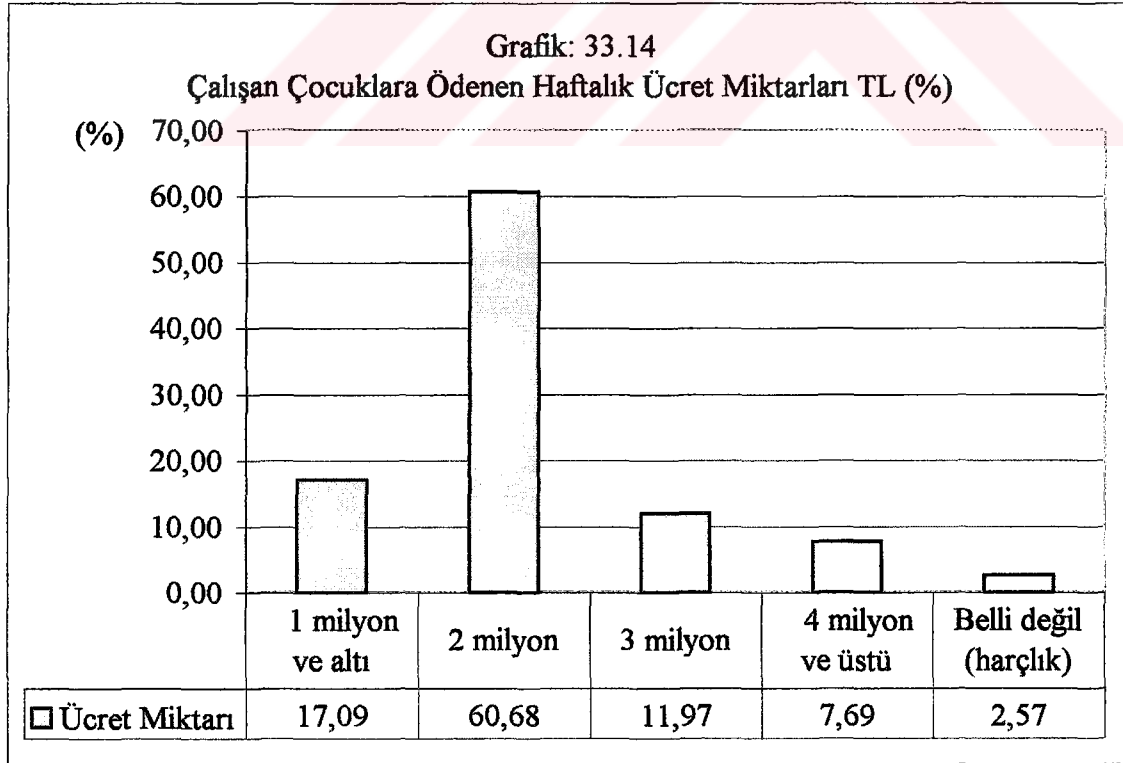
Kaynak: Anket uygulaması

Yıllık izin kullananların %36,11'i 30 gün, %27,77'si 15 gün, %19,44'ü 1 hafta izin kullandığını belirtirken, %16,66'si izin hakkının olduğunu fakat kullanmadığını belirtmiştir. Ailelerine yardımcı olmak için ürün (çay) toplama zamanında, isteyen çocuklara ücretsiz izin verilmektedir. 1475 sayılı İş Kanununa 49. maddesine göre 18 yaş ve altındaki işçilere 18 günden az izin verilemeyeceği; 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu'nda çıraklara 30 gün yıllık ücretli izin verilmesi gerektiği

belirlenmektedir. Ama uygulama da dini bayramlarda, işletme 7-10 gün kapatılarak; bayram günlerine ek olarak 3-5 gün ücretli izin verilerek, yıllık ücretli izin günleri geçirilmekte; bu durum yasal yıllık izin düzenlemesine uymamaktadır.

3341. Ücretler

Görüşülen çocukların tamamına, süreye göre ve haftalık ücret ödenmektedir. Çocuklara ödenen ücret miktarlarının çok düşüktür. Temmuz 1997 yılında uygulanan asgari ücret: 16 ve daha yukarı yaştakiler için brüt 17 milyon 10 bin TL (net 11.422.152 TL); 16 yaşından küçükler için ise brüt 14 milyon 400 bin TL (net 9.790.380 TL)'dir. Görüşülen çocukların yaklaşık %77,77'sinin aldığı ücret miktarı, aynı dönem için (Temmuz 1997'de) 16 yaşından küçükler için 9 milyon 790 bin TL olan net asgari ücretin altındadır. Ayrıca, çocukların %19,09'una ödenen ücret miktarı, aynı dönemdeki asgari ücretin (16 yaşından küçükler için) %30'undan azdır (Grafik: 33.14). Bu durum çocuk işgücünün ucuz işgücü olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir.

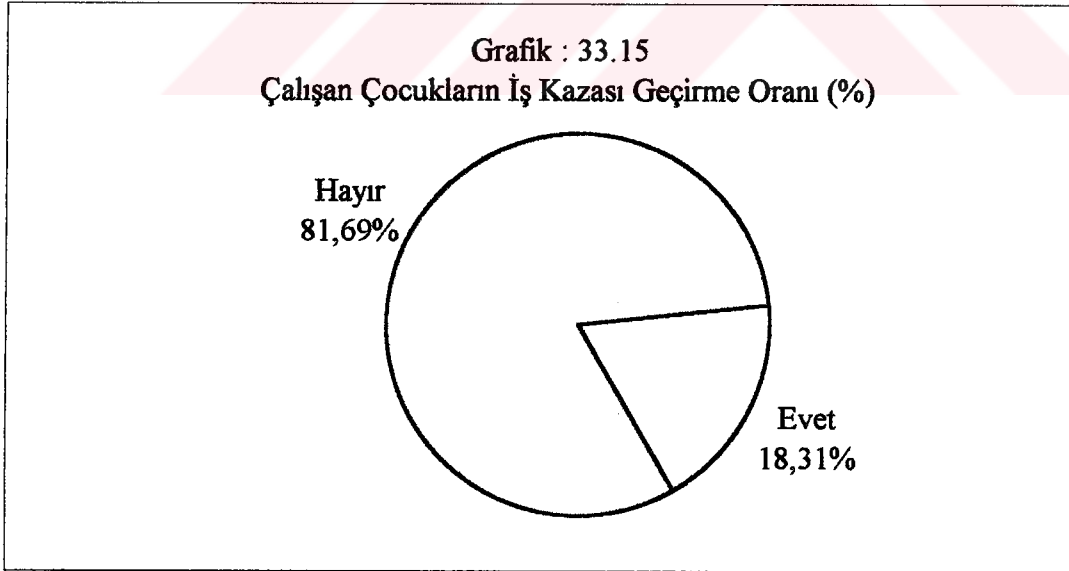
Kaynak : Anket uygulaması

İşyerlerinde çocuklara ücret dışında da çeşitli imkanlar sağlanmaktadır. Sadece yemek verilenlerin oranı %41,02,'tir. Yemeğin yanında bahşiş, yol parası, çay ikramı ve üretilen maldan pay gibi imkanlardan faydalananların oranı %56,41 olarak hesaplanmıştır. Diğer %2,56'lık oran ise kendilerine bu tür imkanlar sağlanmadığını söylemişlerdir

3342. Çalışma Ortamı

Çalışan çocukların %80,35'i çalışırken işyerindeki alet veya makineleri devamlı, %3,42'si bazen kullanmaktadırlar. %16,24'ü de hiç kullanmadıklarını belirtmiştir.

Görüşülen çocukların %18,31'i iş kazası geçirmiştir. Çocukların, %81,69'u ise herhangi bir kaza geçirmemiştir (Grafik: 33.15). Geçirilen iş kazaları %50'si parmak kesilmesi olmak üzere, kafa yarılması (%13,64), elektrik çarpması (%4,55), ağırlık düşmesi (%13,64) ve yanma (%4,55) vakalarıdır. %18,18'i ise geçirdiği kazanın çeşidini belirtmemiştir. Uzun kayına veya uzun süreli geçici iş görmezliğe yol açan iş kazasına rastlanmamıştır.

Kaynak: Anket uygulaması

Çocukların %97,44'ü çalışmaya başladıktan sonra önemli bir hastalık geçirmediğini, %2,56'sı ise bronşit ve boya dokunması gibi hastalıklar geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Çalışan çocukların %92,31'i çalıştıkları işi sevmektedir. %2,56'sı çalıştıkları işi biraz sevdiklerini, %5,13'ü de sevmediklerini belirtmişlerdir. Çocuklar, çalıştıkları işleri daha çok meslekleri olduğu ve hoşlandıkları için sevdiklerini ifade etmişlerdir.

Çalıştığı iş değiştireceğini belirtenlerin oranı %11,96'dır. Değiştirmek istemediklerini belirtenlerin oranı %88,04'tür. Görüşülen çocukların %81,20'si meslek seçimi ellerinde olsa yine aynı mesleği seçeceklerini belirtmişlerdir. Diğer meslekleri tercih ederdim diyenlerin oranı %15,38 iken, karar veremeyenlerin oranı ise %3,42'dir.

Anket çalışmasında, çalışan 117 çocuğa yöneltilen "Sizce işiniz yorucu mu?" sorusuna, çocukların %38,46'ü "evet, yorucu" cevabını verirken, %61,54'ü ise bu soruyu "hayır, yorucu değil" şeklinde cevaplamıştır (Grafik: 33.16).

Kaynak: Anket uygulaması

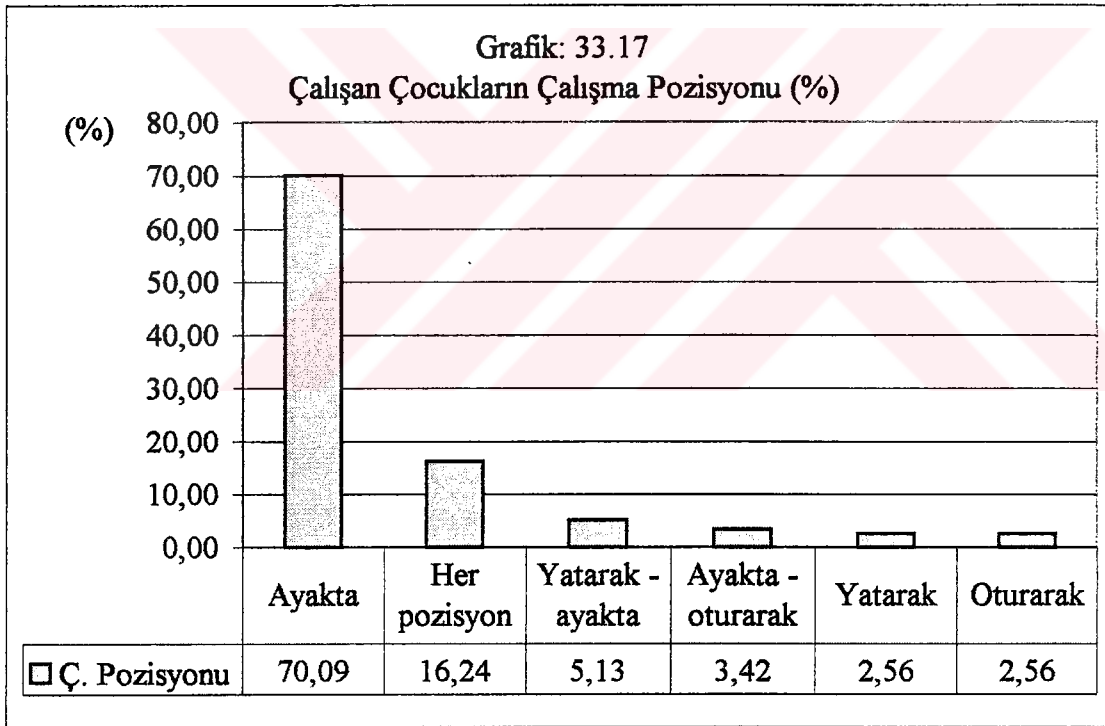
Görüşülen çocukların %51,28'i çalıştıkları işin tehlikeli olmadığını belirtmiştir. İşlerini tehlikeli bulanların oranı %30,77'dir. %17,95'lik bir oran ise çalıştıkları işi az tehlikeli bulmaktadır.

Bunların, %32,48'i çalıştıkları işyerlerinde tiner, boya, vernik, karpit, asit, cila ve pis hava gibi zararlı maddelerden etkilenmektedir. %67,52'si ise işyerinde zararlı madde ile çalışmadıklarını belirtmiştir.

Görüşülen 117 çocuktan %74,36'sı iş kazalarına karşı tedbir aldıklarını, %28,21'i ise herhangi bir tedbir olmadığını belirtmiştir. Bunların %49,52'si dikkatli olduğunu, %29,92 çalışırken maske, gözlük gibi koruyucu eşyalar taktıklarını ve tamir ettikleri arabayı sabitlediklerini belirtmişlerdir.

Çalışan çocukların büyük çoğunluğu (%70,09) ayakta; %16,24'ü de her pozisyonda çalışmaktadır. Yatarak ve oturarak çalışanlar %2,56 ile aynı oranda olduğu görülmektedir (Grafik: 33.17).

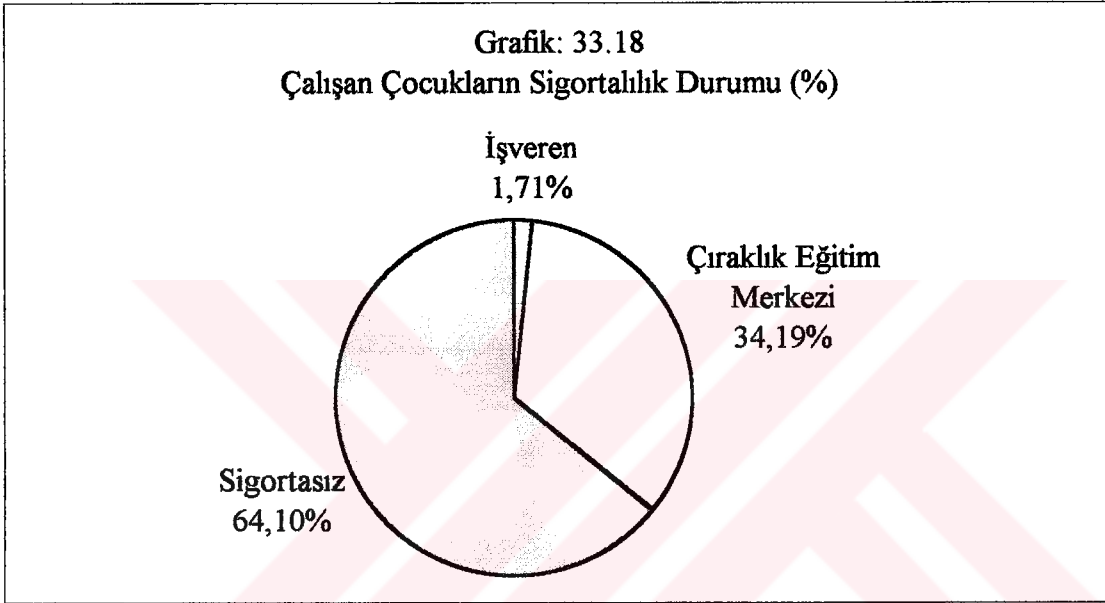

Kaynak Anket uygulaması

Çalışan çocukların önemli bir çoğunluğu (%78,63'ü) çalışırken yeterince dinlenebildiklerini, %17,09'u ise yeterince dinlenemedikleri belirtmişlerdir. Çocukların %3,42'si iş olmadığına, %0,85'i de sadece yemek zamanı dinlenebildiklerini ifade etmiştir.

3344. Sosyal Güvenlik

Görüşülen çocukların çoğunluğunun (%64,10) sigorta primleri hiç ödenmemekte yani sigortasız çalıştırılmaktadır. Diğer %35,90'ı ise sigortalı olarak çalıştırılmaktadır. Sigortalı olanların 40 tanesinin (%34,19) çıraklık okuluna gittikleri için (3308 Sayılı yasa uyarınca) primleri devlet tarafından ödenmektedir. Diğer 2 tanesinin (%1,71) sigorta primleri ise işveren tarafından ödenmektedir (Grafik: 33.18).

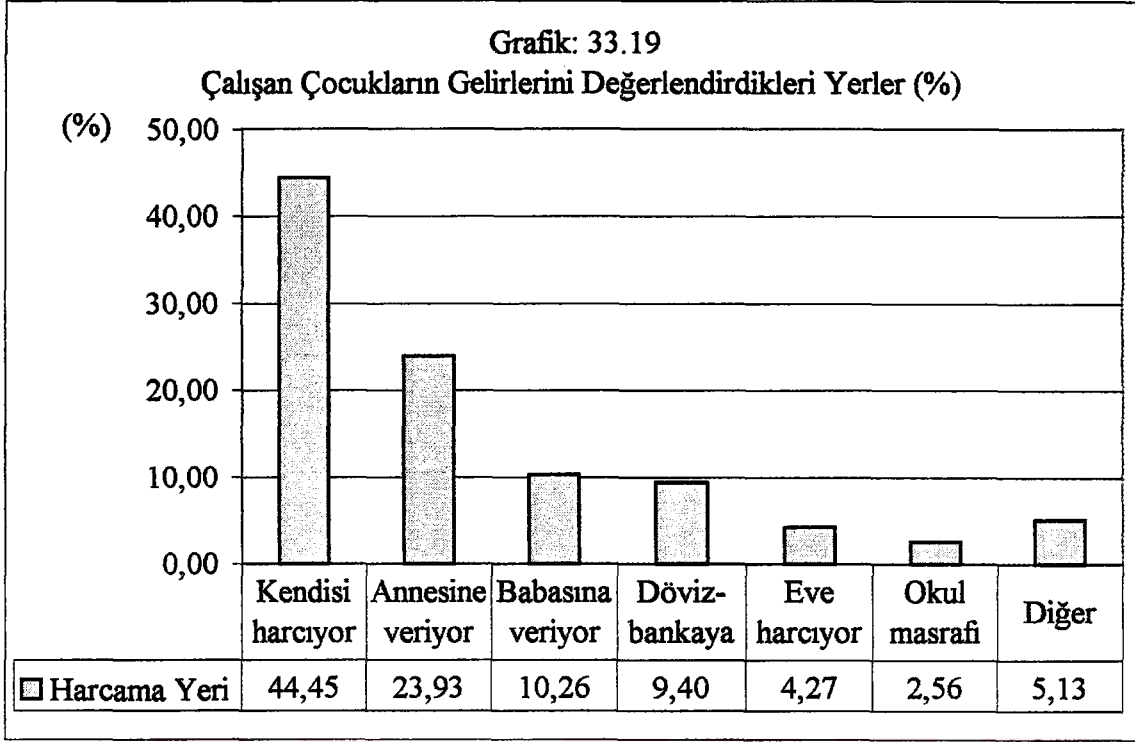

Kaynak: Anket uygulaması

3345. Gelirin Değerlendirilmesi

Çalışan çocuklar daha çok, yol parası (%29,06) ve elbise (%28,21) için harcama yapmaktadır. Yemek harcamalarının oranı %11,97; eğleneninki ise %9,40'tır. Diğer cevaplar, sigaraya %6,84, eve ihtiyaçlarına %5,13, spor ihtiyaçları %4,27'iken, diğer çeşitli harcamalar ise %5,12'lik bir orana sahiptir.

Çalışan çocukların, %44,45'i gelirini kendileri harcamaktadır. %34,19'u ise kazancını anne veya babasına vermektedir. %9,40'ı da kazancını döviz veya bankaya yatırarak değerlendirmektedir. Buradan, çocukların büyük bir kısmının aile bütçesine katkıda bulunmak için çalıştığı anlaşılmaktadır (Grafik: 33.19).

Kaynak : Anket uygulaması

335. Sosyal Yaşama İlişkin Özellikler

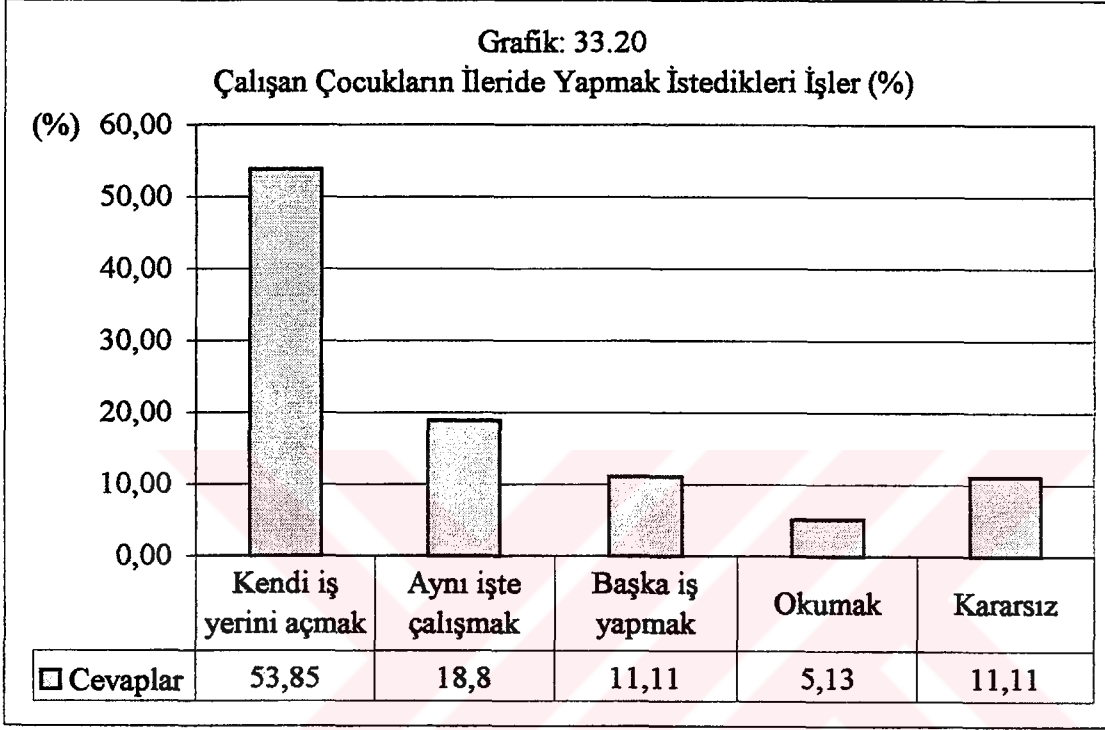
Alan araştırmasında görüşülen 117 çocuğun %39.31'i boş zamanlarını gezerek ve eğlenerek geçirmektedir. Spor yapanların oranı ise %31,64'tür. Boş zamanlarını dinlenerek geçirenler %13,68, ev işlerine yardım edenler %5,98, TV izleyerek ve müzik dinleyerek geçirenler %6,84'lük bir orana sahipken, kitap okuyanlar ise %2,56'lık oran ile en düşük düzeydedir.

Bu çocukların %63,25'i sigara veya alkol kullanmamaktadır. Sadece sigara kullananların oranı %31,62, hem sigara hem de alkol kullananların oranı ise %5,13'tür.

336. Çalışan Çocukların Gelecek Beklentileri

Görüşülen çocukların %86.32'si mesleğinin geleceğini iyi görmekte, %11.97'i ise mesleğinin geleceğinin kötü olacağına inanmaktadır. %1,71'i ise görüş beyan etmemiştir.

Çalışan çocukların ileride yapmak istedikleri gelince, %53,85'i kendi iş yerini açmak, %18,80'i aynı işe devam etmek, %11,11'i ise başka işlerde çalışmak istemektedir. Okumak isteyenlerin oranı %5,13 iken, karar veremeyenlerin oranı ise %11,11'dir (Grafik: 33 20).

Kaynak: Anket uygulaması

34. Bulgularının İstatistiksel Açıdan Yorumlanması

Bu çalışmada, çalışan çocukların, çalışmaya başlama yaşını (çocuğun çalışmaya başlamasını etkileyen) ve çalışırken aldıkları ücret miktarını etkileyen değişkenler arasındaki ilişki, basit korelasyon katsayısı yöntemi ile araştırılmıştır. Elde edilen korelasyon katsayıları matrisi Tablo: 34.1'de düzenlenmiştir.

Tablo: 34.1
Korelasyon Katsayıları Matrisi

Değişkenler (n=111)	U1	U2	U3	X1	X2	X3	Y1	Y3
Y2	-0,115 [0,227]	-0,153 [0,108]	-0,101 [0,294]	---	0,461 ^a [0,000]	-0,077 [0,424]	---	---
X3	---	---	---	0,29 ^a [0,002]	0,081 [0,398]	---	0,338 ^a [0,000]	-0,024 [0,799]

Not: Köşeli parantez içinde verilen değerler anlamlılık düzeyleridir. a: İlgili istatistiğin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo:34.1'deki değişkenler;

- U1 : Çalışan Çocuğun Babasının Eğitim Seviyesi (Yıl)
- U2 : Çalışan Çocuğun Annesinin Eğitim Seviyesi (Yıl)
- U3 : Çalışan Çocuğun Kardeş Sayısı (Kişi)
- X1 : Çalışan Çocuğun Yaşı (Yıl)
- X2 : Çalışan Çocuğun Eğitim Seviyesi (Yıl)
- X3 : Çalışan Çocuğa Ödenen Haftalık Ücret (TL)
- Y1 : Çalışan Çocuğun Çalıştığı Süre (Yıl)
- Y2 : Çalışan Çocuğun Çalışmaya Başlama Yaşı (Yıl)
- Y3 : Çalışan Çocuğun Günlük Çalıştığı Süreyi (Saat), ifade etmektedir.

Tablo: 34.1'de görüldüğü gibi, Y2 ile X2 değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı, 0,461 olup istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yani, çocuğun eğitim seviyesi ve çalışmaya başlama yaşı değişkenleri birlikte artmakta ve azalmaktadır. Bir başka deyişle, çocukların eğitim seviyesi arttırıldığında (azaltıldığında), çocukların daha büyük yaşlarda (daha küçük yaşlarda) çalışmaya başlamaları sağlanmış olacaktır. Buradan, çocukların erken yaşlarda çalışmaya başlamalarını engellemek için, eğitim seviyelerinin yükseltilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

X3 ile X1 değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı 0,29 olup, istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu, çocuğun yaşı arttıkça (azaldıkça), çocuğa ödenen haftalık ücretin de arttığını (azaldığını) göstermektedir. Küçük sanayi işletmelerinde çalışan çocuklara ödenecek ücret miktarını belirlemede yaş faktörünün önemli olduğu söylenebilir. Küçük yaşlarda çalışmaya başlayan çocukların gerekli mesleki eğitimi almaları, bunu yaşları ilerledikçe de mesleğindeki başarılarına yansıtılmalarının, ödenecek ücret miktarı için işletme sahiplerince dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

Tablo. 34.1'de de görüldüğü gibi Y1 ile X3 değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı, 0,34 ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu korelasyon katsayısı, çocuğun çalıştığı yıl süresi arttıkça (azaldıkça), çocuğa ödenen ücretin de arttığını (azaldığını) ifade etmektedir. Erken yaşlarda, küçük sanayi işletmelerinde düşük ücretle çalışmaya başlayan çocukların, zaman geçtikçe, mesleklerini işbaşında kavramaları sonucu, gelişen beceri ve kabiliyetleri, aldıkları ücrete de yansıtılmaktadır. Bir meslekte çalışılan süre ne kadar uzun olursa (kısa olursa), ilgili mesleği yapma becerisi de o derece iyi olacağından, bu durum ücret miktarına da artıran (veya azaltan) bir unsur olmaktadır.

Yukarıda kısaca yorumlanmaya çalışılan söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerden çıkan sonuçları özetlemek gerekirse; eğitim seviyesinin çocukların çalışmasını belirleyen önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Eğer çocuklara yönelik eğitim yatırımlarına önem verilirse, küçük yaşlarda çalışma hayatına atılmaları da büyük ölçüde engellenmiş olacaktır. Ayrıca, çalışan çocuklara ödenen ücretin, çocuğun yaşı ve mesleğinde çalıştığı süre arttıkça edindiği mesleki tecrübe ve kabiliyetlere göre belirlendiği de tespit edilmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Çocuğun tanımı ve toplumsal konumu, ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, oluşturulan evrensel ölçütler bu konuda yol göstericidir. Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi, 18 yaşına kadar her insanı çocuk olarak kabul etmektedir. Türkiye, bu sözleşmeyi onaylayarak çocuğun yaşa bağlı tanımı konusundaki ölçütü de kabul etmiş olmaktadır. Dolayısıyla 18 yaşına kadar olan her insanın sözleşmeden doğan hakları, çocuğun korunması ve geliştirilmesi sırasında devletin konuya olabildiğince çok kaynak aktarması ve yasal düzenlemeler yapması, Türkiye devleti tarafından taahhüt altına alınmıştır.

Tüm yasal önlemlere rağmen, dünyada olduğu gibi ülkemizde de çocuk işçisi devam etmektedir. Çalışan çocuk sayısı ve çocuk işgücünün varlık nedenleri yönünden Türkiye'deki durum gelişmekte olan diğer ülkelerdeki durumla benzerlik göstermektedir. Türkiye'de hızlı nüfus artışı, göç, gelir dağılımının adaletsizliği ve dengesiz oluşu, yüksek enflasyon ve geniş kesimlerin satın alma gücünün düşüklüğü, bütçeden sağlık ve eğitim harcamalarına ayrılan payın yetersizliği, tüm nüfusun sosyal güvenlik kapsamına henüz alınmamış olması ve kapsamdaki nüfusa sağlanan hizmetlerdeki standart yetersizliği gibi olumsuz sosyo-ekonomik göstergeler, ailelerin yaşam koşullarını ağırlaştırıp geçim sıkıntısına neden olurken, çocukların aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla erken yaşta çalışma yaşamına atılmaları sonucunu doğurmaktadır.

Ailelerin gelirlerinin yetersizliği, çocuğu okula gönderecek gelire sahip olmamaları yanında, çocuğun getireceği paraya ihtiyaç duyulması, genel eğitimin okuyanlara güvenli bir gelecek vaat etmemesi, küçük işyerlerinin geleneksel üretim biçimleri, kalifiye olmayan işgücü, vb. nedenler hem aileler için çocuk çalıştırmasını teşvik etmekte, hem de küçük işletmeler için çocuk çalıştırmaktan başka seçenek bırakmamaktadır.

Tarım sektörünün haricinde şehirlerde iş hayatına atılan çocukların genellikle küçük sanayilerde istihdam edilmesi, çocukları uzun yıllar bir sosyal güvenlik

şemsiyesinden de mahrum bırakmaktadır. Buradaki en büyük sıkıntı, uzun çalışma saatleri, elverişsiz çalışma şartlarının yanı sıra, sigortalarının da yapılmamasıdır.

Ancak, olumlu bir gelişme olarak son yıllarda küçük sanayi sitelerinde Çıraklık Eğitim Merkezleri bünyesinde çıraklık okulları açılmış; böylece çocukların, haftanın belirli günleri, eğitimin yanı sıra sosyal güvenceleri de devlet tarafından sağlanmıştır. Fakat, ülkemizin ekonomisi içinde bulunan kayıt dışı faaliyetlerin boyutları burada da kendini göstermekte ve bütün çocuklar bu imkanlardan faydalanmamaktadır. Burada, yasal düzenlemelerin yanında, işletme sahiplerinin ve ailelerin ihmali de söz konusudur. Küçük sanayi sitelerinde sanat öğrenmek için gönderilen çocuklar, büyük bir ekseriyetle eğitimsiz ve fakir ailelere mensup olduklarından, ya işlerini kaybetmek korkusuyla ya da meslek eğitiminin önemini kavrayamadıklarından Çıraklık Eğitim Merkezleri'ne devam etme konusunda ısrarcı olmamaktadırlar.

Ülkemizde, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Yasası, çalışan çocuk ve gençleri örgütlü bir sistem içinde, çalışırken belli bir programa göre eğitmeyi hedeflerken, bu çocukların fiziksel ve ruhsal bakımdan korunmalarını da amaçlamaktadır. Ancak, çoğu kez uygulamalardaki aksaklıklar ve yetersiz denetim yasaların çıkarılış amaçlarının tam olarak gerçekleştirilmesine engel olmaktadır.

Bu çalışmada, Rize ilindeki küçük ölçekli sanayi işletmelerinin istihdam yapısı, çalışan çocuklar ve sorunları ele alınmıştır. Bu işletmelerde Çıraklık ve Meslek Eğitimi Yasası kapsamındaki meslek alanlarında çalışmakta olup, Çıraklık Eğitim Merkezine devam eden veya edemeyen 12-19 yaş arası çalışan çocukların; aile yapıları, çalışma koşulları, iş ortamları, ücret, sağlık, eğitim ile ilgili sorunlarını tespit etmek ve geleceğe yönelik beklentilerini belirlemek amacıyla, çırakların ve işyeri sahiplerinin görüşlerine dayanarak yapılan araştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

Söz konusu araştırma, Rize ilindeki Küçük Sanayi Sitesi'nde faaliyet gösteren işletmelerin istihdam yapısı ve özellikleri ile bu işletmelerde çalışan çocukların (12-19 yaş arası), ekonomik ve sosyal durumunu ve çocukların çalışmasını etkileyen unsurların tespitine yönelik hazırlanan anket sorularının sonuçlarına dayanmaktadır. Ayrıca, araştırmanın sonunda, çocukların çalışmasını etkileyebilecek veriler kullanılarak,

aralarındaki ilişki test edilmiştir. Söz konusu araştırmaya, Küçük Sanayi Sitesi'nde bulunan 110 işletme sahibi ve bu işletmelerde çalışan 117 çocuk katılmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar özetlenerek aşağıda sunulmuştur.

1- Görüşülen 110 adet işletmenin, %74,75'i Otomotiv Yan Sanayi, %15,45'i Soğuk-Sıcak Metal İşleri Sanayi ve %10,00'u da Ağaç Mobilya Sanayi iş kollarında faaliyet göstermektedir. Bu iş kollarında yer alan işletmelerin istihdam oranları da, sırasıyla %75,77, %13,01 ve %11,22'dir. İşletmelerin tamamı, küçük işletmelerin sınıflandırılmasında yer alan çok küçük (mikro) işletmelerden oluşmaktadır. İşletmelerin %12,73'ü tek kişilik, %84,54'ü 2-9 kişi ve %2,73'ü ise 10-11 kişi ölçeğindedir.

2- Bu işletmelerde çalışanların tamamı erkektir. Çalışanların %44,39'u işletme sahibi veya usta, %15,56'sı ise kalfa statüsündedir. İstihdamının içinde 12-19 yaş arası çalışan çocuklar %40,05'lik bir orana sahiptir. Bunların %31,21'i, 12-14 yaş grubunda; %68,79'u ise 15-19 yaş grubunda bulunan çocuklardan ibarettir. Çocuklar daha çok (%76,66) 2-5 kişi ölçeğindeki işletmelerde çalışmaktadır.

3- İşletmelerin %91,82'sinin herhangi bir hukuki statüde olmaması, bu işletmelerin geleneksel yapılarının devam ettiğini ve günümüzde artan küçük işletme organizasyonların farkına varılmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu işletmelerde yatırım oranı ve kredi kullanma oranları çok düşüktür. Ülkemizde olduğu gibi Rize'de de işletmelerin çok küçük ölçekte ve geleneksel üretim biçiminde faaliyet yapmakta, işletme sahibi ile işletme yöneticisi tek kişide birleşmektedir.

4- Görüşülen işletme sahiplerinin büyük bir bölümü (%72,73'ü) çalışma hayatı için oldukça genç kabul edilen 20-49 yaş arasında bir kesimi teşkil etmektedir. Buna karşılık, eğitim durumu için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. İşletme sahiplerinin orta okulu terk edenlerle birlikte, %78,18'i ilkokul mezunudur. Bunların arasında Lise (%11,82) ve üniversite (%1,82'si) mezunu olanların oranı çok düşüktür. İşletme sahiplerinin %69,09'u çıraklıktan itibaren bu mesleğini icra etmektedir. İşletmesini ailesinin desteği ile kuranların oranı %42,73 iken, kredi kullanarak işletmesini kuranların oranı %4,54 çok düşük oranda gerçekleşmiştir.

5- Araştırmada görüşülen işletme sahiplerinin önemli bir bölümü (%64,55'i) mesleki eğitim almadan işe başlamış, fakat meslek içi eğitim (%80,91'i) almışlardır. İşletme sahipleri; küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatına katılarak, belli bir süre sonra bir meslek edinerek şimdi mesleklerinden çalışmaya başlamış, mesleklerinde yeterli bilgi, beceri ve sermaye birikimi edindikten sonra da kendi işyerlerini açarak bağımsız çalışmaya başlamışlar ve böylece bu süreci tamamlamışlardır. Bunların %65,65'i yaz aylarında günde 8 saatten fazla çalışmakta; %77,27'si çocuklarının da aynı işi yapmalarını istememektedir. Öte yandan, çocuk sahibi olanların %24,10'unun çocukları da aynı işyerinde çalışmaktadır.

6- İşletme sahiplerinin %90'ı çeşitli sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlıdır. Bunların %10'u herhangi bir sosyal güvenlikten yoksundur. %31,82'si de mesleği ile herhangi bir üst birliğe kayıtlı değildir. Araştırma sırasında görüşülen işletme sahiplerinin sadece %26,36 teşvik veya kredi almışken, %45,90'ının bundan haberi yoktur.

7- Araştırmaya katılan çocukların tamamı erkektir. Bunların, %24,79'si 14 yaşında ve daha küçük; %75,21'i 15 yaşında ve daha büyüktür. Çocukların %56,41'i ise 15-17 yaş grubundadır. Bu çocukların %77,77'si 15 yaşından önce çalışmaya başlamıştır. Çalışmaya başlama yaşı, en yüksek %47'lik oranla 12-13 yaşlarında yoğunlaşmaktadır.

8- Çalışan çocukların, %92,31'i ailesinin, %4,27'si annesinin ve %4,27'si de yakınlarının yanında kalmaktadır. Bu çocukların %25,72'si 5-6, %48,72'si ise 3-4 kardeşlidir. Görüşülen çocukların ailelerinin, %37,61'i doğdukları yerden çeşitli nedenlerle göç etmiştir.

9- Araştırmada temel eğitimi almayan çocuğa rastlanmamıştır. Çocukların %66,66'i ilkokul (orta okul terk dahil) mezundur. Liseyi bitirenlerin oranı sadece %3,42'dir. Görüşülen çocukların %87,18'i çeşitli sebeplerden dolayı okulu bırakarak çalışmaya başlamıştır. Bunların başında (%68,63) çocukların okumak istememesi, %8,82'si de çalışmak istediği için okumama, gelmektedir. Yanı çocuklar okusalar bile iş bulmakta zorluk çekeceklerine inandıkları için, kısa yoldan meslek sahibi olmak

istemektedir. Ayrıca, ailenin ekonomisine katkıda bulunmak, aile ile dayanışma içinde olmak ve çevrenin etkisi de çocukların çalışmaya karar vermelerini etkilemektedir. Çocukların %9,40'ı ise hem çalışmakta hem de okul devam etmektedir.

10- Çalışan çocukların anne ve babalarının eğitim düzeyi düşüktür. Babaların %2,56'sı, annelerin %22,22'si hiç okula gitmemiş, babaların %73'51'i, annelerin de %67,53'ü ilkokulu bitirmiştir. Çalışan çocukların büyük çoğunluğu, eğitim ve gelir seviyesi düşük ailelerden gelmektedir. Çocuk, ailesinin gelirinin düşük olduğu için okuldan ayrılmış, ailesine destek olmak için ise üretime katılmıştır.

11- Aile bireylerinin eğitim seviyelerinin düşüklüğü, çalıştıkları işler hakkında fikir vermekte ve genellikle niteliksiz işlerde çalışmaktadır. Annelerin %99,12'si herhangi bir işte çalışmamaktadır. Çalışan çocukların %74,36'sının kardeşleri de çalışmakta, bunların önemli bir kısmı aynı işletmede (%7,69) ya da iş kolunda (35,04) çalışmaktadır. Babalarının, %9,40'ının ise sanayi sitesinde işyeri vardır. Çocukların %89,74'ünün yakınları da aynı tür işlerde çalışmaları, çocukların yakın çevresinin etkisinde kalarak sanayi türü işletmelerde çalışmaya karar vermelerine yol açmaktadır.

12- Çalışan çocukların %53'ü daha önce de başka bir işte çalışmış, bunların %60,67'si ise daha önce de küçük sanayi işletmelerinde çalışmıştır. Çocuklara çalıştıkları işleri çok çeşitli nedenlerle sık sık değiştirmektedir. Gözlemler, çocuğun daha nitelikli iş, daha yüksek ücret, daha sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları için iş değiştirdiklerini göstermektedir.

13- Ailesinin gelirine katkıda bulunmak, meslek sahibi olmak gibi nedenlere okuyamayarak erken yaşlarda okulu bırakıp işle buluşan çocukların, çalışmaya atılmasında ailesinin ve yakın çevresinin etkisi vardır. Nitekim, çalışan çocukların %78,63'ü ailesi, akrabaları ve tanıdıkları tarafından işe yerleştirilmişlerdir. Sonuçta, çocukların çalışacakları işi seçmede çok az söz hakkı bulunmaktadır; bu karar yetişkinlerin yetkisi altındadır.

14- Çalışan çocukların büyük bölümü (%87,19'u) Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu kapsamındadır. Fakat, bu Kanun kapsamındaki çocukların %39,22'si, tüm

çocukların 34,19'u "çırak" sayılmanın getirdiği yasal haklardan yararlanabilmektedir. Çocukların %14,70'i mesleki eğitimleri tamamlarken, %46.08'lik bir oran ise herhangi bir mesleki eğitim almadan çalışmasını sürdürmektedir. Bu oran tüm çocukların %40,17'sine denk düşmektedir.

15- Çırakların öncelikle öğrenci olarak kabul edilmeleri gerekir. Fakat çalışan çocukların %96,58'i işyerindeki üretimle ilgili asıl işleri yapmakta; dolayısıyla doğrudan üretime katılmaktadırlar. Çocukların %69,23'ü asıl mesleğinde çalışmakta ve %92,31'i yaptıkları işi sevmektedir. İş sevmekten başka seçenekleri olmayan bu çocukların %94,02'si ise çalıştığı işten meslek öğrenmekte; %88,04'ü ise mesleğini değiştirmeyi düşünmemektedir. Hatta %81,20'si tekrar bir meslek seçimi durumunda kalsa, yine aynı mesleği seçeceğini belirtmektedir. Bu durum, çocukların çalışmaktan başka bir seçeneklerinin olmadığı anlamına gelmektedir.

16- Meslek öğrenmek geleceğe olan yatırımdır. Nitekim çocukların %53,85'i ileri de kendi işyerini açmayı planlarken; %86,32'si de mesleğinin geleceğinin iyi olacağına inanmaktadır. Çalışmaktan başka seçeneği olmayan çocuk, nitelik kazanarak iyi bir işte çalışma olasılığını artırma çabası içindedirler. Ailenin çocuktan asıl beklentisi ise, çocuğunun para kazanması ve meslek sahibi olmasıdır. Gerçekten, çocukların %41,88'i aldığı ücretle ailesine katkıda bulunmakta, %44,45'i ise, ücretiyle kendi gereksinimlerini karşılayarak yine aile gelirine katkı yapmaktadır. Gelecekte okumayı düşünenlerin oranı sadece %5,13'tür.

17- Bu çocukların tamamı günde 7,5 saatten fazla çalışmakta ve dolayısıyla da haftalık yasal çalışma süresi olan 45 saati aşmaktadır. Çocukların %46,15'i ise, yaz aylarında 12 saat çalışmaktadır. Buna karşılık çocukların %85,47'sinin iş yerinde öğle tatili uygulaması yoktur. Verilen yemek aralarının süresi ise çok azdır, genellikle yemek arası olarak verilen bu sürede, işin yoğun olduğu dönemlerde tam olarak kullanılmamakta, verilen arada yemeğini bitiren çocuk, hemen işe başlamaktadır. Dolayısıyla, bu çocukların %93,16'sının öğle yemeklerini işyerindeki sağlıklı ortamlarda yemektedir. Ayrıca, çocukların %64,96'sı haftada 6 gün çalışmakta, %69,23'ü yıllık izin hakkını kullanamamaktadır.

18- Ücretle çalışan çocukların tamamına haftalık süreye göre ücret ödenmektedir. Bunların, %77,77'sinin aldığı ücret miktarı, aynı dönemdeki 16 yaşından küçükler için tespit edilen asgari ücretin altındadır. %17,09'unun ücreti ise aynı dönemdeki asgari ücret miktarının %30'undan azdır. Bu da çocukların daha çok ucuz işgücü olarak kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır.

19- Çocukların %80,35'i işyerindeki alet ve makineleri bizzat kullanmaktadır. Dolayısıyla, çalışan çocuklar, çalışma ortamından kaynaklanan çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Çalışan çocukların %18,31'i iş kazası, %2,56'si ise meslek hastalığı geçirirken, %32,48'i de işyerindeki kullanılan zararlı maddelerden etkilenmektedir. Bu çocukların %38,46'sı yaptığı işi yorucu, %30,77'si tehlikeli, %17,95'i az tehlikeli bulmaktadır. Araştırmaya katılan çocukların, %70,09'u ayakta çalışmaktadır. %74,36'sı ise çalışırken kazalara karşı tedbir almaktadır. Çalışırken yeteri kadar dinlenenlerin oranı ise %78,63'tür.

20- Araştırmada kapsamındaki çocukların %64,10'u sigortasız olarak çalışmaktadır. Çocukların %34,19'lük bölümü, iş kazası ve meslek hastalığı primleri devlet tarafından ödenen çıraklık okulu öğrencileri oluşturmaktadır. Sigorta primleri işveren tarafından ödenen çırak yüzdesi ise, yalnızca %1,71'dir. Sigortalı olsun yada olmasın, çalışan çocukların ve yetişkinlerin sağlık ve güvenliğinin korunması için, işyerinde düzenlenmiş kurumsal bir alt yapı ve üretilen bir hizmet yoktur.

21- Mesleki eğitim, çalışma ve dinlenme süresi, ücret üçgeninde incelendiğinde "çırak" olarak adlandırılabilir, çalışan çocuğun, işe uygun, ucuz ve uyumlu işgücü olarak kullanılmaktan kurtulamadığı; yasal düzenlemelerle getirilen sınırlamalara genellikle uyulmadığı ya da bu düzenlemelerin üretim alanındaki yasa dışı uygulamalara yasal dayanak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle korunması gereken risk kümesi olmalarına karşın, çocukların ağır ve tehlikeli işlerden sayılan pek çok işin yürütüldüğü iş kollarında ve işyerlerinde, çalışma ortamından kaynaklanan sağlık ve güvenlik riskleriyle iç içe bulunmakta; her türlü sağlık ve güvenlik hizmetinden yoksun ve korumasız olarak çalıştırılmaktadırlar.

22- Alan araştırması sonucunda, elde edilen sayısal bulgular kullanılarak, çalışan çocukların, çalışmaya başlama yaşını ve çalışırken aldıkları haftalık ücret miktarını etkileyebilecek (çocuğun yaşı, çocuğun ve anne-babasının eğitim seviyesi, kardeş sayısı, günlük çalışılan saat, çalıştığı yıl,) değişkenler, aralarındaki ilişkinin derecesini ve yönünü ölçmek için test edilmiştir. Test sonuçlarına göre; çocukların çalışmaya başlama yaşı ile eğitim seviyesi arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Yani, eğitim seviyesi düşük olan çocuklar, daha erken yaşlarda çalışmaya başlamaktadır. Eğer, çocukların eğitim seviyeleri arttırılırsa (eğitim yatırımlarına daha çok önem verilirse) çocukların erken yaşlarda çalışmaya başlamaları da önlenmiş olacaktır. Diğer bir istatistiksel anlamlı ilişki ise, çalışan çocuklara ödenen haftalık ücret miktarı ile çocuğun yaşı ve mesleğinde çalıştığı süre (yıl) arasında tespit edilmiştir. Bu, çalışan çocuklara ödenen haftalık ücret miktarı, çocuğun yaşının ve mesleğinde çalıştığı sürenin artmasıyla, edindiği mesleki tecrübe ve kabiliyetlere göre belirlendiği anlamına gelmektedir.

Yukarıda özetlenerek sunulan olumsuz iş koşulları ve bunların çocuklar üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, çocuğun açık yada kapalı ortamlarda her ne biçimde ve ne sebeplerle olursa olsun çalıştırılması; onun yaşamına, fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki, bakımlardan sağlıklı ve dengeli biçimde gelişme haklarını tehlikeye düşürmektedir. Çocukların yaşamlarında eğitimin, oyunun, boş zamanların, arkadaşların, sporun ve dinlenmenin önemi büyüktür. Oysa tüm bunların olmadığı çalışma yaşamındaki çocuk için ihmal ve istismar söz konusu olmaktadır. Öte yandan, çocuğun çalışmaması ya da çalışma yaşamında güvenliğinin korunması toplumun yararına. Çünkü, çocukların eğitim ve öğrenim olanaklarının gözetilmesi, onların ileride ülke ekonomisi bakımından daha verimli olmalarını sağlar. Çalışma yaşamının dışında tutulan çocuklar ile sınırlı biçimde çalıştırılan çocuklar, eğitim olanaklarına sahip olacaklarından yetişkin olduklarında ülke ekonomisine nitelikli birer işgücü olarak katılacaklardır (ILO, 1994 s.11).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre çocuk, sağlığı, eğitimi ve gelişmesi açısından tehlike oluşturan, işlere karşı korunma hakkına sahiptir. Fakat, çocukların önemli bir kısmı çeşitli nedenlerle çalışma yaşamına katılmaktadır. Çocukların çalışması, onların

bedensel, duygusal, zihinsel, toplumsal, ahlaki gelişimlerini tehlikeye düşürmektedir. Ancak, dünyada ve Türkiye’de yapılan araştırmalar, çocukların çalıştırılmasının kısa vade de önlenemeyeceğini göstermektedir. Bunun ülkelerdeki sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olduğu açıktır. Bu nedenle, bir yandan çocuk işçiliği yaratan yapısal faktörler giderilmeye çalışılırken, diğer yandan da kısa ve orta dönemde çalışan çocukların korunması, konu ile ilgili tüm kesimlerin duyarlılıklarının artırılması, çocuklara, sağlık, eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin sunulması hedeflenmelidir. Bununla birlikte; çocuk çalışmasının çocuk işgücü istismarına dönüştürülmesi önenebilir. Bunun için de tüm toplumsal kesimlere büyük görevler düşmektedir. Bu amaçla;

1- Çocuğun çalışması, toplumsal ortam ve koşullardan bağımsız bir olay değildir. Kişisel ve kurumsal çabaların bu savaşında etkinliği sınırlı kalmaktadır. Devletin sorumluluk üstlenmesi zorunludur. Yasal düzenlemeler önemli olmakla beraber, toplumsal koşullar yeterince göz önünde bulundurulmuyorsa, yasalarla uygulama arasında büyük bir boşluğun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Batı dünyasında çocuk istihdamının az olmasının temel nedeni, batı ekonomilerinin gelişmesi, sanayide teknoloji kullanımının artması ve buna bağlı olarak verimliliğin ve yetişkin ücretlerinin yükselmesidir.

2- Türkiye’nin nüfus yapısı incelendiğinde genç bir nüfus yapısına sahip olduğu görülmektedir. Ülkemiz nüfusunun yaklaşık %37,8’i 0-18 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin geleceği gençler ve çocuklara yapılacak yatırımlara bağlıdır. Genç nüfusun uluslararası ölçekte ekonomik ve sosyal bir güç haline gelmesi, ancak sağlıklı gelişme ve iyi bir eğitim alması ile sağlanabilir. Bu açıdan bakıldığında okul çağında çalışan çocukları çalışma hayatından uzaklaştırarak eğitime yönlendirmek, çalışma hayatının içindeki çocukları ise mesleki eğitimle nitelikli işgücü haline gelmelerini sağlamak gerekmektedir.

3- İster bir meslek edinme, isterse aileye katkı için olsun, çocukları, erken yaşta çalışma hayatına yönlendiren temel neden ekonomiktir. Makro düzeyde sosyal ve ekonomik bozukluğun giderilmesinin yanında, bu sorunların aileler üzerindeki olumsuz

etkilerini telafi edici sosyal politika ve devlet anlayışının gerekleri yerine getirecek stratejiler izlenerek, çocukların para kazanmaya gereksinimini azaltacak önlemler alınmalıdır.

4- Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu ile çocukların haklarını koruyan olumlu düzenlemeler getirilmiş olmakla birlikte, bu kanun da tüm çırakları kapsamamaktadır. İş Kanunu ise, çocuk çalıştıran bütün işyerlerine ve 18 yaşından küçük çıraklara uygulanmamaktadır. Bu durum, çalışan çocukların İş Kanunu'nun iş güvenliğini sağlayan, dolayısıyla çocukların çalışma yaşamında istismar edilmelerini önleyen hükümlerden yararlanmalarını engellemektedir. Bu nedenlerle, tüm iller ve çocuk çalıştırılabilecek tüm iş türleri Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nun kapsamına alınmalıdır.

5- Çıraklık eğitim merkezlerinin nitelikleri artırılmalı, bu merkezlerdeki eğitim ile iş yerlerindeki üretim arasında paralellik sağlanmalıdır. Çırakların pratik eğitimlerinin yapıldığı iş yerlerindeki çalışma koşulları iyileştirilmelidir. Bu amaçla, hem işçi sağlığı ve iş güvenliği teftişi etkinleştirilmeli, hem de yalnızca sağlık ve güvenlik yönünden uygun olan iş yerlerinde çırak çalıştırılmasına izin verilmelidir.

6- Kendisi ve ailesinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla okula devam etmeyip çalışmak zorunda kalan çocukların ailelerine sosyal yardım hizmetleri götürülerek, çocukların okula devam etmeleri sağlanmalıdır. Öte tandan sokakta çalışan veya yaşayan kimsesiz çocuklara barınma, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri götürülmelidir.

7- Tarımda ve sokakta çalışan çocuklar da dahil olmak üzere, çalışan tüm çocukları kapsayacak tek bir çocuk iş güvenliği kanunu çıkarılmalıdır. Bu kanun, çocukların yakın ve orta vade de çalıştırılmasının önlenemeyeceğini göz önüne tutarak, uygulanamayacak yasaklamalar ve sınırlamalar getirmek yerine, çalışan çocukların nasıl korunacaklarını, korumanın yol ve yöntemlerini tanımlayacak hükümler içermelidir.

8- Çalışma yaşamını ilgilendiren mevzuatın uygulanmasından sorumlu olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Örgütü ve özellikle de işçi sağlığı ve iş güvenliği alanındaki çalışmalar etkinleştirilmelidir. Bunların yanı sıra, yasal düzenlemelere uyulmasını sağlayacak iş denetimi, yeni yaklaşımlara uygun biçimde yapılandırılmalıdır. Denetim yaptırım uygulamayı değil, eğitim ve bilgilendirmeyi esas almalıdır. Bütün bunların yanı sıra, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından çalışan çocukların korunması amacıyla yapılan sözleşmelerin tümü onaylanmalı ve iç hukukumuzda bu sözleşmelere uygun yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

9- Araştırmanın yapıldığı Rize ilindeki küçük işletmeler, yıllardır yer temin edilemediği için şehrin değişik bölgelerinde düzensiz bir şekilde faaliyet göstermektedir. Bu durum işletmelerin denetimini de aksattığından yeni bir küçük sanayi sitesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, ülkemizde organize sanayi bölgesi olmayan iki ilden birisi olan Rize ilinin, son yıllarda artan sınır ticareti için daha da gerekli olan, bu önemli eksikliğin de bir an önce giderilmesi gerekmektedir.

10- Bu çalışmada yer alan araştırma sonucunda da ortaya çıktığı gibi, çocuk işçilerin ve işverenlerin önemli bir kısmı Çıraklık Eğitim Merkezleri ve sosyal güvenlik konularında bilgisiz ve ilgisizdir. Bu nedenle ilk etapta çocuk işçi, işletme sahipleri ve velilerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, yöredeki esnaf-sanatkar odaları, Çıraklık Eğitim Merkezleri ve belediyelerin de iştiraki ile çeşitli seminer ve panellerin düzenlenmesi faydalı olacaktır. Orta vade de ise yerel ve ulusal iletişim araçları kullanılarak bir bilinçlendirme faaliyetine girişilmelidir. Bu şekilde yapılacak bilinçlendirme faaliyetlerinin veli, çocuk ve işveren üzerinde etkili olacağı açıktır. Böylece mesleki eğitimin önemi bir kez daha vurgulanarak, çocukların bu eğitimi almaları büyük ölçüde sağlanmış olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- AKYÜZ, Emine : Ulusal ve Uluslar arası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması, İnsan Hakları Dizisi: 2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2000.
- AK, Naci Orhan, : Rize Tarihi, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları No: 8, Rize, 2000.
- ALPER, Yusuf : Çocuk İşçilerin Sosyal Güvenlik Hakları, Türkiye'de Çocuk İşgücü, 1994.
- ALPUGAN, Oktay : Küçük İşletmeler, Kavramı Kuruluşu ve Yönetimi, 3. Basım, Özgün Matbaacılık, Ankara, 1998.
- ARSLAN, Ali : Çıraklık Hukuku ve Mevzuatı, İzmir 1988.
- BAŞTAYMAZ, Tahir : 6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- BEGUELE, Assefa, William,
E. Myers : Çocuk İşçiliğinde Öncelikler, Çev: Rasim Baykaldı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü, Ankara, 1998.
- BULUTAY, Tuncer : Türkiye'de Çalışan Çocuklar, DIE-ILO, Ankara, 1995.
- BOIDIN, Catherine : Çalışma Yaşamında Çocuk Psikososyolojik Yaklaşım, Çev: Bülent PİYAL, Uluslararası Çalışma Bürosu, Ankara, 1995.

- BEQUELE, Assefa, ve
BOYDEN, Jo : Çocuk İstihdamıyla Mücadele, Çev: Şanar TAYŞI,
Ankara, 1995.
- CENTEL, Tankut : Çocuklar ile Gençlerin İş Güvenliği, İstanbul Üniversitesi
Yayınları No: 3041, İstanbul 1982.
- DERRIEN, Jean-Maurice : Çocuk Çalıştırılması ile İlgili Politika hazırlanması ve
Denetimi, Çevirenler: Dr. Haluk Başçıl, Dr. Bülent Piyal,
Uluslar arası Çalışma Örgütü, 1994.
- ENNEW, Judth : Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar Çev: Çiçek Öztekin,
London, 1994.
- FİŞEK, G. : Çocuk işçilerin Sorunları, Kötü Muameleden Korunması
I. Ulusal Kongresi, Ankara 1991.
- GÖKDERE, Ahmet : Asgari Ücretin Türk Ekonomisine Etkileri-Kobi'ler
Açısından Yaklaşım, TES-AR Yayınları No:23,
Ankara, 1997.
- HODGKIN, Rachel ve
NEWELL : Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Uygulama El Kitabı,
Unicef, 1998.
- KAHRAMANOĞLU, Ertan : Türkiye'de çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları,
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu
Friedrich-Naumann- Vakfı, Ankara, 1996.
- KARABULUT; Özcan : Çalışan Çocuklar, Türkiye'de ve Dünyada Çalışan Çocuk
Sorunlarına Genel Bakış, TÜRK-İŞ, ILO/IPEC, Ankara
1994.

- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem : Çocuğun Değeri, İstanbul 1981.
- Koutsoyiannis, A. : Ekonometri Kuramı, Ekonometri Yöntemlerinin Tanıtımına Giriş, Çev: Ümit Şenesen, Gülay Günlük-Şenesen, Verso Yayıncılık, Ankara, 1989.
- MÜFTÜOĞLU, Tamer : 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Esnaf- Sanatkar ve Küçük Sanayi, TES-AR Yayınları No: 1 Ankara, 1991.
- MÜFTÜOĞLU, Tamer : Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Sorunlar Öneriler, EGS Bankası Yayınları No:1, 1997.
- SARIASLAN, Halil : Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerin Finansal Sorunları: Çözüm İçin Bir Finansal Çözüm Önerisi, TOBB Yayınları No: 281-25, Ankara, 1994.
- SARIASLAN, Halil : Türkiye Ekonomisinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: İmalat Sanayi İşletmelerinde Sorunlar ve Yeni Stratejiler, TOBB, Ankara, 1996.
- SÖNMEZ, Ahmet : İlköğretim Sonrası Eğitim Seçenekleri, MEB, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, 1998.
- TÖRÜNER, Mete,
LORDOĞLU, Kuvvet : Çalışma Ekonomisi, Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1991.
- TUNÇOMAĞ, Kenan : Çalışma Hayatında Çocuk ve Genç İşçiler, İ. Ü. İ. Fak. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Araştırma Merkezi Konferansları, 31. Kitap, İstanbul, 1982.

- ULUKAN, Emine : Türkiye’de Uygulanan Meslek Eğitimi Modellerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi, TES-AR Yayınları No: 28, Ankara 1998.
- ZAİM, Sabahaddin : Çalışma Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- _____ : ILO- IPEC Projesi Çalışan Çocukların Korunması için Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi (7 İş Kolu Örneği), ÇSGB, Ankara, 1995.
- _____ : Türkiye’de Çocuk İşgücü, TİSK Yayın no: 138, Ankara, 1994.
- _____ : Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (Problemleri ve Çözüm Önerileri), Erzurum Ticaret Ve Sanayi Odası Yayın No. 1996-1, Erzurum, 1996.
- _____ : Karedeniz Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili, KOSGEB, Ankara, 1997.
- _____ : Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam, İTO, Yayın No: 1995-17, İstanbul, 1995.
- _____ : TÜRK-İŞ Deri İş Kolunda Çalışan Çocukların Eğitim Semineri, TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, Ankara, 1995.
- _____ : Organize Sanayi Bölgelerinde Çocuk İşgücü, TİSK Yayın No: 156, 1996.
- _____ : Türkiye’de Çalışan Çocuklar 1999, DİE, Ankara, 2001

- _____ : Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Alt komisyon Raporu, Sanayileşme Politikaları, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1996, s. 125-140.
- _____ : Organize Sanayi Bölgelerinde Çocuk İşgücü, TİSK Yayın No: 156, 1996.
- _____ : Rize İli Raporu Haziran, s.1997, I. Karadeniz Kalkınma Kurultayı Yayın No: 2, Ankara, 1998, s. 39-76.
- _____ : Çalışma Mevzuatı Bilgilendirme Semineri, İTO Yayın No: 1998-45, İstanbul, 1998.
- _____ : Türkiye’de ve Dünyada Mesleki Eğitim, TİSK, İnceleme Yayınları 20, Yayın No: 168, Ankara, 1997.
- _____ : Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu, TÜRK-İŞ Yayınları No: 188 İzmir, 1995.
- _____ : TÜRK-İŞ Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Ulusal Semineri, TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, Ankara 1994.
- _____ : Sanayide Çalışan Çocuklar, HAK-İŞ Eğitim Yayınları No: 44, Ankara, 2000.
- _____ : Daha Alınacak Çok Yol Var: Günümüz Dünyasında Çocuk İşgücü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara, 1995.

- _____ : Çocuk Özel Alt Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No: DPT: 2573-ÖİK: 586, Ankara, 2001, s.77-95.
- _____ : Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yayın No: DPT: 2529- ÖİK: 545, Ankara, 2000. s.33-34 82-89.
- _____ : Ferdi İş Hukuku, Öz Gıda-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Mevzuat Dizisi - 2, Gümüş Matbaacılık, Ankara, 1993.

b. Makaleler

- ALGAN, Neşe : Küçük ve Orta Ölçekli (KOBİ) Sanayi İşletmelerinde Etkinlik ve Verimlilik ve Karlılık Açısından Bir Değerlendirme, Verimlik Dergisi, Sayı: 1994/3, s.15-40.
- BAŞTAYMAZ, Tahir : “Formel ve Enformel Sektörde Çalışan Çocuklar ve Sanayiye Etkileri”, Türkiye’de Çocuk İşgücü, TİSK, Ekim 1994, s. 83-91.
- GÜRER, Günay, GÖKKAYA
Hasan ve ŞEKER, Ülvi : 4306 Sayılı 8 Yıllık Kesintisiz Temel Eğitim Kanununun Çıraklık Eğitimine Etkileri, Eğitim-Sanat- Kültür Dergisi, Sayı: 146, 2000.
- KABADAYI, Reşide : Çocuk haklarına Dair Sözleşmenin Eğitim Bakımından Çocuklara Getirdiği Haklar ve Ülkemizdeki Durum, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2000, Sayı :1 s.1-9.

c. Diğerleri

- DİE : Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, İmalat Sanayi, RİZE.
- DİE : 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı Sonuçları.
- DİE : 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, www.die.gov.tr.
TURKISH/SONİST/İŞGÜCÜ/27.01.2001.
- UNICEF : Dünya Çocukları Durumu 1997 Raporu.
- _____ : Çocuk işçiliğinin Temel Nedenlerinden Biri Olarak İç göç
Araştırma Projesi Dokümanı, ILO, 1994.
- _____ : Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün
Korunması, <http://www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm>,
25.01.2001.
- _____ : www.calisancocuklar.gov.tr 07.07.2001.
- _____ : www.kobinetorg.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi
29.01.2001.
- _____ : Çalışan Çocuklar Dergisi, ÇSGB, Çalışma Genel
Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü, Sayı 1 Ocak-
Haziran 2000, Sayı 2 Temmuz-Aralık 2000.
- _____ : Çalışan Çocuklar Haber Bülteni, ÇSGB, Sayı1 Ocak
1997, Sayı 2 Nisan 1997.
- _____ : TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bülteni, Sayı: 6 Şubat 1995,
Sayı:11 Ocak 1997.

EKLER

EK 1: İŞLETMELER İÇİN ANKET FORMU

İşletmenin:

1. Faaliyet alanı (sektör,yapılan işin türü) nedir?

.....

2. Kuruluş tarihi?

- 1980 öncesi
- 1981-1990 arası
- 1990 sonrası

3. Mülkiyet durumu

- Kira
- Kendisinin

4. Şirket tipi nedir?

- Yok
- Adi ortaklık
- Diğer, ...

5. Varsa ortak sayısı ve payları oranı?

- Evet,.....
- Hayır

6. Çalışan ortak var mı?

- Evet
- Hayır

7. İstihdam yapısı

Çalışanlar	Erkek			Kadın		
	Yetişkin	-14 yaş	15-19 yaş	Yetişkin	-14 yaş	15-19 yaş
İşletme Sahibi						
Usta						
Kalfa						
Çırac						
Ara işçi						

8. İstihdam miktarından mevsimsel değişme oluyor mu?

- Evet, ...
- Hayır

9. İstihdam miktarında geçen yıla göre değişme oldu mu?

- Artı
- Azaldı
- Değişmedi

10. Ücret yapısı?

Çalışanlar	Ödeme Şekli			
	Haftalık	Aylık	Günlük	Alınan Miktar
P. Yönetici, Patron				
Usta				
Kalfa				
Çırak				
Ara işçi				

11. İşletmede profesyonel yönetici, teknik elaman var mı?

- Evet
- Hayır

12. İşyerinde bilgisayar var mı? Kullanım oranı nedir?

- Evet, ...
- Hayır

13. İşletme günde kaç saat, hafta da kaç gün açık?

- Günde .....saat açık
- Haftada .....gün açık

14. İşletmede geçen 12 ay içinde yatırım yapıldı mı? nedir?

- Evet, ...
- Hayır

15. En son ne zaman yatırım yaptınız? Nasıl?

- Kuruluş
- Diğer, ...

16. Bu yatırımın finansmanı nasıl sağlandı?

- Öz sermaye
- Borç aldı
- Aile yardımı
- Kredi kullandı
- Diğer, ...

17. İşletmenizin en çok gider kalemleri aşağıdakilerden hangileridir?

- İşçilik
- Kira
- Hammadde
- Enerji
- Diğer

18. Devletten mal alıyor musunuz?

- Evet
- Hayır

19. Devlete iş yapıyor musunuz?

- Evet
- Hayır

EK 2: İŞLETME SAHİPLERİ ANKET FORMU

İşletme Sahibinin:

1. İşletmede yaptığınız asıl iş nedir?
  - Yönetici
  - Usta
  - Diğer,.....
2. Kaç yaşındasınız?.....
3. Kaç yıldır çalışıyorsunuz?.....
4. Şimdiki mesleğinizde kaç yıldır çalışıyorsunuz ?.....
5. Kendi işinizde kaç yıldır çalışıyorsunuz?.....
6. Bu mesleğe nasıl başladınız.?
  - Çıraklıktan
  - Baba mesleği
  - Diğer, ...
7. Bu işi nasıl kurdunuz?
  - Baba desteği
  - Kendisi kurdu
  - Borç aldı
  - Ortak oldu
  - Kredi kullandı
  - Diğer,.....
8. İş değişikliği yaptınız mı?
  - Evet
  - Hayır
9. İleride iş değişikliği yapmayı düşünüyor musunuz?
  - Evet
  - Hayır
10. Eğitim durumunuz?.....

11. Mesleki eğitim aldınız mı?

- Evet
- Hayır

12. Meslek içi eğitim aldınız mı?

- Evet
- Hayır

13. Oturduğunuz ev kira mı?

- Evet
- Hayır

14. Çocuklarınız ne iş yapıyor?

- Çalışmıyor
- Aynı iş çalışıyor
- Çocuk yok
- Diğer

15. Çocuğunuzun aynı işi yapmasını ister misiniz?

- Evet
- Hayır

16. Günde fiilen kaç saat çalışıyorsunuz ?.....

17. Sosyal güvenliğiniz var mı? Hangisi?

- Evet
  - SSK
  - BAĞKUR
  - Emekli
- Hayır

18. Gelirinizi nasıl tasarruf ediyorsunuz?

- İşyerine Yatırım
- Gayri menkul
- Döviz, banka,
- Harcıyor
- Diğer, ...

19. Teşvik veya Kredi Aldınız mı? Haberiniz var mı?

- Evet
- Evet
- Hayır
- Hayır

20. Herhangi bir üst birliğe kayıtlı mısınız? Hangisi?

- Esnaf ve Sanatkar K. Kooperatifi
- Ticaret ve Sanayi Odası
- Diğer, ...
- Hayır

21. Sarp sınır kapısının açılması işlem hacminize etkisi nedir?

- Evet
- Hayır

22. Gümrük Birliği'ni yararlı buluyor musunuz?

- Faydalı
- Zararlı
- Etkisiz
- Bilmiyor

23. Avrupa Birliği'ne üye olmalı mıyız?

- Evet
- Hayır

24. Bu günlerde uygulamaya konulması düşünülen 8 yıllık zorunlu temel eğitimin çıraklık eğitim sistemine sizce nasıl etki eder?

- Etkiler
- Etki etmez

EK- 3: ÇALIŞAN ÇOCUKLAR (12-19 YAŞ) ANKET FORMU

Çalışan Çocuğun:

1. Yaşı : .....
2. Cinsiyeti: .....
3. Eğitim durumunuz? .....
4. Anneniz sağ mı?.....
5. Annenizin eğitim durumu?.....
6. Annenizin mesleği nedir?
  - Ev hanımı
  - Diğer, ...
7. Babanız sağ mı? .....
8. Babanızın eğitim durumu ? .....
9. Babanızın mesleği nedir? .....
10. Anne-baba birlikte mi yaşıyor ?.....
11. Siz ailenizle birlikte mi kalıyorsunuz?
  - Evet
  - Diğer,.....
12. Ailenizin bulunduğu yere niçin yerleştiniz?
  - Doğum
  - Diğer,.....
13. Oturduğunuz ev kira mı?.....
  - Evet
  - Hayır
14. Kaç kardeşiniz?.....
15. Kardeşler ne iş yapıyor?.....
.....
16. Çalışmaya başlama yaşıınız?.....
17. Daha önce çalıştığınız işler? .....
18. Önceki işten ayrılış nedeni?.....
19. Bu iş kolunda çalışma süreniz? .....

20. Bu tür işlerde çalışan yakınınız var mı? Kim?

- Hayır
- Evet,.....

21. Burada çalışmaya nasıl karar verdiniz?.

- Kendim
- Diğer, ...

22. Bu iş yerinde ne iş yapıyorsun?

- Çıraklık
- Kalfalık
- Ustalık
- Diğer, ...

23. Yaptığın işten meslek öğreniyor musun ?

- Evet, ...
- Hayır

24. Çalışırken alet ya da makine kullanıyor musunuz?

- Evet, ...
- Hayır

25. Okula gittin mi? neden bıraktın?

- ..... okuyor
- ..... bıraktı. Sebebi, ...
- ..... mezunu

26. Mesleki eğitim (Çıraklık Eğitim Merkezi) aldın mı?

- Evet
- Hayır
- Alıyorum

27. Asıl mesleğiniz de mi çalışıyorsunuz?

- Evet
- Hayır

28. Günde kaç saat, haftada kaç gün çalışıyorsunuz?

- Günde .....saat
- Haftada ..... gün

29. Aldığınız ücret miktarı ..... TL.

30. Ücretinizin ödenme şekli?

- Haftalık
- Aylık
- Kendi hesabına çalışıyor
- Diğer, ...

31. Ücret dışındaki imkanlarınız?

- Yemek, çay
- Yol Parası
- Bahşiş
- Diğer, ...

32. Gelirinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Kendim harcıyorum
- Diğer, ...

33. Harcamalarınızı en çok nelere yapıyorsunuz?

- Yol Parası
- Yemek
- Diğer, ...

34. Yıllık ücretli izniniz var mı? Süresi?

- Hayır
- Evet, süresi .....

35. Öğle tatiliniz var mı? Süresi?

- Hayır
- Evet, süresi .....

36. Öğle yemeğini nerede, nasıl yiyorsunuz?

- İşyerinde
- Diğer, ...

37. İş kazası geçirdiniz mi? Ne oldu?

- Hayır
- Evet, ...

38. Meslek hastalığınız var mı? Nedir?

- Hayır
- Evet, ...

39. Sigortalı mısınız? Kim tarafından?

- Hayır
- Evet, ...

40. Sigorta primleriniz tam olarak ödeniyor mu ?

- Evet
- Hayır

41. Meslek seçimi elinizde olsaydı hangi mesleği seçmek isterdiniz?

- Aynı meslek
- Diğer, ...

42. Bu işi seviyor musun? Neden ?

- Evet, ...
- Hayır, ...

43. Bu işinizi değiştirmeyi hiç düşündünüz mü?

- Evet
- Hayır

44. Sizce, işiniz yorucu mu?

- Evet, ...
- Hayır

45. Sizce, işiniz tehlikeli mi?

- Evet
- Az tehlikeli
- Hayır

46. Çalışırken zararlı maddelerden etkileniyor musun? Nedir?

- Hayır
- Evet, ...

47. İş kazalarına karşı tedbirli misiniz? Nasıl?

- Evet .....
- Hayır

48. Çalışma pozisyonunuz nasıl?

- Ayakta, eğilerek
- Yatarak
- Diğer,.....

49. Yeterince dinlenebiliyor musunuz? Nasıl?

- Evet, ...
- Hayır

50. Boş zamanların ne yapmayı seversiniz?

- Gezme
- Spor
- Dinleniyor
- Diğer, ...

51. Sigara veya alkol kullanıyor musunuz?

- Sadece sigara
- Sigara ve alkol
- Hayır

52. Mesleğinizin geleceğini nasıl görüyorsunuz ?

- İyi
- Çok iyi
- Kötü
- Diğer, ...

53. İleride ne yapmayı planlıyor sunuz?

- İş Yeri Açmayı
- Aynı işe devam edecek
- Başka iş yapacak
- Okuyacak
- Karasız
- Diğer, ...

EK 4: VERİ SETİ

SIRA	X1	X2	X3	U1	U2	U3	Y1	Y2	Y3
1	17	11	2000	5	5	5	5	12	11
2	14	5	2000	5	0	3	3	11	12
3	17	11	12000	5	5	4	5	12	10
4	18	8	2500	5	5	6	3	15	12
5	13	5	1500	5	5	3	1	12	12
6	18	5	20000	5	5	6	4	14	11
7	14	5	1500	5	5	5	1	13	12
8	19	6	2000	5	5	3	9	10	11
9	17	5	1750	5	5	5	4	13	10
10	17	6	2000	8	5	4	5	12	11
11	17	8	3500	9	5	2	6	11	15
12	17	8	2500	5	5	7	6	11	10
13	15	8	1500	5	5	3	1	14	12
14	14	5	1500	5	5	2	1	13	12
15	19	11	3500	5	5	5	6	13	12
16	14	8	1500	5	0	5	1	13	10
17	17	5	3000	5	0	2	2	15	12
18	17	8	2000	0	5	3	4	13	11
19	15	5	1000	7	5	5	2	13	11
20	17	11	3500	11	5	1	2	15	12
21	19	5	3000	5	3	5	6	13	10
22	15	5	7500	5	5	4	7	8	12
23	16	5	1500	11	0	7	3	13	12
24	16	8	1500	5	5	7	4	12	12
25	15	5	1500	0	5	1	3	12	12
26	15	7	1500	5	5	6	1	14	12
27	15	7	1200	5	5	3	3	12	10
28	19	8	2000	11	5	6	5	14	10
29	14	7	1000	11	8	7	3	11	12
30	19	8	2500	11	5	5	3	16	12
31	17	7	2500	11	5	5	5	12	12
32	15	5	1500	11	5	7	2	13	12
33	15	5	1750	8	0	9	4	11	10
34	19	6	3000	5	0	8	9	10	10
35	16	5	750	5	5	3	1	15	11
36	16	5	2250	5	5	5	3	13	8
37	17	7	2250	5	0	5	2	15	11
38	14	8	2000	0	0	7	1	13	11
39	13	5	2000	11	5	4	1	12	10
40	12	5	1500	6	5	3	2	10	11
41	17	5	4000	5	5	3	6	11	10
42	16	8	2000	5	0	4	1	15	10
43	16	5	2000	0	0	7	2	14	10
44	16	8	1500	5	0	7	1	15	8
45	16	5	2000	8	0	3	4	12	12
46	15	9	1000	5	5	3	1	14	10
47	14	8	1000	5	5	3	2	12	11
48	14	5	1000	0	0	2	1	13	11
49	15	5	1500	5	5	2	2	13	10
50	16	9	1500	5	5	4	1	15	10
51	15	9	1000	5	5	5	1	14	11
52	16	9	4000	5	5	4	2	14	10
53	15	5	1000	0	5	4	1	14	10
54	17	9	2000	5	0	3	2	15	11
55	14	5	2000	5	0	3	3	11	11

56	12	5	1500	5	0	3	1	11	12
57	17	6	4000	5	5	7	5	12	12
58	17	5	2000	5	5	4	3	14	12
59	13	5	1500	5	5	7	1	12	11
60	14	5	1500	5	5	11	1	13	11
61	17	10	1000	6	5	4	1	16	11
62	17	5	2000	5	0	5	3	14	11
63	13	5	2000	5	5	10	1	12	13
64	18	5	3750	5	5	5	7	11	12
65	18	5	3000	5	5	3	6	12	14
66	17	5	1750	8	0	4	3	14	11
67	15	5	1500	13	5	3	3	12	12
68	17	5	1500	5	5	5	6	11	12
69	18	11	2300	0	0	3	1	17	12
70	16	5	1750	8	0	4	3	13	12
71	14	5	2000	15	5	3	2	12	12
72	13	5	1000	0	5	3	1	13	12
73	19	8	3000	5	5	3	4	15	12
74	17	5	1500	5	5	4	4	13	15
75	17	5	2500	5	5	4	5	12	12
76	14	5	900	0	0	8	2	12	12
77	15	5	2000	5	5	5	2	13	11
78	16	7	3000	5	5	3	3	13	12
79	19	11	4000	5	5	3	1	18	12
80	14	8	1000	8	5	5	4	10	12
81	12	5	1000	5	3	5	1	13	15
82	15	5	3000	5	3	5	3	12	15
83	16	8	2000	5	3	3	1	15	11
84	18	8	3000	5	0	4	3	16	10
85	17	8	2000	5	5	7	2	15	12
86	14	6	1000	5	0	2	1	13	12
87	13	5	1000	5	5	2	1	12	12
88	14	5	1000	5	5	3	1	13	12
89	14	8	1000	5	5	4	2	12	11
90	18	8	4000	0	0	5	4	14	12
91	18	5	2500	5	5	7	4	14	12
92	15	5	2000	5	5	3	3	12	12
93	15	5	3000	5	5	8	3	12	11
94	18	6	4000	5	0	4	5	13	11
95	17	8	2500	8	0	3	1	16	11
96	18	8	2500	5	5	4	1	17	10
97	13	5	2000	5	0	5	1	12	12
98	15	8	2000	5	5	5	1	14	12
99	16	11	2000	5	5	4	1	15	11
100	17	6	1500	5	5	3	3	14	12
101	16	5	1500	5	5	5	3	13	12
102	19	5	2250	5	0	5	4	15	12
103	17	5	1500	11	5	2	4	13	12
104	17	5	1500	5	5	3	4	13	12
105	15	5	1000	5	0	6	3	12	12
106	16	5	2500	5	5	7	4	12	11
107	15	5	1500	11	5	4	4	11	12
108	14	5	7500	5	5	4	6	8	12
109	19	5	3000	5	0	3	7	12	13
110	16	5	1500	5	0	4	1	15	11
111	16	10	1500	5	5	4	1	15	8

ÖZGEÇMİŞ

1972 yılında Rize-İkizdere amlık Köyü'nde doğan Mehmet KARASU, ilk öğrenimini köyünde, orta ve lise tahsilini İkizdere'de 1990 yılında tamamladı. Aynı yıl Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünü kazandı. Buradan, 1994 yılında mezun olan KARASU, Aynı yıl K.T.. Sosyal Bilimler Enstitüsü alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına başladı. Temmuz 1998 - Kasım 1999 tarihleri arasında askerliğini yedek subay ğretmen olarak tamamladı. Halen, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde 1996 yılında atandığı sınıf ğretmenliği görevini sürdürmektedir.

KARASU, Evli olup, bir kız ocuk babasıdır ve İngilizce bilmektedir